

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БІЛЕЦЬКА ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 347.4:368(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

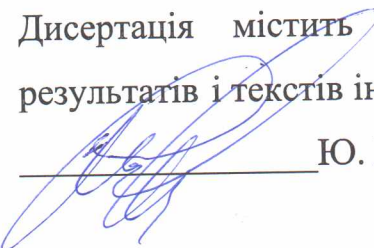
ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Ю. Ю. Білецька

Науковий керівник: Слома Валентина Миколаївна, доктор юридичних наук,
професор

Тернопіль -2025

АНОТАЦІЯ

Білецька Ю. Ю. Договір страхування цивільно-правової відповідальності. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Західноукраїнський національний університет, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2025.

Дисертація є одним із перших всебічних досліджень договору страхування цивільно-правової відповідальності в українській юридичній науці. В роботі зосереджено увагу на ґрунтовному дослідженні договору страхування цивільно-правової відповідальності, його правової природи та особливостей правового регулювання в українському та зарубіжному правопорядках.

У першому розділі дисертації «Концептуальні та правові основи договору страхування цивільно-правової відповідальності» вказано на провідну роль страхування цивільно-правової відповідальності у сучасній системі правових відносин, що зумовлено його здатністю забезпечувати фінансовий захист потерпілих та мінімізувати ризики матеріальних втрат страхувальників. Проаналізовано основи правового регулювання даного договору та встановлено, що розвиток законодавства у сфері страхування відбувався під впливом переходу до ринкової економіки, євроінтеграційних процесів, пандемії COVID-19 та війни росії проти України, що зумовлює необхідність його постійного удосконалення.

У роботі простежено генезу договору страхування цивільно-правової відповідальності, розкрито вплив основних нормативно-правових актів на його становлення та розвиток, а також еволюцію від добровільних до обов'язкових видів страхування. Наголошується, що реформа страхового законодавства усунула дублювання правового регулювання, узгодивши сучасні положення Цивільного кодексу України та спеціальних законів щодо об'єкта і предмета договору страхування. Вказано на особливе значення Угоди про асоціацію з ЄС при визначенні стратегічних напрямів розвитку національного страхового законодавства.

Обґрунтовано, що об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є не майно чи життя, а юридична відповідальність страхувальника перед третіми особами. Об'єкт страхування характеризується виключно майновою природою і набуває правового значення лише за умови настання факту цивільно-правової відповідальності страхувальника перед третіми особами. Вказано, що майнові інтереси страхувальника пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам. Виокремлено основні риси та функції страхування цивільно-правової відповідальності.

Відстоюється позиція щодо комплексного характеру правової природи договору страхування цивільно-правової відповідальності, за рахунок поєднання у ньому елементів деліктної та договірної відповідальності. Завдяки поєднанню даних елементів стає можливим досягнення мети даного виду страхування – захист прав та законних інтересів страхувальника, який має матеріальну заінтересованість у страхуванні ризиків, пов'язаних з відшкодуванням ним заподіяної шкоди потерпілому. Вказано, що настання страхового відшкодування за договором страхування цивільно-правової відповідальності безпосередньо залежить від вини страхувальника та її форми (умисел може виключати страховий захист, тоді як необережність є підставою для відшкодування).

У другому розділі «Загальна характеристика договору страхування цивільно-правової відповідальності» досліджено поняття, види, особливості даного договору, правовий статус його сторін та динаміку укладення. Зокрема, договір страхування цивільно-правової відповідальності запропоновано розуміти як домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору.

Виокремлено особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності та здійснено класифікацію його видів. Обґрунтовано доцільність впровадження страхування цивільно-правової відповідальності у сфері штучного

інтелекту, шляхом запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем штучного інтелекту. Також обґрунтовано доцільність впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката за шкоду, спричинену професійними помилками.

Обґрунтовано необхідність уніфікації термінології у сфері страхування відповідальності та запропоновано єдиний термін «страхування цивільно-правової відповідальності» із внесенням відповідних змін до законодавства України.

Досліджено правовий статус страховика як систему, що включає вимоги до організаційно-правової форми, права та обов'язки, гарантії та обмеження, а також специфічні умови для різних видів страхування. Встановлено, що страхувальником може бути лише особа з цивільною дієздатністю та деліктоздатністю, водночас, законодавство передбачає механізми захисту інтересів обмежено дієздатних осіб через залучення їх законних представників. Визначено права та обов'язки сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. На основі аналізу актуальної судової практики додатково виокремлено права та обов'язки сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Встановлено, що вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є окремим суб'єктом страхового зобов'язання, який набуває право вимоги до страховика при настанні страхового випадку. Особливістю участі третіх осіб у страхових відносинах є вторинність, відкладеність реалізації прав та можливість прямого звернення вигодонабувача до страховика незалежно від волі страхувальника.

Вказано, що переддоговірний етап у страхуванні цивільно-правової відповідальності є ключовим інструментом захисту прав страхувальників. Досліджено можливість застосування ретроактивної дати до договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано доцільність

поділу підстав припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності на загальні та спеціальні.

Обґрунтовано, що тлумачення договору страхування цивільно-правової відповідальності має здійснюватися з урахуванням не лише буквального значення його умов, а й мети договору, поведінки сторін до і після його укладення, звичаїв ділового обігу та принципів добросовісності і розумності. У випадку нечіткості положень договору, неоднозначні умови повинні тлумачатися проти сторони, яка їх сформулювала.

У третьому розділі «Зарубіжний досвід правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності та перспективи його імплементації в Україні» вказується на важливості порівняльно-правового аналізу, який є дієвим засобом удосконалення страхового законодавства України, оскільки дозволяє виявити ефективні механізми правового регулювання, апробовані в інших правопорядках. Досліджено законодавство Німеччини та Франції у сфері страхування.

З'ясовано, що норми Німецького законодавства у сфері страхування цивільно-правової відповідальності орієнтовані на стабільність зобов'язань, справедливість у розподілі ризиків та високі стандарти захисту прав споживача страхових послуг. У Німеччині добре розвинене законодавство у сфері страхування цивільно-правової відповідальності, пов'язаної із здійсненням професійної діяльності адвокатами, лікарями, архітекторами, власниками транспортних засобів, де передбачено встановлення мінімальних страхових сум, контроль за наявністю страхового покриття, обов'язки проінформувати відповідні органи та можливість обмежити відповідальність за умисні дії.

У Франції об'єктом страхування є як договірна, так і позадоговірна відповідальність за шкоду, спричинену діями або бездіяльністю страхувальника чи інших осіб, охоплених договором. Законодавство передбачає як добровільне, так і обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності для окремих категорій осіб і сфер діяльності. З'ясовано, що у Франції обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування настає за наявності вимоги третьої особи до страхувальника.

Відстоюється позиція, що адаптація національного законодавства України до стандартів європейського права у сфері страхування цивільно-правової відповідальності потребує комплексного підходу, що включає узгодження норм щодо доступу до страхового ринку, ліцензування, організаційних та фінансових вимог до страховиків, встановлення прозорих правил оцінки страховиків при отриманні ліцензії, регламентація страхових сум і обов'язкове страхування професійної відповідальності, що в комплексі сприятиме гармонізації українського законодавства із нормами європейського права.

Констатовано, що чинне законодавство Європейського Союзу заклало комплексну правову основу для ліцензування, організації діяльності страхових компаній, встановлення вимог до капіталу та забезпечення страхового захисту для транспортних засобів і професійних ризиків. Запровадження уніфікованих стандартів дозволяє забезпечити баланс між безпекою на ринку страхових послуг та свободою їх надання, створюючи орієнтир для подальшого розвитку національного законодавства України та наближення до європейських стандартів у сфері цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: договір страхування цивільно-правової відповідальності, страхування, об'єкт страхування, страховий ризик, цивільно-правова відповідальність, делікт, відшкодування шкоди, захист прав, договір, зобов'язання, сторони договору, страховик, страхувальник, вигодонабувач, зарубіжний досвід, європейські стандарти.

SUMMARY

Biletska Yu. Yu. Contract of Civil Liability Insurance. - Qualification research paper (manuscript).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». - West Ukrainian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2025.

The dissertation is one of the first comprehensive studies of the contract of civil liability insurance in Ukrainian legal scholarship. The research focuses on an in-depth

examination of the civil liability insurance contract, its legal nature, functions and the peculiarities of its regulation in Ukrainian and foreign legal systems.

The first chapter of the dissertation «Conceptual and Legal Foundations of the Civil Liability Insurance Contract» highlights the leading role of civil liability insurance in the modern system of legal relations, determined by its ability to provide financial protection for victims and minimize the risk of material losses for policyholders. The foundations of the legal regulation of this contract are analyzed and it is established that the development of insurance legislation has been influenced by the transition to a market economy, European integration processes, the COVID-19 pandemic and Russia's war against Ukraine, which necessitates its continuous improvement.

The dissertation traces the genesis of the civil liability insurance contract, revealing the impact of key regulatory acts on its formation and development as well as the evolution from voluntary to compulsory types of insurance. It is emphasized that the reform of insurance legislation has eliminated duplication in legal regulation by harmonizing the current provisions of the Civil Code of Ukraine and special laws regarding the object and subject matter of the insurance contract. The special significance of the EU-Ukraine Association Agreement is highlighted in defining the strategic directions for the development of national insurance legislation.

It has been substantiated that the object of civil liability insurance is not property or life, but the policyholder's legal liability toward third parties. The object of insurance is characterized exclusively by a property-based nature and acquires legal significance only upon the occurrence of the policyholder's civil liability to third parties. It is stated that the policyholder's property interests are connected with their obligation to compensate for damage caused to third parties. The main features and functions of civil liability insurance have been identified.

The position is upheld that the legal nature of the civil liability insurance contract is of a complex character as it combines elements of tort and contractual liability. The combination of these elements makes it possible to achieve the purpose of this type of insurance – protecting the rights and legitimate interests of the policyholder, who has a material interest in insuring risks related to compensating the damage they have caused

to the injured party. It is noted that the payment of insurance indemnity under a civil liability insurance contract directly depends on the policyholder's fault and its form (intent may exclude insurance coverage, whereas negligence constitutes grounds for indemnification).

The second chapter «General Characteristics of the Civil Liability Insurance Contract» examines the concept, types, features of this contract, the legal status of its parties and the dynamics of its conclusion. In particular, the civil liability insurance contract is proposed to be understood as an agreement between the insurer and the policyholder, under which the insurer undertakes for a fee in the event of a specified insured occurrence that has caused damage to third parties to make an insurance payment in favor of the victims within the limits of the insured sum, while the policyholder undertakes to make insurance payments on time and comply with the terms of the contract.

The specific features of the civil liability insurance contract are identified and a classification of its types is provided. The feasibility of introducing civil liability insurance in the field of artificial intelligence is substantiated, namely through the implementation of compulsory civil liability insurance for developers and providers of high-risk AI systems. The introduction of mandatory civil liability insurance for lawyers for damage caused by professional errors is also justified.

The necessity of unifying terminology in the field of liability insurance is substantiated and the use of a single term «civil liability insurance» is proposed, along with corresponding amendments to Ukrainian legislation.

The legal status of the insurer is examined as a system that includes requirements for organizational and legal form, rights and obligations, guarantees and restrictions as well as specific conditions for different types of insurance. It is established that only a person with civil capacity and tort capacity can act as a policyholder at the same time, the legislation provides mechanisms to protect the interests of persons with limited capacity through the involvement of their legal representatives. The rights and obligations of the parties to a civil liability insurance contract are defined. Based on an

analysis of current judicial practice the rights and obligations of the parties to a civil liability insurance contract are further distinguished.

It is established that the beneficiary in a civil liability insurance contract is a separate subject of the insurance obligation, acquiring the right to claim against the insurer upon the occurrence of an insured event. A distinctive feature of third-party participation in insurance relations is its secondary nature, the deferred realization of rights and the possibility for the beneficiary to directly approach the insurer independently of the policyholder's will.

It is noted that the pre-contractual stage in civil liability insurance is a key tool for protecting the rights of policyholders. The possibility of applying a retroactive date to civil liability insurance contracts is examined. The feasibility of dividing the grounds for termination of a civil liability insurance contract into general and special categories is substantiated.

It is substantiated that the interpretation of a civil liability insurance contract should take into account not only the literal meaning of its terms but also the purpose of the contract, the conduct of the parties before and after its conclusion, commercial customs and the principles of good faith and reasonableness. In cases of ambiguity, unclear provisions should be interpreted against the party that drafted them.

The third chapter «Foreign Experience in the Legal Regulation of Civil Liability Insurance and Prospects for Its Implementation in Ukraine» emphasizes the importance of comparative legal analysis as an effective tool for improving Ukrainian insurance legislation, since it allows for the identification of efficient regulatory mechanisms tested in other legal systems. The legislation of Germany and France in the field of insurance is examined.

It is established that the provisions of German legislation in the field of civil liability insurance are focused on the stability of obligations, fairness in risk allocation and high standards of consumer protection in insurance services. Germany has well-developed legislation on civil liability insurance related to professional activities of lawyers, doctors, architects and vehicle owners, which provides for the establishment of minimum insurance sums, control over the availability of insurance coverage,

obligations to inform relevant authorities and the possibility of limiting liability for intentional acts.

In France the object of insurance includes both contractual and non-contractual liability for damage caused by the actions or omissions of the policyholder or other persons covered by the contract. The legislation provides for both voluntary and compulsory civil liability insurance for certain categories of individuals and areas of activity. It is established that in France, the insurer's obligation to pay insurance compensation arises upon a claim by a third party against the policyholder.

It is argued that adapting Ukraine's national legislation to the standards of European law in the field of civil liability insurance requires a comprehensive approach, which includes harmonizing provisions on access to the insurance market, licensing, organizational and financial requirements for insurers, establishing transparent rules for evaluating insurers when obtaining a license, regulating insurance sums and implementing mandatory professional liability insurance. Altogether, these measures will contribute to the harmonization of Ukrainian legislation with European standards.

It is noted that the current European Union legislation has established a comprehensive legal framework for licensing, organizing the activities of insurance companies, setting capital requirements and ensuring insurance protection for vehicles and professional risks. The introduction of unified standards allows for a balance between market safety in insurance services and the freedom to provide them, creating a benchmark for the further development of Ukraine's national legislation and alignment with European standards in the field of civil liability.

Keywords: civil liability insurance contract, insurance, object of insurance, insured risk, civil liability, tort, compensation for damage, protection of rights, contract, obligation, parties to the contract, insurer, policyholder, beneficiary, foreign experience, European standards.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. Білецька Ю. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 4 (20). С. 259-264.

2. Білецька Ю. Функції страхування цивільно-правової відповідальності. *Право.ua*. 2025. № 1. С. 372-377.

3. Білецька Ю. Страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Випуск 1 (41). С. 240-246.

4. Білецька Ю. Становлення та розвиток правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності в сучасній Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 9 (50). С. 62-74.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Білецька Ю. Договір страхування цивільно-правової відповідальності, його значення у системі страхування. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 лютого 2020 р.). Т. 2. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 126-128.

6. Білецька Ю. Поняття договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 3-4 квітня 2025 року). м. Тернопіль, 2025. С. 116-118.

7. Білецька Ю. Правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Європейському Союзі. *Інноваційні підходи до розвитку технологій та економіки*: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Свалява, 6 червня 2025 р.). С. 56-59.

8. Білецька Ю. Правовий режим таємниці страхування в Україні. *Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts*: proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (August 11-13, 2025 Naples, Italy). Р. 75-78.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	23
1.1. Поняття, значення та функції страхування цивільно-правової відповідальності	23
1.2. Генеза договору страхування цивільно-правової відповідальності.....	41
1.3. Правова природа договору страхування цивільно-правової відповідальності.....	60
Висновки до Розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	78
2.1. Поняття, види та особливості договору страхування цивільно- правової відповідальності.....	78
2.2. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності.....	111
2.3. Укладення, зміна та припинення договору страхування цивільно- правової відповідальності.....	130
Висновки до Розділу 2.....	151
РОЗДІЛ 3. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	161
3.1. Особливості страхування цивільно-правової відповідальності у країнах Європейського Союзу.....	161
3.2. Перспективи імплементації європейського досвіду в законодавство України.....	180
Висновки до Розділу 3.....	199
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	234

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Утвердження України як правової та демократичної держави зумовлює необхідність формування ефективної системи правового регулювання суспільних відносин у сфері страхування, що виступає важливим інструментом захисту прав та законних інтересів учасників цивільного обороту. Беззаперечно, особливе місце у структурі страхових правовідносин належить договору страхування цивільно-правової відповідальності, який в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, війни, зростання кількості ризиків у різних сферах діяльності, інтеграційних процесів у межах європейського правового простору та необхідності гармонізації національного законодавства із правом ЄС, потребує наукового переосмислення та удосконалення правового регулювання.

В Україні правове регулювання у сфері страхування цивільно-правової відповідальності характеризується певною фрагментарністю та внутрішньою неузгодженістю. Так, у різних нормативно-правових актах використовуються відмінні підходи до визначення поняття страхування, його базових характеристик, що породжує неоднозначність у правозастосовній практиці та має наслідком неоднакове застосування норм права судами. Більше того, чинне законодавство не враховує ризики, пов'язані із війною в Україні та розвитком технологій, поширенням високоризикових видів діяльності, а також необхідність впровадження нових видів страхових продуктів, здатних забезпечити належний захист прав та інтересів усіх учасників цивільного обороту. Також, чинне українське законодавство орієнтоване переважно на регламентацію окремих видів обов'язкового страхування (зокрема, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів), тоді як добровільне страхування відповідальності не отримало належного поширення та правового врегулювання, що зумовлює низький рівень страхового захисту у сфері професійної діяльності, підприємництва, а також у новітніх сферах, зокрема пов'язаних із використанням штучного інтелекту та цифрових технологій.

Своєчасність даного дослідження зумовлюється також потребою у комплексному врахуванні європейського досвіду у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. Право Європейського Союзу та законодавство окремих європейських держав напрацювали значний масив правових рішень, які демонструють ефективність використання страхових механізмів у врегулюванні деліктних зобов'язань та захисті прав потерпілих. Для України, яка перебуває на шляху до інтеграції у правовий простір ЄС, важливим завданням є імплементація кращих практик та адаптація європейських стандартів у сфері страхування цивільно-правової відповідальності з урахуванням національних особливостей.

Не менш важливим аспектом, який обґрунтовує науково-практичну цінність даного дослідження, є недостатня розробленість теоретико-правових засад договору страхування цивільно-правової відповідальності в українській цивілістиці. Для проведення всебічного аналізу договору страхування цивільно-правової відповідальності були використані наукові роботи таких українських і зарубіжних вчених як: А. С. Амеліна, О. В. Боков, О. С. Бондар, С. В. Бровко, Т. Б. Вільчик, А. С. Жила, В. В. Заборовський, І. І. Задоя, Л. А. Зубкова, Г. О. Ільченко, І. С. Канзафарова, Б. П. Карнаух, С. В. Клименко, О. О. Кульчій, О. В. Літвінова, Р. А. Майданик, М. О. Максимов, М. В. Марченко, Л. О. Матвійчук, І. Б. Мачуська, Я. Ф. Медвідь, О. О. Менделя, Н. В. Міловська, В. М. Никифорак, Н. М. Петечел, М. В. Плавайко, І. М. Проць, В. О. Савченко, М. О. Самокиш, О. О. Світличний, І. Я. Сенюта, Р. В. Сobotник, М. Д. Солдатенко, Т. Є. Терещенко, В. О. Токарева, О. В. Хавтур, Л. Ю. Чекмарьова, Hodgins R., Reichert-Facilides F., Baker T., Siegelman P. та ін.

Однак переважна більшість наукових праць присвячена загальним питанням страхового права, аналізу окремих видів страхових договорів та особливостям цивільно-правової відповідальності як такої, тоді як всебічне дослідження договору страхування цивільно-правової відповідальності, його правової природи, особливостей та класифікації у вітчизняній науці практично відсутнє. Такий стан наукових розробок зумовлює необхідність наукового осмислення та розвитку доктринальних підходів, які забезпечать теоретичне підґрунтя для вдосконалення

чинного законодавства. Тому виникає потреба у виробленні такої моделі правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності, яка була б здатна подолати існуючі теоретичні та практичні прогалини у законодавстві та сприяла б гармонізації національного законодавства з правом ЄС, а також створила основу для прийняття ефективних правових рішень у зв'язку із глобалізацією, цифровізацією та розвитком нових сфер суспільних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика даного дослідження узгоджується із цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (визначені Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у формуванні нових теоретичних положень договору страхування цивільно-правової відповідальності, а також у виробленні науково обґрунтованих висновків та пропозицій, спрямованих на розвиток цивілістичної доктрини, удосконалення національного законодавства з урахуванням європейського досвіду.

З огляду на мету дослідження виникла потреба у постановці та вирішенні таких *завдань*:

- визначити поняття, значення та функції страхування цивільно-правової відповідальності;
- дослідити генезу договору страхування цивільно-правової відповідальності;
- проаналізувати правову природу договору страхування цивільно-правової відповідальності;
- охарактеризувати поняття, види та особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності;
- здійснити аналіз правового статусу сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності;
- дослідити виконання, зміну та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності;

- з'ясувати особливості страхування цивільно-правової відповідальності у країнах Європейського Союзу;
- обґрунтувати перспективи імплементації європейського досвіду в законодавство України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають внаслідок укладення, виконання та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Предметом дослідження є законодавче регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності, наукові праці з тематики дисертаційної роботи та матеріали судової практики у даній сфері.

Методи дослідження були обрані з урахуванням мети й завдань роботи, а також особливостей об'єкта і предмета дослідження. Дисертація ґрунтується на поєднанні загальних та спеціальних методів наукового пізнання, що дало змогу забезпечити всебічний аналіз основних характеристик договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Історико-правовий метод використано для дослідження еволюції договору страхування цивільно-правової відповідальності в українському законодавстві (*підрозділ 1.2*). Діалектичний метод дозволив визначити поняття, сутність та значення страхування цивільно-правової відповідальності (*підрозділ 1.1*), а також сформулювати поняття та основні особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності (*підрозділ 2.1*). Формально-логічний метод застосовано для аналізу правової природи договору страхування цивільно-правової відповідальності (*підрозділ 1.3*). Логіко-семантичний метод сприяв поглибленню понятійно-категоріального апарату досліджуваної сфери та уточненню термінології (*підрозділи 1.1, 2.1*). Структурно-функціональний метод використано для характеристики функцій страхування, класифікації основних видів договору страхування цивільно-правової відповідальності, а також правового статусу його сторін (*підрозділи 1.1, 2.1, 2.2*). Методи класифікації та групування застосовано для виділення видів договору страхування цивільно-правової відповідальності та групування підстав його припинення (*підрозділи 2.1, 2.3*). Системно-структурний

аналіз допоміг визначити характерні особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності, оцінити його взаємозв'язок з іншими видами страхових договорів у контексті загальної правової регламентації страхових відносин (*підрозділ 2.3*). Порівняльно-правовий метод значною мірою використано при дослідженні зарубіжного досвіду правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності (*підрозділ 3.1*). Прогностичний метод дав змогу окреслити перспективи змін у законодавстві, що можуть відбутися у результаті реалізації запропонованих у дисертації рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, та допоміг сформулювати відповідні авторські пропозиції (*підрозділ 3.2*). Крім того, на всіх етапах дослідження застосовувалися загальнонаукові методи, такі як аналіз і синтез, аналогія, моделювання, індукція та дедукція, абстрагування та конкретизація, що забезпечило цілісність і обґрунтованість наукового дослідження.

Нормативну базу дисертаційної роботи складають такі законодавчі акти, як: Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про страхування», Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», інші нормативно-правові акти України окремих зарубіжних країн і Європейського Союзу, які регулюють правовідносини у сфері страхування цивільно-правової відповідальності.

Емпірична база дисертації сформована на основі судових рішень, матеріалів правозастосовної практики, аналізі правової публіцистики, аналітичних та довідкових видань, офіційних документів органів державної влади тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація представляє собою одне із перших всебічних досліджень договору страхування цивільно-правової відповідальності в доктрині приватного права України. На основі системного аналізу нормативних актів та судової практики були вироблені теоретичні положення та висновки, що узагальнюють ключові принципи регулювання та

практичні особливості застосування даного договору. Здобуті в ході дослідження результати дали змогу сформулювати положення, що визначають наукову новизну, зокрема:

вперше:

- аргументовано необхідність усунення термінологічної неузгодженості у сфері страхування шляхом уніфікації поняття «страхування цивільно-правової відповідальності» у всіх нормативно-правових актах України та запропоновано внести відповідні зміни до Цивільного кодексу України, Закону України «Про страхування» та інших профільних законів;

- обґрунтовано доцільність розширення законодавчого підходу до розуміння об'єкта страхування, зокрема шляхом включення до нього цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду не тільки особі або її майну, а також навколишньому середовищу, що сприятиме комплексному врахуванню усіх видів ризиків;

- запропоновано договір страхування цивільно-правової відповідальності розуміти як домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору;

- доведено трансформацію законодавчого підходу щодо моделі «обов'язкового страхування» як окремої форми страхування до моделі «обов'язковості укладення договору страхування» у визначених сферах, що у свою чергу спрямовано на забезпечення обов'язкової наявності договору страхування задля посилення дії принципу свободи договору та можливості учасникам обирати оптимальні умови страхового захисту;

- обґрунтовано доцільність впровадження страхування цивільно-правової відповідальності у сфері штучного інтелекту, шляхом запровадження обов'язкового страхування відповідальності розробників і постачальників

високоризикових систем штучного інтелекту, що враховує специфіку технологій, ризику та особливості сфер їх застосування;

- обґрунтовано необхідність встановлення чітких технічних критеріїв для визначення поняття «транспортні засоби», як це передбачено Директивою (ЄС) 2021/2118. Відсутність таких критеріїв у чинному законодавстві дозволяє виключити деякі транспортні засоби з джерел підвищеної небезпеки та з переліку об'єктів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, а автоматичне зарахування частини таких засобів до категорії «інших механічних транспортних засобів» призводять до правової невизначеності щодо обов'язку їх страхування;

удосконалено:

- підхід до розуміння комплексної правової природи договору страхування цивільно-правової відповідальності, який обґрунтовується поєднанням у ньому елементів деліктної та договірної відповідальності та забезпечує досягнення мети даного виду страхування – захист прав та законних інтересів страхувальника шляхом реалізації компенсаційного механізму відшкодування шкоди, заподіяної третій особі;

- підхід до розуміння особливостей договору страхування цивільно-правової відповідальності через обґрунтування його каузального характеру, де основною метою такого договору є передання ризику відшкодування шкоди до страховика;

- класифікацію видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності за різними критеріями, зокрема: 1) за характером обов'язковості укладення договору: обов'язкове страхування, добровільне страхування; 2) за ознакою шкідливих наслідків, на випадок настання яких укладається договір: шкода особі (її життю та здоров'ю), шкода майну третіх осіб, шкода навколишньому середовищу; 3) за видами відповідальності, страхування якої передбачено договором: відповідальність, пов'язана із здійсненням професійної діяльності, відповідальність власників об'єктів підвищеної небезпеки або

діяльності з підвищеним ризиком; 4) за обсягом страхового покриття (захисту): універсальне, спеціальне;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо необхідності переорієнтації договірного регулювання страхування цивільно-правової відповідальності в умовах воєнного стану на включення воєнних ризиків, адаптивність до форс-мажорних обставин та максимальну клієнтоорієнтованість;

- положення щодо доцільності впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, як превентивного механізму захисту прав клієнтів і третіх осіб з огляду на ризики, які виникають у разі заподіяння шкоди, спричиненої помилками при використанні у професійній діяльності сучасних технологій (зокрема штучного інтелекту);

- положення про доцільність уніфікації підходів до перевірки страхування транспортних засобів, у тому числі зареєстрованих за межами держав-членів ЄС. Забезпечення оптимальних умов для кінцевих споживачів має важливе значення в контексті європейської інтеграції, оскільки сприяє поступовій адаптації громадян України до правових стандартів і практик ЄС.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані у роботі теоретичні положення і висновки, а також пропозиції та рекомендації можуть знайти застосування у:

- *науково-дослідній сфері*: для подальшого розвитку наукових досліджень у сфері договору страхування цивільно-правової відповідальності як в Україні, так і в інших правових системах за кордоном;

- *практичній сфері*: у професійній практиці щодо укладення, зміни, виконання та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності;

- *освітньому процесі*: при проведенні занять із навчальних предметів «Цивільне право» та «Страхове право», використовуючи матеріали дисертації для формування у здобувачів освіти цілісного розуміння правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності.

Особистий внесок здобувача. Дисертація містить положення, що є результатом самостійної наукової діяльності автора. Теоретичні висновки, пропозиції та рекомендації, винесені на захист, сформульовані на основі всебічного дослідження, що включало аналіз праць провідних вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, а також детальне вивчення нормативно-правових актів, які регулюють договірні відносини у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. Викладені положення відображають авторський підхід до розв’язання виявлених проблем та спрямовані на вдосконалення правового регулювання договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Реалізація запропонованих рекомендацій може підвищити ефективність застосування таких договорів у практичній діяльності та сприяти модернізації національного законодавства з урахуванням європейських стандартів.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, а також на науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, де вони отримали позитивну оцінку від фахівців та наукової спільноти.

Основні результати дисертації були представлені в доповідях на науково-практичних конференціях на національному та міжнародному рівнях: X Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства» (м. Київ, 28 лютого 2020 р.), IX Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 3-4 квітня 2025 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноваційні підходи до розвитку технологій та економіки» (м. Свалява, 6 червня 2025 р.), 3rd International Scientific and Practical Conference «Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts» (August 11-13, 2025. Naples, Italy).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено у 8 публікаціях: 4 статтях, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях, 4 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається з анотації, змісту, вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 239 сторінок, із яких основний текст 200 сторінок, список використаних джерел із 183 найменувань на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Поняття, значення та функції страхування цивільно-правової відповідальності

Страхування цивільно-правової відповідальності у сучасній системі правових відносин відіграє одну із ключових ролей, забезпечуючи фінансовий захист осіб, які можуть зазнати шкоди внаслідок дій інших суб'єктів. Воно сприяє балансу інтересів між потерпілими та відповідальними особами, мінімізуючи ризики значних матеріальних втрат.

Цей вид страхування заснований на майновій відповідальності фізичних та юридичних осіб за свої дії, у тому числі за відсутності прямої вини, та характеризується гарантуванням компенсації шкоди, яка була заподіяна життю, здоров'ю або майну третіх осіб. У випадках неможливості винуватцем самотійно відшкодувати збитки, такий обов'язок бере на себе страхова компанія. В окремих сферах життєдіяльності, особливо у сфері відносин, пов'язаних з використанням різного роду транспорту, медичних відносин, відносин професійної діяльності тощо, воно є важливим механізмом захисту прав потерпілих. На підтвердження цього наведемо дані Національного банку України, згідно яких в останні роки лідером за обсягами премій та виплат залишається автострахування (КАСКО). Зокрема, у II кварталі 2024 року «...на фоні скорочення особистого страхування зросли страхові премії за лініями бізнесу, що охоплюють транспортне страхування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»), за якими отримано 84% премій та здійснено 93% усіх виплат» [1, с. 2].

Міжнародна практика також свідчить про ефективність страхування цивільно-правової відповідальності, яке є інструментом запобігання фінансовій кризі учасників суспільних відносин, ефективним чинником розвитку ринкової економіки. Виконуючи свої основні функції, воно, крім того, підвищує рівень

довіри до суб'єктів господарювання, слугує передумовами для стабілізації бізнесу, а також зменшення навантаження на державний бюджет.

У сучасних умовах глобалізації та посилення правових вимог страхування цивільно-правової відповідальності також є невід'ємною складовою правової культури суспільства. Воно сприяє дотриманню принципів справедливості, добросовісності та правової визначеності. Тому вдосконалення механізмів страхового захисту є одним із пріоритетних напрямів розвитку правових систем як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Страхуванню цивільно-правової відповідальності в розрізі окремих його елементів приділено увагу у багатьох доктринальних розвідках. Незважаючи на це, дискусійність багатьох аспектів даного інституту, в тому числі пов'язана з його різновекторністю, а також оновлення на початку 2024 року законодавства у сфері страхування, викликають потребу у його подальшому дослідженні.

Поняття страхування завжди асоціювалося з низкою ключових, пов'язаних з ним концептів, таких як життя, здоров'я, майно, ризик, компенсація, відповідальність тощо. Формування страхових правовідносин здійснювалося під впливом ризиків, які завжди супроводжували життєдіяльність людини, і були пов'язані як з природними чинниками, так і з її суспільними зв'язками, в тому числі з суспільним виробництвом. Особливості захисту майнових прав та інтересів за допомогою інституту страхування обумовлені «випадковістю настання страхових подій, специфікою страхового ризику, неможливістю заздалегідь визначити розмір заподіяної шкоди, а також необхідністю запобігати негативним наслідкам і компенсувати збитки, спричинені страховими випадками» [2, с. 38]. Пройшовши довгий шлях формування і еволюції в усьому світі, нині страхування є складним та багатоаспектним інститутом, який використовується у різних сферах суспільного життя.

Оцінка положень Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX свідчить про змістовність поняття страхування, об'ємну категоріально-термінологічну базу, яка відображена, в тому числі, у значному масиві пропонованих у ньому термінів. У ст. 1 Закону страхування розкривається

як «правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством» [3].

На відміну від деталізованого законодавчого визначення страхування, яке розкриває його мету, суб'єктний склад правовідносин страхування, сферу його застосування, джерела фінансування страхових випадків, відображаючи значимість фінансової системи держави, В.А. Бондаренко та Н.О. Пустова правову категорію страхування трактують більш лаконічно, як «сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини, пов'язані із захистом законних інтересів фізичних і юридичних осіб, публічно-правових утворень» [4, с. 164]. Водночас автори, засновуючись на наукових розвідках, виділяють такі характерні для страхування риси: є правовим відношенням, яке складається у процесі укладення договору або відповідно до закону; присутність у даному правовому відношенні ризику; наявність мети (метою правовідношення є забезпечення можливої й необхідної потреби); платність; страхова випадковість; встановлена законом відповідальність страховика; терміновість відповідальності страховика. З-поміж пропонованих рис, у якості специфічних, дослідники підкреслюють такі: існування ризику страхового правовідношення та цілі, викликані завданнями страхового правовідношення [4, с. 165].

Виокремлюючи з-поміж інших видів страхування цивільно-правової відповідальності, варто звернутись до нормативно-правового підґрунтя його функціонування в Україні. Інститут страхування в правовій системі нашої країни охоплює широкий спектр юридичних норм, що регулюють страхові відносини, серед яких:

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (далі – ЦК України) [5], нормами якого врегульовано цивільні правовідносини в цілому, закріплено основні положення щодо договірних відносин, відносин цивільно-правової відповідальності, визначено загальні засади договору страхування, в тому числі страхування цивільно-правової відповідальності (ст. ст. 979-999);

Закон України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, яким, поряд з іншими видами страхування, охоплюються питання страхування відповідальності, регламентуються права та обов'язки страховиків та страхувальників, ліцензування тощо [3];

Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, ключовими моментами якого, у порівнянні з однойменним законом, що втратив чинність, є введення з 01 січня 2026 року виключно електронної форми договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, що сприятиме спрощенню договорів та підвищенню прозорості страхових відносин, поступове збільшення страхових сум, введення механізму прямого врегулювання страхових випадків та ін. [6].

Як і будь-який вид страхування, страхування цивільно-правової відповідальності переслідує конкретну, визначену законом або договором мету. Метою страхування відповідальності є забезпечення захисту майнових інтересів особи, яка може нести відповідальність перед третіми особами за заподіяння шкоди їхньому життю, здоров'ю або майну. Таким чином, мета страхування відповідальності пов'язується не лише із захистом майнових прав осіб, які постраждали внаслідок дії/бездіяльності страхувальника. Воно також спрямовується на захист фінансового стану страхувальника [7].

Страхування відповідальності відрізняється від інших видів страхування притаманними для нього особливостями, зумовленими: а) спрямованістю страхового відшкодування на покриття шкоди, заподіяної як майну, так і життю та здоров'ю третіх осіб, яким за законом або за рішенням суду надається страхове відшкодування. Враховуючи особливості збитків, зокрема те, що їх причиною є

неумисні дії страхувальника, визначеність конкретної відповідальності на законодавчому рівні, їх спричиненість саме третім особам, безпосереднім об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника та третіх осіб, виражені у грошовому еквіваленті та невідомі до настання страхового випадку; б) переважним встановленням договором не конкретної страхової суми, а лише максимальної межі розміру відшкодування (ліміту відповідальності страховика); в) прийняттям участі у страхуванні відповідальності беззмінно трьох сторін – страховика, страхувальника та наперед невідомої третьої особи [8].

Диференціюючи страхування відповідальності у залежності від її виду, виділяють: страхування цивільної відповідальності (зокрема страхування професійної відповідальності, страхування відповідальності власників транспортних засобів); страхування договірної відповідальності (наприклад, страхування відповідальності підрядника за невиконання умов договору); страхування деліктної відповідальності; інші види страхування відповідальності. На відміну від зазначених видів страхування, у зв'язку з особистим та публічним характером кримінальної відповідальності, її страхування у класичному вигляді забороняється.

У Законі України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-ІХ, на відміну від однойменного закону від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР, види страхування було замінено на класи, в межах яких розподілено конкретні ризики. Усі класи діляться на дві групи – класи страхування життя (19-23 класи) та класи страхування іншого, ніж страхування життя (1-18 класи) [3]. Таким чином, «з 01 січня 2024 року запроваджено оновлений розподіл страхування за 23 класами, що відображають однорідні страхові ризики» [1, с. 2].

Страхування відповідальності залічується до класів страхування іншого, ніж страхування життя. В ньому виділяються такі класи страхування: клас 10 – передбачає страхування відповідальності, що виникає у зв'язку з використанням наземного транспортного засобу, включаючи відповідальність перевізника; клас 11, що охоплює страхування відповідальності, пов'язаної з експлуатацією повітряного судна, зокрема відповідальності перевізника; клас 12 стосується

страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання водного судна, включаючи відповідальність перевізника; клас 13 передбачає страхування іншої відповідальності, яка не належить до класів 10, 11 та 12 (ст. 4 Закону). До цього класу увійшли такі види, як: «страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язку; страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам; страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання, що надає послуги із транспортування та/або зберігання транспортних засобів у разі тимчасового затримання транспортних засобів, за шкоду, яка може бути заподіяна транспортному засобу при здійсненні його транспортування та/або зберігання та ін. (Розд. XV «Прикінцеві та перехідні положення»)» [3].

Чинним законодавством встановлено обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності, а також передбачена можливість врегулювання відносин, пов'язаних зі страхуванням цивільно-правової відповідальності на договірних засадах. Обов'язкове страхування встановлюється державою з ціллю захисту інтересів окремих страхувальників, а також суспільства в цілому. Видами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є: страхування відповідальності власників транспортних засобів, страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, що може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса та ін. [9]. Серед характерних рис даного виду страхування виділяють: «виникнення на основі закону, в якому встановлюється виключний перелік об'єктів, що підлягають обов'язковому страхуванню, обсяг страхової відповідальності, рівень або норми страхового забезпечення, порядок визначення тарифних ставок або середні розміри цих ставок, періодичність внесення страхових платежів, основні права страховика і страхувальника» [9].

На відміну від обов'язкового, добровільна форма страхування заснована на засадах добровільності. Страхові правовідносини виникають на підставі договору, який має відповідати основним вимогам страхування з врахуванням особливостей конкретного виду страхування; вибіркове охоплення цією формою страхування; обмеження терміном страхування; залежність страхового забезпечення від бажання страхувальника. В якості прикладу можна навести страхування професійної відповідальності (за виключенням окремих професій), страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена законодавством) [9].

До учасників ринку страхування залічуються: страховики, перестраховики та надавачі супровідних послуг на ринку страхування, їх об'єднання та клієнти (ст. 1 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX) [3]. Перелік учасників страхових відносин конкретизується в інших нормативних актах, відповідно до сфери їх дії. Як приклад, учасниками ринку страхових відносин у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є: споживачі (у розумінні Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX), які включають: страхувальників-фізичних осіб, інших фізичних осіб, відповідальність яких покрита страхуванням цивільно-правової відповідальності; потерпілих, їх законних представників, спадкоємців та правонаступників потерпілих осіб, які є фізичними особами, інших фізичних осіб, яким належить право на одержання страхової виплати відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX; особи, які не є споживачами у розумінні Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, однак є, відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, страхувальниками, іншими особами, цивільно-правова відповідальність яких застрахована, або особами, яким, відповідно до вищезазначеного Закону, належить право на

одержання страхової виплати; страховики; надавачі супровідних послуг на ринку страхування; МТСБУ (Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX) [6].

Ст. 980 ЦК України встановлено загальні положення щодо об'єкту страхування. З-поміж об'єктів різних видів страхування об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну. Конкретизація об'єкта страхування відповідальності здійснюється залежно від його виду. Наприклад, відповідно до ст. 4 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, об'єктом страхування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності виступає майнова відповідальність особи, застрахованої відповідно до умов договору, за заподіяну шкоду життю, здоров'ю або майну третіх осіб у результаті експлуатації забезпеченого транспортного засобу, що стала наслідком страхового випадку [6].

Об'єкт страхування цивільно-правової відповідальності відрізняється від об'єктів інших видів страхування, якими може виступати безпосередньо майно, життя, здоров'я особи. У досліджуваному виді страхування страхуванню підлягає не сама шкода, а відповідальність за її відшкодування. Отже, страхова охорона поширює свою дію на зобов'язання страхувальника компенсувати заподіяну шкоду, яка може бути наслідком дій чи бездіяльності, а також може бути результатом неналежного виконання професійних обов'язків.

Таким чином, об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є майнові інтереси страхувальника, які не суперечать чинному законодавству та пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам внаслідок порушення договірних (при добровільному страхуванні) або позадоговірних (якщо має місце обов'язкове страхування) зобов'язань. Вказаний об'єкт характеризується виключно майновою природою і набуває правового

значення лише за умови настання факту відповідальності страхувальника перед третьою особою.

Характеристика страхування цивільно-правової відповідальності потребує з'ясування правової природи цивільно-правової відповідальності. «Цивільно-правовою відповідальністю є покладення на правопорушника, відповідно до закону, несприятливих правових наслідків, що знаходять вияв у позбавленні його певних прав чи трансформації невиконаного обов'язку новим, або в приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового обов'язку» [10, с. 160]. Виникнення цивільно-правової відповідальності пов'язується з невиконанням або неналежним виконанням страхувальником обов'язків, встановлених цивільним правом, внаслідок чого були порушені суб'єктивні цивільні права третьої особи [7].

З позиції Б.П. Карнауха цивільно-правова відповідальність це «насамперед правовий механізм, завдяки якому здійснюється перерозподіл негативних наслідків, які виникли з факту порушення суб'єктивного права, тобто «спосіб зробити проблему потерпілого проблемою когось іншого»» [11, с. 73]. Водночас на кожне окреме правопорушення має бути адекватна йому правова реакція – застосування цивільно-правової відповідальності до особи, винної у його вчиненні. Таке реагування засвідчує відновлення порушених прав потерпілого й підтримання правопорядку.

Основою цивільно-правової відповідальності є загально-правові принципи та функції юридичної відповідальності. Ключовими орієнтирами принципів є «забезпечення законності й доцільності застосування заходів цивільно-правової відповідальності, а також реалізація механізмів захисту цивільних прав і збереження стабільності цивільного обороту. Функції визначаються та спрямовуються цілями цивільно-правової відповідальності – охороною цивільно-правових відносин, застосуванням заходів відповідальності до порушників права; виправленням та виховуванням правопорушників та недопущенням вчинення нових правопорушень тощо» [12, с. 183]. Таким чином, функції цивільно-правової відповідальності визначають її специфіку.

П. Гуйван у якості «основної засади запровадження дієвої системи заходів цивільно-правової відповідальності у сфері матеріального обороту виділяє забезпечення адекватної протидії прагненням порушити відповідні права громадян і організацій. При цьому, на відміну від інших заходів, спрямованих проти порушників, організаційного чи технічного ґатунку, засоби цивільної відповідальності мають свій специфічний предмет: вони покликані створити правопорушнику матеріальні незручності шляхом позбавлення чи зменшення його майнових благ» [13, с. 143]. Водночас науковець наголошує на необов'язковості ґрунтування засад запровадження відповідальності на позбавленні винної особи матеріальних благ. Саме існування заходів відповідальності створює ефект попередження. Тому ціль цивільно-правової відповідальності як системи правових засобів полягає у використанні повною мірою наявних у неї правових засобів [13, с. 143].

Визначаючи перелік та зміст функцій цивільно-правової відповідальності, Б.П. Карнаух найперше виділяє економічну функцію, оскільки з позиції економічної теорії «будь-які негативні наслідки чи «проблеми» є вартісними втратами, або витратами, у зв'язку з чим цивільною відповідальністю є спосіб перерозподілу витрат» [11, с. 73]. Економічна функція, за словами автора, виражається сумою збитків потерпілого та витрат порушника, здійснених ним для запобігання збиткам, помноженою на умовно-кількісний показник зусиль, докладених правопорушником з метою попередження шкоди. В результаті такого підходу, розподіляючи функції за рівнями сутності цивільно-правової відповідальності, на першому, найбільш прагматичному рівні науковець окреслює функцію мінімізації витрат, як таку, що вказує на зменшення до мінімуму загального обсягу втрат, що виникають унаслідок порушення суб'єктивних прав [11, с. 73-74].

Юридичні функції цивільно-правової відповідальності відкриваються на другому рівні її сутності. Враховуючи нееквівалентність майнового позбавлення правопорушника, цивільно-правова відповідальність стає *мірою відплати для правопорушника (курсив автора)*. В цьому проявляється функція відплати

правопорушникові, що, водночас, не є свідченням того, що основною ціллю цивільно-правової відповідальності є покарання. Вона актуальна лише на цьому рівні її сутності. Наголошуючи на значенні для раціональної та завбачливої особи того факту, що збитки, які вона може завдати іншій особі, через механізм цивільно-правової відповідальності, можуть стати її збитками, вона піклується про те, щоб не зазнати цих втрат. У цьому знаходить свій вияв превентивна функція, яка реалізується до факту скоєння правопорушення. Однак найважливішою функцією, притаманною цивільно-правовій відповідальності, науковець беззаперечно називає функцію відплати потерпілому за завдану йому шкоду (або «компенсаційну») [11, с. 74-76].

Таким чином, Б.П. Карнаух економічний зміст цивільно-правової відповідальності розкриває через «мінімізацію сукупного обсягу втрат від фактів порушення суб'єктивних прав, в чому знаходить прояв економічна функція мінімізації втрат, та трьох юридичних функціях – превентивній, функції відплати порушникові та функції відплати потерпілому [11, с. 77-78].

І.С. Канзафарова, спираючись на плюралізм позицій щодо функцій цивільно-правової відповідальності, викликаний складністю та багатоаспектністю досліджуваного питання, наголошує на можливості їх розкриття як інституту права та як системи цивільно-правових засобів, що можуть, «а можливо повинні», різнитись. Науковиця у контексті системи цивільно-правових заходів, передбачених цивільним законодавством України, виділяє такі, викликані метою цивільно-правової відповідальності, функції:

- гарантійно-забезпечувальну – основна функція, оскільки «основною метою цивільно-правової відповідальності як системи цивільно-правових засобів є забезпечення та гарантія захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права» [14, с. 176];
- відновлювану (компенсаційну) – «відновлення порушених прав потерпілого (а за неможливості відновлення – компенсація втрат)» [14, с. 176];
- штрафну, тому як правопорушник має зазнати додаткових майнових обтяжень. Водночас зазначена функція не забезпечується у випадках, коли тягар

відповідальності перекладається з правопорушника на інших осіб, зокрема при страхуванні цивільно-правової відповідальності;

- виховну, як соціальну, а не спеціально-юридичну функцію;
- інформаційну. Ця функція викликана інформуванням суб'єктів цивільного права про взяті під правову охорону відносини, про санкції, які застосовуватимуться у випадку порушення заборон, передбачених законодавством, та перелік умов, за яких стає можливим застосування санкцій та ін.;
- контрольну, яка сприяє узгодженню різнополярних майнових інтересів у середині суспільства, і якою «забезпечується виконання бажаних дій та обмежуються можливості вчинення небажаних» [14, с. 176-180].

Т.С. Ківалова, базуючись на сформульованому нею понятті функцій цивільного права «як головних напрямків впливу норм цивільного законодавства (направків правового впливу) на цивільні відносини з метою впорядкування останніх» [15, с. 20], пропонує характеризувати функції цивільного права із врахуванням «чотириповерхової» структури системи функцій цивільного права, а саме: «1) загальноправові функції, що набувають особливих галузевих рис на рівні галузі цивільного права; 2) загальноцивілістичні функції; 3) специфічні функції інститутів цивільного права (законодавства), які можна назвати «цивілістичні інституціональні» функції; 4) особливі функції окремих інститутів цивільного права» [15, с. 20].

Науковиця, переходячи від загальноправових функцій цивільного права, зокрема: інформаційної, виховної (превентивної), регулятивної та захисної (охоронної), до особливих функцій окремих інститутів цивільного права, а саме функцій зобов'язань з відшкодування шкоди, які є тотожними функціям цивільно-правової відповідальності, залічує: компенсаційну, яка забезпечує відшкодування (компенсацію) завданої шкоди; каральну як таку, що забезпечує покарання порушника шляхом покладення на нього негативних наслідків його протиправної поведінки; виховну, завдяки якій здійснюється виховний (попереджувально-виховний) вплив на порушника й інших учасників цивільних відносин. Зазначені

функції є актуальними у випадку завдання шкоди в результаті винних дій. Якщо у завданні шкоди відсутні винні дії іншої особи, то зазвичай застосовується лише компенсаційна функція, й компенсаційна та стимулююча, якщо особа «своїми правомірними діями намагалася запобігти шкоді, що загрожувала іншій особі, охоронюваним законом цивільним інтересам тощо» [15, с. 20-21].

Враховуючи позиції науковців, вважаємо, що основними функціями цивільно-правової відповідальності є:

- компенсаційна, оскільки лише завдяки їй забезпечується можливість найбільш повною мірою відновити порушені права потерпілої особи шляхом компенсації завданої правопорушником шкоди. Вона гарантує відповідність між обсягом завданої шкоди та мірою відповідальності;
- превентивна. За посередництвом встановлення відповідальності за вчинення правопорушення здійснюється стимулювання учасників цивільних правовідносин до належного виконання своїх обов'язків, створюються передумови для їх запобігання.

Інші пропоновані функції, хоча і є важливими, однак, на наше переконання, не є визначальними для цивільно-правової відповідальності.

Зміст страхування, як і зміст цивільно-правової відповідальності, розкривається в його функціях. Є.О. Харитонов до основних функцій страхування зараховує: ризикову, створення та використання страхових резервів (фондів), заощадження коштів, превентивну та інвестиційну» [16, с. 8].

Враховуючи поширення загальних функцій цивільного права, функцій страхування та функцій цивільно-правової відповідальності на інститут страхування цивільно-правової відповідальності окреслимо його функції. Основною функцією страхування цивільно-правової відповідальності є захист страхувальника – фізичної або юридичної особи – від можливих збитків у випадку настання страхової події. Захисна функція розкривається через виникнення страхового зобов'язання між страховою компанією та страхувальником. «Згідно з цим зобов'язанням страхова компанія здійснює на користь потерпілого

вигодонабувача страхове відшкодування, захищаючи таким чином особу, яка завдала шкоду, від цивільно-правової відповідальності» [17].

Наявність страхового захисту відіграє превентивну роль, стимулюючи страхувальників до дотримання норм безпеки та запобігання можливим ризикам. Зазначена функція полягає у зниженні ймовірності настання страхових випадків за посередництвом стимулювання страхувальників до відповідальної поведінки. Механізм реалізації превентивної функції заснований на економічних і правових чинниках, які слугують мотивацією для осіб, які відповідають за потенційні ризики, додержуватись чинних регуляторних вимог. Як приклад, для володільця транспортного засобу значення превентивно-виховної функції полягає у його ризику як особи, яка може заподіяти майнову шкоду, особистої її компенсації, незалежно від факту страхування цивільно-правової відповідальності. Я. Романюк, висвітлюючи правову модель, за якої відсутня залежність між притягненням правопорушника до цивільно-правової відповідальності та її страхуванням, наводить досвід Німеччини, де застосування цієї моделі обґрунтована тим, що «факт існування договору страхування цивільно-правової відповідальності позбавляє стимулів для безпечного водіння. В той же час страх особистої відповідальності за відшкодування шкоди потерпілій особі слугує стримуючим фактором для володільця автотранспорту від застосування небезпечної для інших учасників дорожнього руху поведінки» [17].

Важливим аспектом цієї функції є фінансовий стимул звести до мінімуму можливість заподіяння шкоди третім особам, тому як існує вірогідність призведення до великої кількості страхових випадків та до підвищення страхових тарифів. Ще одним негативним наслідком може бути відмова страховика у майбутньому укласти договір. До того ж, обов'язковість страхування цивільно-правової відповідальності у сферах, важливих не лише для страховика, але й для суспільства, наприклад, автотранспорту або професійної діяльності, спонукає до підвищення рівня дисципліни й відповідальності.

Учасниками реалізації превентивної функції є не лише страхувальники, але й страховики. Вони пропонують програми управління ризиками, організовують

інформаційні кампанії, а також застосовують різні фінансові стимули для осіб, які практикують безпечну модель поведінки. Як наслідок, превентивна функція страхування цивільно-правової відповідальності сприяє зменшенню соціальних та економічних витрат, що пов'язані із настанням страхових випадків, формуванню культури відповідальної поведінки, позитивно впливаючи на соціальну стабільність у суспільстві.

Наступна, ризикова функція страхування цивільно-правової відповідальності полягає у перерозподілі ризику між учасниками страхових правовідносин, що дає змогу мінімізувати фінансові втрати страхувальника при настанні страхового випадку. Страховик покладає на себе зобов'язання щодо відшкодування завданої третім особам шкоди, забезпечуючи тим самим фінансову стабільність страхувальника та гарантуючи компенсацію потерпілим. Діяльність страхових кампаній сприяє формуванню резервів, необхідних для виконання зобов'язань, що забезпечує їхню фінансову стійкість і здатність покривати значні збитки. Досліджувана функція страхування виражається у «визначенні ймовірнісного характеру шкоди, який може виникнути при настанні певних страхових випадків і завдати шкоди життю, здоров'ю та майну страхувальника. В межах цієї функції здійснюється перерозподіл грошової форми вартості між учасниками суспільних відносин у сфері страхування у зв'язку з наслідками страхових подій» [4, с. 166]. Таким чином, страхування цивільно-правової відповідальності не лише мінімізує фінансові ризики, але й сприяє суспільному добробуту, підвищуючи рівень соціального захисту та відповідальності.

Страхування цивільно-правової відповідальності також виконує важливу соціальну функцію. Вона спрямована, передусім, на майнові інтереси страхувальника та потерпілих осіб. Зміст цієї функції розкривається через захист зазначених осіб, що, як наслідок, призводить до економічної стабільності суспільства, забезпечуючи справедливий розподіл фінансового тягара відшкодування збитків, зменшення ризику майнових втрат осіб.

В контексті розкриття соціальної функції, звернемо увагу на ще один важливий аспект. Відшкодування шкоди потерпілим гарантується незалежно від

фінансового стану винуватця, що набуває особливої ваги при значному розмірі шкоди і недостатності коштів винуватця для її компенсації. За такої ситуації страхування цивільно-правової відповідальності виконує функцію соціального захисту, гарантуючи потерпілим право на одержання матеріального відшкодування, яке вони могли б не отримати за відсутності страхового покриття. У свою чергу, це запобігає соціальній напруженості, яка могла б виникнути у випадку нездатності винуватця відшкодувати збитки.

Роль існуючого механізму у забезпеченні економічної стабільності важко переоцінити. За відсутності страхового захисту потерпілі особи змушені були б звертатись до суду за захистом, що також потребує матеріальних витрат. У випадку неплатоспроможності винуватця, особи могли б залишитись без належної їм компенсації. Прояв соціальної функції й у зменшенні фінансового тягара держави, який міг лягти на її органи або фонди, фінансуючи допомогу потерпілим. Страхування є важливим механізмом, що гарантує справедливий розподіл матеріальних ресурсів та забезпечує потерпілим право на компенсацію незалежно від матеріального становища страхувальника.

Г.Г. Козоріз також наголошує на важливій ролі соціальної функції страхування як на національному, так і на міжнародному рівнях, як чинник, що забезпечує стабільність суспільства в умовах дії різноманітних ризиків. Автор зауважує, що у законодавстві України акцент зроблено переважно на юридичних та економічних засадах страхових відносин, водночас їхній соціальний зміст часто залишається поза увагою. В той же час у світовій практиці господарювання вага соціальної спрямованості страхової діяльності збільшується [18, с. 138]. Прояв соціальної функції страхування як на рівні окремо взятої країни, так і у міжнародному контексті здійснюється як засіб колективного реагування на виклики та загрози макроекономічного рівня, в тому числі на екологічні катастрофи, наслідки стихійних лих на рівні країни й транскордонні екологічні катастрофи, тероризм та ін. на міжнародному рівні [18, с. 138].

Таким чином, соціальна функція є важливим інструментом формування безпечного соціального середовища та підтримки сталого розвитку не лише

окремих країн, але й світової спільноти в цілому. Слід звернути увагу на особливу актуальність цієї функції в умовах воєнного стану в Україні та під час пандемії COVID-19, коли наше суспільство зіштовхнулося з безпрецедентними викликами. Під час повномасштабної війни страхові механізми забезпечують часткове відновлення втрат, сприяють підтримці економічної активності та слугують додатковим джерелом фінансової стабільності для громадян і бізнесу. Обидві кризи продемонстрували важливість наявності страхової системи як інструменту соціального захисту, що здатен оперативно реагувати на виклики, знижувати рівень соціальної уразливості та забезпечувати макроекономічну рівновагу.

Фінансовою опорою для забезпечення стійкості страховиків та гарантією своєчасного відшкодування збитків потерпілим особам є створення та використання страхових резервів (фондів). Основним джерелом формування страхових резервів є страхові премії, що сплачуються страхувальниками. Вони є своєрідним фінансовим буфером, забезпечуючи страховикам стабільну можливість для покриття страхових виплат у випадку настання страхового випадку. Крім основної, страхові резерви виконують також превентивну роль, яка, через їх наявність, полягає у підвищенні довіри до страхової системи в цілому, сприянні їх нормальному функціонуванню.

Страхові виплати можуть інвестуватись також у надійні фінансові інструменти, що сприяє збільшенню фінансової бази та додатковому зміцненню економічної стабільності не лише страхових кампаній, але й страхового ринку загалом. Державне регулювання відіграє в цьому ключову роль, встановлюючи вимоги до формування страхових фондів, які є гарантією виконання страхових зобов'язань.

Реалізація функції заощадження коштів у страхуванні цивільно-правової відповідальності відбувається через створення механізму накопичення страхових премій та їх ефективне використання для покриття можливих збитків. Зазначена функція спрямована на зниження рівня фінансового навантаження на страхувальника у разі настання страхового випадку та оптимізацію розподілу коштів у довгостроковій перспективі.

Оформляючи страховий поліс, страхувальник позбавляється необхідності накопичувати значні власні фінансові ресурси, потрібні для компенсації потенційних збитків, що можуть виникнути у майбутньому внаслідок завдання шкоди третім особам. Страхувальник сплачує набагато менші за можливий розмір виплат у разі страхового випадку страхові внески, що раціоналізує використання фінансів, частина яких вивільнюється для інших потреб та інвестицій.

Ще одним проявом функції заощадження коштів є забезпечення фінансової стабільності не лише на рівні страхувальника. Макроекономічний вплив полягає у мінімізації раптового фінансового навантаження на осіб або підприємства за допомогою формування завдяки страховим внескам страхового фонду, з якого здійснюються страхові виплати.

Зміст інвестиційної функції страхування цивільно-правової відповідальності розкривається через спрямування страхових резервів у фінансування економіки шляхом їх розміщення в інвестиційні інструменти. Сплачені страховиками і не використані одразу премії, можуть інвестуватись з метою отримання додаткового доходу. Серед механізмів реалізації зазначеної функції розміщення страхових резервів у різні фінансові інструменти – цінні папери, корпоративні облігації, банківські депозити нерухомість тощо. Така інвестиційна діяльність страхових компаній позитивно впливає на їх фінансовий стан, а також на економіку в цілому.

Науковцями виділяються й інші функції страхування. В.А. Бондаренко та Н.О. Пустова, розкриваючи функції страхування крізь призму фінансового права, виділяють захисну функцію, яка виражається у наданні страховиком страхового захисту страхувальнику, відновлювальну (компенсаційну) функцію, яка розкривається «через відновлення прав і законних інтересів учасників суспільних відносин у сфері страхування; контрольну функцію» [4, с. 166]. Контрольна функція, відмічає О.О. Сосновська, «полягає у суворому цільовому формуванні коштів страхового фонду; передбачає на підставі нормативних документів здійснення фінансового страхового контролю за проведенням страхових операцій» [19, с. 16]. Забезпечувальну функцію, як функцію, притаманну

договорам страхування цивільно-правової відповідальності, виділяє Ю. Бек. Його позиція ґрунтується на тому, що даний вид договорів має ознаки непоіменованих видів забезпечення виконання цивільно-правового зобов'язання страхувальником [20, с. 137].

Зважаючи на структуру системи функцій цивільного права, їх відтворення у функціях інституту страхування цивільно-правової відповідальності, ми прийшли до висновків, що страхування цивільно-правової відповідальності виконує низку функцій, які відображають загальні функції цивільного права з урахуванням його специфіки. До основних функцій страхування цивільно-правової відповідальності належать: захисна, превентивна, ризикова, компенсаційна та контрольна. Сукупна реалізація зазначених функцій забезпечує ефективне досягнення цілей страхування цивільно-правової відповідальності.

1.2. Генеза договору страхування цивільно-правової відповідальності

Ринок страхування пройшов довгий шлях свого становлення та розвитку. Перші прояви страхування, в тому числі договору страхування цивільно-правової відповідальності, простежуються ще в Стародавньому Римі. На окремі елементи страхування відповідальності у цей історичний період вказує Л.О. Матвійчук, виділяючи у якості страховиків «співтовариства від морських розбійників». Останні брали на себе обов'язок викупу своїх членів у морських розбійників. Дослідниця виділяє й інші прояви страхування відповідальності, пов'язані з його історичним розвитком у різних країнах – оплачування співтовариством збитків внаслідок нещасних випадків, що сталися з кораблем або вантажем його члена, що регулювалося грецьким правом; право товариських гільдій «на часткове відшкодування грошового штрафу, викуп людей з полону» за німецьким правом тощо [8].

Рей Ходжин також наводить приклади існування страхових відносин: найдавніший страховий поліс, що знаходиться в Генуї і датований 1347 роком;

створення у 1310 році страхового суду в Брюгге; перший англійський поліс, датований приблизно 1547 роком (морський поліс) [21, с. 1].

Є.О. Харитоновим, в результаті аналізу історії виникнення страхування, встановлено, що страхові товариства виникли у період зародження капіталістичних відносин і розвивалися як морське страхування, вогневе страхування, страхування життя та страхування від нещасних випадків. Автор наводить приклад договору бодмереї, на якому було побудовано механізм морського страхування, сутність якого полягала у необхідності виплати кредитором страхувальникові страхової суми, що за відсутності страхового випадку мала повертатись як авансована сума, і додатково премії за бодмерею [16].

Л.А. Зубкова, досліджуючи генезу правового регулювання обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у площині приватного права, звертає увагу на те, що «природні джерела інституту страхування мали місце ще в пам'ятках писаного права Стародавнього світу, однак беззаперечним є й факт наявності окремих суспільно історичних типів страхування в чистому вигляді, що піддавалися якісним змінам у конкретний історичний період. Наприклад, впровадження ОСЦПВВНТЗ є гармонійним продовженням розвитку страхування, вимогою свого часу, зумовленого винаходом, інтенсивним виробництвом та експлуатацією автомобільного транспорту» [22, с. 195].

Страхування на території України до здобуття нею незалежності здійснювалось відповідно до існуючих у періоди Київської Русі, царської Росії, СРСР економічних, соціальних і правових умов. Лише з розпадом Радянського Союзу наша країна отримала можливість самостійного вирішення питань організації страхової діяльності [16, с. 9].

Україною від моменту здобуття нею незалежності було зроблено абсолютну зміну вектору її подальшого розвитку від соціалістичної системи до капіталістичноорієнтованої, що зумовило необхідність підготовки відповідного правового підґрунтя, в тому числі у сфері страхових правовідносин.

Беззаперечно, відображенням ефективності правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності є його результативність. Про спрямування до її досягнення з боку держави свідчить динаміка удосконалення правового регулювання страхових відносин, збільшення ваги їх договірної регламентації. «Характерними рисами механізму правового регулювання договірних відносин зі страхування є його належність до складу соціального регулювання, поєднання у ньому комплексу взаємодіючих один з одним елементів, зокрема: правових засобів - норм, суб'єктивних прав, юридичних обов'язків тощо; способів - дозволів, заборон та зобов'язань; форм - дотримання, виконання і використання. Крім того, він, забезпечуючи правове регулювання відповідних відносин, належить до динамічної частини правової системи; наділений цілеспрямованим і результативним характером (надання якісної страхової послуги страховиком страхувальникові); визначає ступінь ефективності правового регулювання договірних відносин зі страхування, законність та правомірність поведінки їх учасників» [2, с. 52].

Досліджуючи сучасний етап становлення системи правового регулювання страхування, який розпочався з моменту отримання Україною статусу незалежної країни, варто підкреслити, що формування законодавства у сфері страхування відбувалося в умовах переходу до ринкової економіки та поступової інтеграції до Європейського Союзу, а це мало суттєвий вплив на особливості та динаміку його розвитку. Крім того, в останні роки збільшення ваги страхових послуг спостерігається у зв'язку з настанням пандемії COVID-19 та початком російської агресії проти України, тому законодавство має перебувати у постійному процесі адаптації до нових змін та викликів.

Розпочинаючи дослідження нормативно-правових актів, що безпосередньо здійснювали регулювання страхових правовідносин, слід звернути увагу на важливість інших нормативних документів, які мали позитивний вплив на розвиток страхового ринку. Одним із таких є, прийнятий в останні роки існування Радянського Союзу, Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про кооперацію в СРСР» від 26 травня 1988 року № 8998-11 (не застосовується на

території України) [23], який сприяв подоланню «виключного права держави на проведення страхових операцій, що супроводжувалося появою страхових компаній різноманітних організаційно-правових форм та досягненню автономності союзних республік щодо вирішення юридичних та економічних питань у страховій справі, створив передумови формування страхового ринку України» [24, с. 119].

Першим нормативно-правовим актом, спрямованим на створення ринку страхових послуг, став декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10 травня 1993 року № 47-93 (втратив чинність). У документі поняттям страхування охоплювались відносини щодо захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у випадку настання визначених подій (страхових випадків), що здійснюється за рахунок спеціально сформованих грошових фондів, створених шляхом сплати страховиками страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) [25]. Прийняття Декрету відіграло важливу роль для формування правових принципів страхування в Україні, заклавши підґрунтя для подальшого розвитку інституту страхування цивільно-правової відповідальності. Цей нормативно-правовий акт став першим комплексним документом у сфері страхування, яким було унормовано основні засади страхової діяльності, базову термінологію, загальні умови укладення та виконання договорів страхування. Встановленням ст. 5 Декрету двох форм страхування – добровільного та обов’язкового, було покладено початок диференціації страхування на добровільне та обов’язкове, що, у свою чергу, створило нормативну основу для подальшого впровадження обов’язкових та добровільних видів страхування відповідальності, в тому числі і цивільно-правової.

Враховуючи розвиток суспільних відносин в цілому та страхового ринку 90-х років минулого століття у ст. 6 Декрету можна спостерігати доволі незначний перелік видів страхування, а саме: особисте, яке поділялося на страхування життя, страхування від нещасних випадків та медичне страхування; майнове, в межах якого виділялися страхування засобів наземного транспорту, повітряного транспорту, водного транспорту та ін.; відповідальності; перестрахування;

обов'язкові види страхування, якщо право на їх проведення не передбачено актами законодавства. Водночас перелік підвидів страхування в межах окремих видів не був вичерпним. Наприклад, в межах майнового страхування було передбачено, крім конкретних видів, страхування «інших видів майна» [25].

Отже, незважаючи на те, що Декрет не містив детального спеціального регулювання страхування цивільно-правової відповідальності як окремого інституту, він визначав страхування відповідальності як самостійну категорію об'єктів страхування. Це дало змогу започаткувати розвиток механізмів правового захисту осіб у випадках заподіяння шкоди третім особам. Зазначеною статтею у якості різновиду страхування відповідальності відокремлювалось страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, решта підвидів закріплювалось як «інші види відповідальності», без їх конкретизації.

Ще одним визначальним аспектом прийняття Декрету є те, що він став одним із перших кроків у напрямку формування національного страхового ринку. Таким чином, декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10 травня 1993 року № 47-93 у перші роки незалежності нашої країни відіграв роль першооснови для нормативно-правового регулювання страхування в цілому, а також договору страхування цивільно-правової відповідальності зокрема, слугуючи перехідною ланкою до моменту прийняття спеціального законодавства у цій сфері.

Вперше на рівні закону страхові правовідносини було врегульовано Законом України «Про страхування» від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР (втратив чинність) [26]. Цей документ утвердився як базовий законодавчий акт, у якому було здійснено комплексне регулювання страхової діяльності в Україні і як нормативна основа для становлення окремих видів страхування, в тому числі страхування цивільно-правової відповідальності. Як вірно відмічає В.М. Никифорак, у Законі «вперше, з часів переходу України до ринкової економіки, було виділено третій (поряд з майновим та особистим) вид страхування – страхування відповідальності. Його об'єктом нормативно-правовий акт визначив майнові інтереси, пов'язані з обов'язком страхувальника

відшкодувати заподіяну ним шкоду особі або її майну, а також шкоду, заподіяну юридичній особі. Крім того, ст. 7 Закону України «Про страхування» передбачено 34 види обов'язкового страхування, 16 з яких стосується страхування відповідальності» [27, с. 5]. Значне розширення і деталізація ст. 6 «Добровільне страхування та його види» та ст. 7 «Види обов'язкового страхування» Закону видів страхування, що протягом усього часу чинності нормативного акта лише поповнювали свій перелік, свідчать про активний розвиток страхового ринку, запит суспільства на нові страхові послуги. Так, у 2002 році на підставі Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 року № 2893-III було введено страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту [28]. Введення у 2004 році Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV (втратив чинність) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів отримало широке застосування і нині є одним із найпоширеніших видів обов'язкового страхування [29]. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»» від 22 грудня 2011 року № 4212-VI (втратив чинність) види добровільного страхування було доповнено новим видом – страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язків [30].

Окрему увагу слід звернути на доповнення ст. 7 Закону України «Про страхування» ще одним видом обов'язкового страхування – страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, введеного Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно» від 04 липня 2012 року № 5037-VI [31]. Цей вид відповідальності належить до страхування професійної відповідальності, під

яким розуміються «відносини щодо захисту інтересів суб'єктів професійної діяльності, що надають послуги на професійній основі на підставі цивільно-правових договорів або згідно з вимогами закону, перед клієнтом за невиконання або неналежне виконання своїх професійних зобов'язань» [32].

Страховання професійної відповідальності є видом страхування, який активно розвивається, охоплюючи нові сфери суспільних відносин. Так, доволі тривалий час у наукових колах та серед практиків обговорюється питання введення страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів. Вірно наголошує О. Боков, що «практика страхування професійної діяльності адвокатів виникла не випадково, вона була продиктована інтересами професії, осіб, що займаються адвокатською діяльністю, та їхніх клієнтів і ґрунтується на документах міждержавного рівня» [33].

Не зважаючи на постійне збільшення в Законі переліку видів страхування цивільно-правової відповідальності, на момент вступу в дію нормативно-правового акта спостерігалась відсутність чіткої регламентації даного виду страхування. Регулювання відносин у сфері страхування цивільно-правової відповідальності відбувалося здебільшого у добровільній формі. Обов'язкові види страхування, в тому числі і страхування відповідальності за шкоду, заподіяну третім особам, регулювались законом у загальних рисах.

Характерним є те, що Закон України «Про страхування» від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР хоча і зазнавав численних змін та доповнень, що було зумовлено необхідністю його адаптації до соціальних, правових та економічних трансформацій, які відбувалися в країні, розвитком фінансового сектору тощо, не втрачав своєї чинності протягом майже трьох десятиліть.

На початку двохтисячних років, у зв'язку із інтенсифікацією, удосконаленням страхових відносин постала потреба у реформуванні сектору страхових послуг, більш визначеного регулювання ринку страхових послуг, внаслідок чого Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»» від 04 жовтня 2001 року № 2745-III (втратив чинність) було істотно оновлено понад двадцять статей Закону [34]. Такі зміни посилили

тенденцію до більш чіткого фінансового регулювання ринку страхових послуг. Крім того, внесені зміни мали суттєве значення для уніфікації регулювання окремих видів страхування, в тому числі шляхом уточнення загальних засад формування страхових резервів, регулювання порядку укладення договорів та механізмів перестрахування. Для страховиків, які здійснювали страхування відповідальності, такі кроки сприяли їх фінансовій стабільності, підвищенню гарантій захисту третіх осіб, які є бенефіціарами за договорами страхування цивільно-правової відповідальності.

У цей період, враховуючи фінансову, договірну та публічно-правову природу страхування цивільно-правової відповідальності, важливе значення для регулювання цього виду страхування мав, крім досліджуваного Закону, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III (втратив чинність) [35]. Тому на початку нового тисячоліття регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності відбувалося в рамках правового поля, сформованого цими законами, у редакціях, що діяли у той момент.

З прийняттям ЦК України, який набрав чинності 01 січня 2004 року, було започатковано новий етап у розвитку договірного та страхового права. Хоча ЦК Української РСР 1963 року уже містив загальні положення про страхування, новий Закон вперше системно деталізував правове регулювання цивільно-правових страхових відносин. Так, Гл. 67 Кодексу, серед іншого, регламентовано зміст договору страхування, його істотні умови, порядок укладення, виконання та припинення договору. До страхування застосовуються загальні положення про зобов'язання та договори, передбачені Главами 47-53 ЦК України, тому на них поширюються загальні засади укладення та виконання договору, зокрема свобода договору, за якою сторони, серед іншого, вправі визначати умови на власний розсуд [5].

За договором страхування, відповідно до ст. 979 ЦК України у редакції, що діяла до 2021 року, «одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові)

або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору» [5]. У рамках реформи страхового законодавства, спрямованої на запровадження більш гнучкого, спеціалізованого регулювання у сфері страхування і усунення дублювання норм щодо договору страхування між ЦК України та Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX [3], це положення було виключено зі ст. 979 ЦК України. Такий крок став відповіддю на гармонізацію національного страхового законодавства до вимог Європейського Союзу (зокрема, до Директив Solvency II). До прикладу, у більшості європейських країн договір страхування регулюється переважно спеціальними законами.

Таким чином, прийняття ЦК України було ознаменовано розширенням диспозитивності у правовому регулюванні договору страхування, що створило передумови для учасників страхових відносин у межах дозвільних норм Кодексу гнучкого врегулювання умов договору страхування цивільно-правової відповідальності. Такий підхід був прийнятним при страхуванні відповідальності власників наземного, повітряного та водного транспорту, в тому числі й відповідальності перевізників, при страхуванні відповідальності перед третіми особами, іншої, ніж попередньо зазначена. Ці види страхування, відповідно до п.п. 12-15 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про страхування» від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР належали до видів добровільного страхування. Основними вимогами, що встановлювались Законом до добровільного страхування, було його здійснення на основі договору між страхувальником та страховиком; визначення останнім загальних умов та порядку здійснення страхування у встановлених ним самостійно правилах страхування, визначення конкретних умов при укладенні договору. Загальні умови мали відповідати нормам Закону України «Про страхування», а конкретні умови – законодавству [26]. Отже, реалізуючи принцип свободи договору, сторони при добровільному страхуванні мали можливість, до прикладу, розширити обсяг покриття або ліміти відповідальності порівняно з обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності.

На відміну від ЦК України, яким врегульовуються приватно-правові відносини, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, продовжуючи свою чинність у зазначений період, мав роль основного нормативного акта, що регулював публічно-правові аспекти страхової діяльності. Так, ним було визнано послуги у сфері страхування фінансовою послугою (ст. 4), страхові компанії були віднесені до фінансових установ (ст. 1), встановлювалось правило щодо надання суб'єктами підприємницької діяльності фінансових послуг лише на підставі договорів, одночасно встановлювались вимоги до змісту договору про надання фінансових послуг (ст. 6). Необхідними складовими договору, крім передбачених законом випадків, були: ідентифікаційні реквізити сторін – назва договору як документа, назва, адреса та реквізити суб'єкта, який надає фінансові послуги, прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи – отримувача фінансові послуги, її адреса, найменування, місцезнаходження юридичної особи; предмет та зміст фінансової операції, зокрема її найменування, розмір фінансового активу у грошовому вираженні, строки його внесення, умови проведення взаєморозрахунків; строковість і умови його зміни та припинення, а саме строк дії договору й порядок зміни та припинення його дії; права та обов'язки сторін, їх відповідальність за невиконання чи неналежне виконання умов договору. Крім зазначеного, він мав містити узгоджені сторонами умови договору та їх підписи [35]. Отже, цей закон встановлював організаційно-правові основи функціонування ринку страхування як частини ринку фінансових послуг.

Досліджуваний етап становлення ринку страхування ознаменувався й розвитком обов'язкових видів страхування. У 2004 році був прийнятий Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV, яким до 01 січня 2025 року на законодавчому рівні регулювалися відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності [29]. Законом передбачалася можливість укладення договорів, дія яких поширювалась лише на територію нашої країни – внутрішні договори страхування, а також

договори, дія яких поширювалась за межі України і які діяли на території країн, які зазначалися в документі – договори міжнародного страхування (ст. 10). Відповідно до змін, яких зазнавав цей документ, спостерігався розвиток забезпечення реального та вільного вибору страхувальником страховика, а також застосування заходів запобігання монополізації або адміністративному тиску в процесі укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (ст. 14 Закону) [29]. Нині, відповідно до ст. 10 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, законодавчий підхід до права вільного вибору страхувальником страховика, заборони страховику щодо відмови власнику транспортного засобу в укладенні договору та заборона нав'язування послуг обов'язкового страхування даного виду конкретних страховиків збереглися [6].

Загальновизнано, що принцип свободи договору є одним із ключових засадничих принципів договірного права, нормативне закріплення якого міститься у ст. 627 ЦК України. Зазначений принцип, з одного боку, передбачає право особи самостійно вирішувати питання щодо доцільності укладення договору, обрання контрагента, а також визначення істотних умов з урахуванням диспозитивності цивільно-правового регулювання. З іншого боку, законодавець може передбачити винятки з цього принципу, коли з метою захисту публічних інтересів, прав споживачів або забезпечення функціонування ринку встановлюється обов'язок укладення договору для однієї з сторін. Такі винятки є допустимими в межах, визначених ЦК України. Зазначений підхід знайшов своє відображення у ст. 14 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV, яка конкретизувала загальний принцип свободи договору у сфері обов'язкового страхування. Наприклад, відповідно до ч. 14.1 цієї статті, страхувальнику гарантувалося право вільного вибору страховика. Тим самим спеціальний закон прямо підтверджував положення ст. 627 ЦК України в частині свободи вибору контрагента.

В той же час ч. 14.2 для страховика встановлювався обов'язок укласти договір страхування з будь-яким страхувальником, який звернувся з відповідною пропозицією. Це положення обмежувало автономію волі страховика як сторони зобов'язання, однак воно було юридично допустимим, оскільки мало нормативне обґрунтування в самому ЦК України. Йшлося про випадок, коли закон прямо встановлює обов'язковість укладення договору в силу публічного характеру правовідносин. Крім того, ч. ч. 14.3 та 14.4 ст. 14 Закону були спрямовані на усунення адміністративного впливу на вибір контрагента, забороняючи державним органам нав'язування послуг окремих страховиків або створення умов, за яких страхувальник був би змушений укласти договір у визначених місцях [29].

Отже, правове регулювання вказаних відносин в цьому Законі було узгодженим із загальними засадами цивільного законодавства. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» забезпечував реалізацію принципу свободи вибору контрагента страхувальником, обґрунтовано обмежував автономію волі страховика відповідно до спеціального правового режиму обов'язкового страхування, реалізовував допустиме обмеження свободи договору в публічних інтересах відповідно до положень ст. 627 ЦК України.

В той же час, оцінюючи цей Закон станом на 2015 рік, О.О. Кульчій слушно наголосив на недосконалості та необхідності підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин у досліджуваній сфері, вказав на основні принципи, які мають бути враховані при удосконаленні законодавства. Зокрема: «комплексний характер змін, дотримання балансу між захистом прав та інтересів страхувальників і забезпеченням платоспроможності страховиків, які здійснюють цей вид страхування, в тому числі недопущення випадків страхового шахрайства, неприпустимість обмеження договірної свободи щодо визначення змісту даного договору» [36, с. 96]. На думку автора, неврахування останньої засади може створити загрозу втрати даним видом договору його цивільно-правового характеру [36, с. 96].

01 січня 2025 року вступив у дію Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, яким нині врегульовано відносини у цій сфері [6]. Цей законодавчий акт став черговим кроком у процесі удосконалення договірних відносин у сфері страхування, який розпочався з моменту проголошення незалежності України. У ст. 4 Закону розкриваються предмет та об'єкт договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Відповідно, предметом (у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV був відсутній) є передача страхувальником за плату ризику, який пов'язаний з об'єктом страхування, страховику на умовах, що встановлені цим Законом. У якості об'єкта розглядається «відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок використання забезпеченого транспортного засобу особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, життю, здоров'ю та/або майну потерпілих осіб внаслідок настання страхового випадку» [6]. Об'єктом цієї форми здійснення страхування, згідно із ст. 5 попередньої редакції Закону визнавалися майнові інтереси, які відповідають законодавству України і мають зв'язок з відшкодуванням страхувальником шкоди, що заподіяна життю, здоров'ю або майну осіб, які постраждали в результаті експлуатації транспортного засобу, що був забезпечений.

Звернемо також увагу на зміни, що відбулися у розкритті цих категорій у ЦК України в порівнянні з попередньою його редакцією. Предметом договору страхування цивільно-правової відповідальності за ст. 980 Кодексу було відшкодування шкоди, завданої страхувальником. У нині чинній редакції «предметом договору страхування є передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, страховику на умовах, визначених договором страхування або законодавством України, а його об'єктом – відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну» [5].

Враховуючи вищезазначені зміни, що відбулися на законодавчому рівні у розкритті категорій об'єкт та предмет, зазначимо, що у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01 липня 2004 року № 1961-IV об'єктом обов'язкового страхування визнавались майнові інтереси. Вони мали бути легітимними і пов'язаними з відшкодуванням шкоди, яка має певний юридичний характер. Відповідальність відігравала роль підстави для захисту майнових інтересів. Зазначена концепція була орієнтована на майнові наслідки відповідальності, а не на саму юридичну відповідальність. У нині чинному однойменному законі об'єктом страхування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є цивільно-правова відповідальність як юридичне явище. Чітко вказано, що ця відповідальність виникає внаслідок використання забезпеченого транспортного засобу. Також визначено конкретні блага – життя, здоров'я та майно потерпілих, що захищаються, й акцентовано на страховому випадку. Поняття об'єкта страхування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності у чинному Законі ґрунтується на юридичній концепції страхування відповідальності, де об'єктом є сама цивільно-правова відповідальність як юридичне явище, яке виникає у зв'язку із заподіянням шкоди. Майнові інтереси, які не суперечать закону й пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю, відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником тощо, ЦК України визнавались у якості предмета договору страхування. Водночас об'єкт страхування у Кодексі не було закріплено.

У нині чинних редакціях ЦК України, Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, поняття об'єкта та предмета договору страхування є сумісними, що сприяє однозначному їх тлумаченню.

Україна протягом багатьох років намагається адаптувати національне законодавство до законодавства Європейського Союзу, що стало відповіддю на

обраний молодого країною у 90-х роках ХХ ст. європейський вектор свого розвитку. 14 червня 1994 року було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами № 998_012 (втратила чинність), завдяки якій Україна заручилася підтримкою євроспільноти і започаткувала співпрацю у багатьох сферах життєдіяльності українського суспільства. Дороговказом для пострадянської країни стали положення основних принципів – поваги до демократичних принципів та прав людини, принципів ринкової економіки, підтримки та розвитку співробітництва незалежних країн, які виникли в результаті розпаду СРСР та ін. Угодою було ініційовано й співпрацю у сфері фінансових послуг, в тому числі розвиток послуг у сфері страхування, що мало, серед іншого, «сприяти участі компаній Співтовариства у створенні спільних підприємств у сфері страхування в Україні» [37].

На виконання вимог Угоди у 2004 році було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV. Розділом 1 «Загальні положення» було визначено мету адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу – увідповіднення правової системи нашої країни *acquis communautaire*, враховуючи критерії, які ставляться ЄС до країн, які планують вступ до нього [38]. Враховуючи те, що страхові послуги належать до фінансових послуг, здійснення адаптації національного законодавства у сфері страхування було заплановано на першому етапі виконання Програми.

Новим поштовхом до розвитку правовідносин у сфері страхування стало підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011, яка мала суттєвий вплив на удосконалення правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Страхування цивільно-правової відповідальності у розумінні цього документу (ч. 2 ст. 125) належить до страхування іншого, ніж страхування життя.

Кожна сторона Угоди має докласти необхідних зусиль з ціллю забезпечення впровадження міжнародних стандартів регулювання і нагляду у сфері фінансових послуг, якими у сфері страхування є «Основні принципи страхування» Міжнародної асоціації нагляду за страховою діяльністю. Зауважимо, що «основні принципи страхування являють собою рамкову програму нагляду за сектором страхування, прийняту в усьому світі» [39]. Таким чином, вимоги, яких має дотримати Україна, виходять за межі вимог Європейського Союзу і поширюють свою дію на близько 140 країн світу, які добровільно погодили своє членство в Міжнародній асоціації страхових наглядів (MACH).

Одним із основних принципів, яким має відповідати діяльність зі страхування, є «Порядок ведення справ». Відповідно до положень цього принципу, «наглядовий орган встановлює вимоги стосовно порядку ведення діяльності зі страхування, щоб забезпечити справедливе ставлення до клієнтів, як до підписання договору, так і упродовж строку дії договору до моменту виконання усіх зобов'язань за ним» [40, с. 295]. Стандартами, пов'язаними з положенням цього принципу є, перш за все, вимоги наглядового органу до страховиків та посередників. Серед основних вимог – необхідність зазначеним суб'єктам у роботі з клієнтами діяти компетентно, добросовісно та відповідально; встановлювати й впроваджувати політику та процедури справедливого ставлення до них; спосіб, у який зазначені особи просувають свої продукти, має бути ясним та справедливим та не вводити в оману.

До кожного з двадцяти шести основних принципів представлені пов'язані з ним стандарти та інструктивні матеріали до принципу та / або стандарту. Наприклад, на виконання вимог вищезазначеного принципу в рамках стандарту 19.5 страховик зобов'язаний перед укладанням договору з роздрібним клієнтом, який переважно не володіє належними знаннями щодо своїх законних прав та обов'язків, що постають з договору страхування, ознайомити його з важливими питаннями, зокрема: загальними положеннями (включаючи законодавство, що регулює ці відносини); обов'язком розкривати суттєві факти, та про наслідки їх неповідомлення; обов'язки, які потрібно виконати під час укладення договору,

протягом його чинності й правові наслідки невиконання цих обов'язків; право на анулювання договору та ін. [40].

Таким чином, Угодою було визначено напрям подальших кроків, необхідних для зближення з міжнародно визнаними підходами до страхування. Вона стала орієнтиром для оновлення правового регулювання страхування, передбачаючи поступове наближення національної моделі до правової системи страхування держав-членів ЄС.

В процесі євроінтеграції розвиток страхового законодавства в цілому, та договору страхування цивільно-правової відповідальності передусім, спрямований на зближення його з європейськими стандартами та нормами, які відповідають іншим, визнаним на рівні Європейського Союзу, стандартам. Це також передбачає реформування чинного законодавства відповідно до законодавства ЄС, зокрема директив ЄС. Значущість мети цього процесу полягає у створенні єдиного, прозорого та конкурентного страхового ринку, який би створив для українських страхових компаній такі умови на ринку ЄС, які будуть вигідні не лише для них, але й для споживачів. Адже, ключове значення правова реформа має саме для розвитку приватноправової сфери, з огляду на те, що результати її проведення безпосередньо впливають на якість цивільних правовідносин. І договір в цьому контексті відіграє важливу роль, оскільки індивідуальні майнові інтереси реалізуються, перш за все, за посередництвом цивільно-правових договорів [41, с. 290].

Практична реалізація процесу гармонізації відтворена, зокрема, у Додатках XVI-B до Гл. 6 «Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля» Угоди. В цьому додатку передбачено, серед іншого, перелік зобов'язань щодо транскордонних послуг зі страхування та пов'язаних з ними послуг. Вони спрямовані на приведення у відповідність норм національного законодавства у сфері страхування відповідним директивам ЄС. У відповідь на такі вимоги О.О. Кульчій звертає увагу на зміни, що відбуваються у зв'язку з цим у нині чинному Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Так, до позитивних

зрушень він зараховує «заборону застосування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власника наземного транспортного засобу франшизи (ч. 2 ст. 12), збільшення удвічі відшкодування розміру моральної шкоди – з 5 до 10 відсотків від розрахованої страхової (регламентної) виплати у зв'язку з її лікуванням та / або втратою нею працездатності (ст. 24), деталізація у порівнянні з попереднім Законом регламентації відносин щодо здійснення регламентних виплат, виключення у якості підстави для регресного позову з боку страховика формальної відсутності повідомлення про страховий випадок з боку страхувальника (п.п. 38.1.1 п. 38.1 ст. 38)» [42]. В той же час автор звертає увагу й на недоліки Закону, якими є відсутність повною мірою забезпечення виконання Угоди [42].

Нині, у контексті набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі процес узгодження та адаптації в національному законодавстві триває. Нещодавно Міністерством юстиції України за підтримки Ukraine2EU розпочато процес розробки Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), яка є «центральною стратегічним документом для планування приведення правової та інституційної систем країни-кандидата у повну відповідність до стандартів ЄС за всіма розділами *acquis* ЄС» [43]. Це означає, що реформування законодавства у сфері страхових відносин буде продовжуватись.

Досліджуючи генезу договору страхування цивільно-правової відповідальності, слід звернути увагу на те, що окремий вплив на договірні відносини у цій сфері має агресія російської федерації проти України. З її початком зазначена сфера зазнала нових викликів, які потребували негайного вирішення пов'язаних з ними питань. Як вірно відмічає С.В. Бровко, воєнні ризики в межах договору страхування традиційно пов'язані з влучанням в застрахований об'єкт ракет, засобів протиповітряної оборони, безпілотних літальних апаратів або ж їх уламків. Страховим компаніям з ціллю збереження клієнтів та забезпечення ефективності страхування необхідно працювати над адаптацією своїх продуктів і послуг до реалій воєнного стану, що включає:

розробку спеціалізованих страхових продуктів, зокрема введення полісів, у яких враховуються ризики, пов'язані з війною; гнучкість умов страхування, що може проявлятися у створенні для клієнтів можливості припинення на певний час або, навпаки, продовження страхових полісів, не втрачаючи прав на страхові виплати; спрощення процедур виплат, наприклад, застосування швидких або спрощених процедур подання заявок або ж отримання виплат для осіб, які постраждали внаслідок військових дій [44].

Цілковито підтримуємо таку позицію автора. Враховуючи реалії та можливу довгострокову перспективу воєнних дій в Україні, страховим компаніям необхідно чітко усвідомлювати, що традиційне невключення подібних ризиків у страховому покритті сьогодні не відповідає сучасним умовам. Воєнні ризики мають бути окремо передбачені в умовах договору страхування, оскільки вони стають типовими загрозами в умовах війни. Крім того, потребує уваги розробка нових спеціалізованих страхових продуктів, зокрема нових видів полісів, які б враховували специфіку воєнного часу. Наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану третім особам унаслідок бойових дій, страхування відповідальності операторів об'єктів критичної інфраструктури та ін. Умови договору страхування мають мати більш гнучкий характер, спрощену процедуру страхових виплат і орієнтуватись, перш за все, на збереження клієнтів. Лише переорієнтувавши договірне регулювання страхування цивільно-правової відповідальності в умовах воєнного стану на включення воєнних ризиків, адаптивність до форс-мажорних обставин та максимальну клієнтоорієнтованість можливо забезпечити як правовий захист сторін договору, так і стабільність страхової системи в період війни.

Нині необхідно усвідомити, що в умовах воєнного часу основною проблемою є формування довгострокових планів розвитку ринку страхування, в тому числі й страхування цивільно-правової відповідальності.

1.3. Правова природа договору страхування цивільно-правової відповідальності

Страхування є одним із ефективних, перевірених часом засобів задоволення фундаментальної людської потреби у безпеці. Його зміст у тому, що зазначений різновид діяльності людини має спрямування на захист потерпілих у зв'язку із настанням встановлених договором або законодавством про страхування випадків, коштами страхових фондів, формування яких відбувається учасниками страхової справи [45, с. 34].

Як уже зазначалося, в межах правового регулювання страхових правовідносин виокремлюють особисте страхування, майнове страхування та страхування відповідальності. Кожен із зазначених видів має своє спрямування – охорону певного об'єкта страхування, і це зумовлює їх функціональні особливості і юридичне значення. Ключовою рисою особистого страхування є його спрямування на охорону особистих немайнових благ особи, зокрема її життя, здоров'я. Його об'єктом виступає життя, а також події, пов'язані зі станом фізичної особи. Зазначений вид страхування має соціальне значення й доволі часто перетинається з публічними гарантіями соціального захисту.

На відміну від попереднього виду страхування, майновим страхуванням охоплюються ризики, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном. У ролі об'єкта виступає інтерес, пов'язаний із збереженням матеріальних цінностей, що у випадку настання певних подій можуть бути пошкоджені, знищені чи втрачені. Основну роль цей вид страхування відіграє у сфері економічної безпеки приватних осіб та суб'єктів господарювання.

Серед цих видів підвищеною соціальною значущістю вирізняється страхування відповідальності, оскільки його об'єктом виступає майновий інтерес страхувальника, який має зв'язок з обов'язком відшкодувати завдану третім особам шкоду, внаслідок заподіяння їй їх життя, здоров'ю або майну. А це є принциповою різницею між цим видом страхування та особистим й майновим. До того ж виплата страхового відшкодування за цим договором спрямована на

користь третьої особи, а не на користь самого страхувальника. Завдяки цій правовій конструкції забезпечується реалізація права особи на відшкодування заподіяної шкоди, навіть у випадку відсутності у страхувальника достатніх майнових ресурсів.

Таким чином, кожен із представлених видів страхування формує специфіку об'єкта охорони, що, у свою чергу, зумовлює їх функціональні особливості, правове регулювання та юридичне значення в межах системи страхового права.

І.М. Проць відмічає комплексний характер суспільних відносин у сфері страхування, їх регулювання нормами багатьох галузей права [45, с. 34]. Дійсно, регламентація цих відносин відбувається нормами різних галузей права, зокрема: фінансового, адміністративного, цивільного, трудового та ін., і дискусії стосовно міри належності цих відносин до кожної із зазначених сфер активно ведуться науковцями.

Н.П. Бортник та С.С. Єсимов, характеризуючи суспільні відносини у сфері обов'язкового страхування цивільної відповідальності, наголошують на перевазі адміністративно-правових відносин та доповнюючому характері цивільно-правових і пропонують здійснити поділ правових відносин у сфері обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на окремі групи. «У залежності від суб'єкта правовідносин та галузевої належності правових норм, що регулюють ці відносини, ними виділяються: основні й супутні відносини (адміністративно-правові) та додаткові (цивільно-правові)» [46, с. 17].

Фінансово-правову складову страхових відносин розкриває І.М. Проць, відмічаючи, що «суспільні відносини, які формуються під час організації страхової справи, реалізації обов'язкового страхування, ліцензування діяльності суб'єктів страхової справи, забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страховиків, санації страхових організацій, здійснення Національним банком України повноважень із регулювання, страхового контролю та страхового нагляду мають публічно-правову природу, оскільки вони зачіпають інтереси суспільства та піддаються регламентації нормами публічного права, насамперед галузі фінансового права» [45, с. 36].

О. Кологойда та А. Прокопюк, досліджуючи страхування D&O, розвинене в Європейському Союзі, і окреслюючи перспективу його розвитку в Україні, відзначають його як комплексний вид страхування, що «поєднує страхування договірної і деліктної відповідальності директорів, деліктної відповідальності компанії, та фінансових ризиків (витрат на захист)» [47, с. 117]. Авторки виснують, що «відповідальність директорів за невиконання або неналежне виконання фідуціарних обов'язків перед компанією є корпоративною, а відповідальність перед третіми особами – деліктною» [47, с. 117].

З-поміж інших галузей, що регулюють правовідносини у сфері страхування відповідальності, увага норм цивільного права спрямована на договірні відносини у досліджуваній сфері і, серед іншого, ними визначено підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин, закріплено права та обов'язки їх суб'єктів та ін. [45, с. 34].

Укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності, захищаючи страхувальника від майнових втрат у випадку покладення на нього обов'язку відшкодування завданої іншим шкоди, виконує превентивну функцію. В цивільному праві цей договір також вирізняється комплексною правовою природою, поєднуючи елементи деліктної та договірної відповідальності в межах зобов'язального права, і посідає чільне місце в системі цивільно-правових зобов'язань. У своїй сукупності ці елементи сприяють реалізації мети даного виду страхування – захисту прав та законних інтересів страхувальника, який має матеріальну заінтересованість у страхуванні ризиків, пов'язаних з відшкодуванням ним заподіяної шкоди потерпілому, його майну, а також шкоди, заподіяної юридичним особам. Аналізуючи окремо кожен із елементів, слід зазначити, що зв'язок договору страхування цивільно-правової відповідальності з деліктним правом зумовлений його правовою природою: предметом страхування є ризик настання відповідальності за заподіяну особі або її майну шкоду у результаті протиправного діяння (цивільного правопорушення), зокрема дорожньо-транспортної пригоди.

Сама назва договору страхування цивільної відповідальності, відмічає О. О. Менделя, «наводить на думку про те, що умовою виплати є притягнення страхувальника (або особи, цивільна відповідальність якої застрахована) до цивільно-правової відповідальності за збитки, яких зазнали треті особи» [2, с. 68]. Центральне місце займає саме відшкодування шкоди, що виникає на підставі закону, поза межами договірних відносин.

М.З. Вовк та О.С. Заяць, виділяючи у якості загального правила такі умови відшкодування шкоди, як «протиправність поведінки особи, яка заподіяла шкоду; наявність шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою та вину заподіювача шкоди» [48, с. 169], звертають увагу на те, що «у передбачених законом випадках вина заподіювача шкоди не має значення» [48, с.169]. Відмітимо, що у правовідносинах страхування відповідальності важливою може бути не лише наявність вини страхувальника, а й її форма – умисел чи необережність, які можуть мати вплив на класифікацію події як страхового випадку. Залежно від умов договору або закону, наявність умислу може виключати страховий захист, водночас необережність – навпаки, бути підставою для здійснення страхового відшкодування.

В.О. Савченко констатує, що «вина передбачає навмисне порушення зобов'язань (договірних і недоговірних), коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її наслідки і бажала їх або свідомо припускала настання цих наслідків... .. при умислі воля деліквента прямо направлена на порушення зобов'язань, а при необережності вона втілюється крізь поведінку, яка може порушити права інших осіб, бути протиправною» [49, с. 39-40].

Законодавство у сфері страхування прямо передбачає негативні наслідки для осіб, які, будучи зацікавленими у здійсненні страховиком страхової виплати, вчиняють протиправні дії з умислом. Зокрема, відповідно до ст. 37 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX у випадку вчинення страхувальником, особою, цивільно-правова відповідальність якої була

застрахована, особою, яка отримала страхову виплату, або її працівниками умисно спрямованих на настання страхового випадку дій, за винятком тих, що були вчинені у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони, страховик, після того, як ним було здійснено страхову виплату, наділений правом зворотної вимоги до цих осіб [6]. Також, якщо страхувальник чи особа, на користь якої укладено договір страхування, вчинили умисне кримінальне правопорушення, що призвело до настання страхового випадку, страховик наділений правом відмовити у здійсненні страхових виплат (п. 2 ч. 1 ст. 104 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX [3]).

На противагу умисному вчиненню правопорушення, прогнозування його ненавмисного вчинення не є перешкодою для укладення договору страхування. Наприклад, за ст. 24 Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII арбітражний керуючий наділений правом укладати зі страховиком договір страхування відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок неумисних дій чи помилки під час здійснення ним повноважень арбітражного керуючого, за класом страхування 13, який передбачає страхування відповідальності іншої, ніж страхування відповідальності, що виникає внаслідок використання транспортного засобу, повітряного або водного суден [50].

«Незалежно від способу здійснення страхування (окрім державного обов'язкового) відносини стосовно нього оформляються договором (страховим полісом). Договір страхування відповідальності виступає в якості документа, що підтверджує виникнення та існування страхових правовідносин» [27, с. 52-53]. Таким чином, вияв договірно-правового аспекту полягає у тому, що договір страхування належить до різновидів цивільно-правових договорів, тому до нього застосовуються основні вимоги до них, зокрема він має укладатися на принципах свободи договору, рівності сторін, диспозитивності та добросовісності. Цим договором передбачаються умови щодо розміру страхової премії, страховий випадок, порядок виплат та ін. Н.В. Никифорак, враховуючи особливості договору страхування відповідальності, розкриває його як «угоду між страховиком та страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в

разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору» [27, с. 50].

У межах зобов'язального права поєднання договірних правовідносин і деліктної відповідальності проявляється в договорі страхування відповідальності – саме через договірні права та обов'язки сторін (страхувальника та страховика) забезпечується компенсаційний механізм, спрямований на відшкодування шкоди, заподіяної третій особі внаслідок делікту. Наприклад, зобов'язання між страховиком та страхувальником реалізуються через сплату страхових платежів, виплату страхового відшкодування. З моменту настання страхового випадку у страховика виникає зобов'язання щодо виплати, а також, після виплати відшкодування у нього виникає право зворотної вимоги (регресу) до особи, яка заподіяла шкоду у випадку, якщо вона не є страхувальником. Таким чином, цей договір виступає своєрідним «посередником» між деліктним та договірним регулюванням у межах зобов'язального права.

Нині загальноприйнятою є позиція, що правова конструкція договору страхування відповідальності ґрунтується на засадах консенсуальності, відплатності та двосторонності, а його змістом є умовне зобов'язання страховика відшкодувати шкоду третій особі, спричинену діями (бездіяльністю) страхувальника. Така умовність настає у разі виникнення юридично значущої події – залучення страхувальника до цивільно-правової відповідальності. Далі розглянемо детально кожен із вищезазначених аспектів договору страхування відповідальності.

Для з'ясування питання належності договору страхування цивільно-правової відповідальності до консенсуальних договорів, необхідно звернутися до особливостей консенсуальних та реальних договорів. ЦК України не дає їх легального визначення, однак регламентує правові особливості укладення договору, охоплюючи його стадії, та момент набуття ним юридичної сили.

Відмітимо, що донедавна обов'язковими стадіями укладення договору було досягнення домовленості щодо всіх істотних умов та надання йому належної форми (для консенсуального договору) та додатково передання майна чи вчинення іншої дії, у випадках, встановлених законом (для реального договору). Однак, у зв'язку з прийняттям у 2020 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 року № 738-IX [51] вимога щодо залежності укладення договору від його належної форми була вилучена з ч. 1 ст. 638 ЦК України. Тому за нині чинною редакцією Кодексу, у відповідності до ст. 638, «договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору», якими для договору страхування відповідальності, за ст. 982 Кодексу, є: «предмет, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої на страховика покладається обов'язок здійснення виплати у випадку настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу та строки його сплати, строк договору й інші встановлені актами цивільного законодавства умови» [5].

Моментом укладення будь-якого договору є «одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції, або, у випадках, встановлених законом, також передання майна або вчинення певної дії» (ст. 640 ЦК України) [5]. Також, відмічають В.І. Чуєнко та А.Г. Соколова, якщо має місце договір, момент укладення якого залежить від його державної реєстрації, ця модель має містити й державну реєстрацію договору. Водночас обов'язковими в усіх випадках залишаються стадії оферти і акцепту [52, с. 105].

Чинним законодавством у сфері страхування обов'язку державної реєстрації договорів страхування не передбачено. Договори страхування цивільно-правової відповідальності укладаються у письмовій формі і не потребують державної реєстрації. В той же час, зазначений договір може бути передумовою для державної реєстрації іншого об'єкта чи дії. Наприклад, проведення перереєстрації транспортного засобу, який страховик набуває у власність після здійснення

страхувальником повної страхової суми, здійснюється на підставі копії договору страхування, засвідченої у передбаченому порядку (абз. 5 п. 34 Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 07 вересня 1998 р. № 1388) [53].

У правовій доктрині висловлюються думки, що в основі поділу договорів на консенсуальні та реальні лежить момент укладення договору, або ж момент вступу у дію договору. Спробуємо на конкретному прикладі визначити належність конкретного договору страхування цивільно-правової відповідальності до консенсуальних або реальних договорів. Так, на підставі аналізу ст. 11 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX можна дійти висновку, що для договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності передбачено електронну форму. Набрання чинності цим договором залежить від дати та часу початку строку його дії, однак ці дата і час не можуть бути ранішими за дату і час внесення запису про цей договір до Єдиної централізованої бази даних [6]. На нашу думку, від покладення на страхувальника обов'язку сплати страхової премії у повному обсязі до або під час укладення договору, а також залежності внесення відповідного запису до Єдиної центральної бази даних від факту такої сплати, договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності не набуває рис реального договору. Несплата страхової премії або її сплата не в повному обсязі має наслідком невнесення запису про договір до Єдиної централізованої бази даних і впливає на початок дії договору страхування, а не на його реальність або консенсуальність. Консенсуальним цей договір є у силу того, що за чинним законодавством момент його укладення пов'язаний з моментом досягнення сторонами згоди з усіх умов, які є істотними для даного виду договору.

Засновуючи свою позицію на положеннях ЦК України, М.М. Гудима відмічає, що «саме в моменті, з якого договір вважається укладеним, і знаходиться класифікаційний критерій розрізнення цивільно-правових договорів на консенсуальні та реальні» [54, с. 52]. У свою чергу, на помилковість позиції щодо ототожнення моменту початку дії договору, і моменту виникнення договору висловлюється С. Вавженчук. «Дихотомічний спосіб класифікації договорів на консенсуальні та реальні є умовним з тої позиції, що ряд договорів одного й того ж самого типу чи виду можуть бути реальними або консенсуальними. Наявність альтернативності у виборі ознаки реальності чи консенсуальності договору знаходиться у залежності від законодавчої норми та не має прямого зв'язку з волевиявленням сторін договору» [55, с. 12].

Продовжуючи свою думку, автор переконує, що при закріпленні нормативної моделі реального договору обмежується принцип свободи договору, оскільки за таких обставин у сторін немає права на самостійне наділення договору ознакою реальності чи консенсуальності [55, с. 12]. Ми підтримуємо думку науковців і вважаємо, що консенсуальність та реальність договору визначаються моментом його укладення. Це може бути встановлено диспозитивно, що дозволяє сторонам, застосовуючи принцип свободи договору, самостійно встановити момент укладення договору і, таким чином, визначити належність договору до консенсуального або реального, або імперативно, у нормативно-правових актах, що виключає вольову складову сторін щодо його зміни.

На відміну від норм, що містять загальні положення щодо договору, звертає увагу О.С. Яворська, «у правових нормах, які регулюють окремі види договірних зобов'язань, зазвичай не зазначається спеціальне правило про момент укладення договору. Характер договору визначається словесною формулою правової норми: для консенсуального договору – «сторона зобов'язується» вчинити певні дії; для реального договору – «сторона передає» певне майно іншій стороні на підтвердження факту укладення договору, а не на його виконання» [56, с. 169].

Свою позицію щодо реальності договору страхування виклала Об'єднана Палата Касаційного Цивільного Суду, вказавши, що «реальним вважається

договір, що є укладеним з моменту передачі речі або вчинення іншої дії. Для укладення реального договору необхідна наявність двох юридичних фактів: а) домовленість між його сторонами стосовно істотних умов договору; б) передача речі однією стороною іншій стороні або вчинення іншої дії» [57]. За чинності Закону України «Про страхування» 1996 року діяло загальне правило щодо реальності договору страхування, оскільки набрання ним чинності залежало від моменту внесення першого страхового платежу (ст. 18). У чинному Законі України «Про страхування» відповідна норма відсутня. Отже за правилами, визначеними ЦК України та спеціальним законодавством, що регулює відносини страхування цивільно-правової відповідальності досліджуваний договір є консенсуальним.

Договір страхування відповідальності є різновидом зобов'язань з надання послуг, в яких страховик бере на себе обов'язок забезпечити майнову охорону інтересів страхувальника (а іноді й третьої особи), у разі настання відповідальності останнього перед третіми особами. Істотною умовою договору страхування є предмет договору, яким, відповідно до ст. 980 ЦК України, ч. 4 ст. 89 Закону України «Про страхування», є передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, страховику на умовах, визначених договором страхування або законодавством України. Серед об'єктів страхування, з якими закон пов'язує виникнення ризику, окреме місце займає відповідальність за завдану шкоду особі або її майну.

Суттєвою особливістю договору страхування відповідальності є те, що його предметом є не певне майно чи благо, а передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, страховику на умовах, визначених договором страхування або законодавством України. Саме такий ризик, а не шкода як така, визначає економічну і юридичну сутність правовідносин.

За ч. 2 ст. 983 ЦК України дія договору страхування має поширення також на події, які наділені ознаками страхового випадку і настали до набрання чинності цим договором, що має місце у разі застосування ретроактивної дати [5]. Відповідно підп. 2 п. 166 Гл. 26 Розд. VII Положення про характеристики та

класифікаційні ознаки класів страхування, особливості здійснення діяльності зі страхування та укладання договорів за класами страхування», затвердженого постановою Правління Національного Банку України від 25 грудня 2023 року № 182, з ретроактивної дати, що встановлена у договорі страхування відповідальності, бере початок ретроактивний період, дія якого триває до початку строку дії договору. Якщо у договорі страхування встановлена ретроактивна дата, на страховика покладається обов'язок здійснення страхової виплати за умови, що події, внаслідок яких настав страховий випадок, виникли протягом ретроактивного періоду і строку дії зазначеного договору. Водночас обов'язковою умовою такої виплати є повідомлення потерпілою особою вимоги на умовах та під час дії строку, встановленого договором страхування відповідальності [58].

З аналізу вищезазначених норм виснуємо, що за загальним правилом дія договору страхування не має поширення на події, які, маючи ознаки страхового випадку, настали до набрання чинності договором. Виняток становить лише випадок встановлення в договорі ретроактивної дати. У такому договорі страхування відповідальності передбачено реалізацію обов'язку страховика за настання подій, які мали місце до початку дії договору, однак відповідальність за які настає тільки після того, як договір буде укладено. На нашу думку, у цьому випадку має місце консенсуальний договір страхування цивільно-правової відповідальності. На консенсуальність договору вказує те, що, по-перше, цей вид договору вважається укладеним з моменту досягнення згоди сторін щодо істотних умов, по-друге, у договорі страхування відповідальності використання ретроактивної дати не є підставою його перетворення на реальний, а тільки розширює межі страхового покриття у погодженому сторонами часі.

Особливостями страхування відповідальності, відмічає Л.О. Матвійчук, є те, що відшкодування має стосунок не лише до матеріального збитку, але й шкоди, що завдана життю та здоров'ю третіх осіб, які відповідно до закону або до рішення суду отримують виплати у якості компенсації за понесений збиток; у більшості випадків у договорі не зафіксована конкретна страхова сума, а тільки

ліміт відповідальності страховика; учасниками договору завжди є три сторони, а саме страховик, страхувальник та наперед невідома третя особа [8].

Зазначимо, що коло осіб, майнові інтереси яких охоплюється договором страхування цивільно-правової відповідальності є ширшим від осіб, які безпосередньо є сторонами цього договору. Загальні положення щодо сторін договору страхування містяться у ст. 984 ЦК України та у ст. 90 Закону України «Про страхування», якими встановлюється його двосторонність та визначення осіб, які можуть зазначатись в договорі страхування. Зі змісту статей, сторонами договору страхування є страховик та страхувальник. Водночас учасниками страхових відносин можуть бути:

застрахована особа – особа, стосовно якої страхувальник здійснює страхування (у випадку зазначення у договорі в якості об'єкта страхування її життя, здоров'я та ін.);

третя особа – особа, стосовно якої законом передбачено обов'язок страхувальника забезпечення її страхування;

інша особа (вигодонабувач) – визначена страхувальником особа, якій належить за договором чи законодавством право на страхову виплату [5, с. 3].

В межах конкретних видів страхування відбувається конкретизація третіх осіб. Наприклад, відповідно до Порядку та Умов страхування на автомобільному та міському електричному транспорті, затвердженим наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури 22 липня 2024 року № 671, закріплено термін потерпіла третя особа, якою є «фізична особа – пасажир автомобільного або міського електротранспорту, життю та / або здоров'ю, та / або майну (багажу) якої заподіяна шкода внаслідок настання страхового випадку» [59].

Належність до учасників страхових відносин вищеперелічених осіб не збільшує кількість сторін договору страхування, однак розширює коло учасників страхових правовідносин. Крім того, на стороні страхувальника або страховика може мати місце множинність осіб, що також не є підставою для збільшення кількості сторін договору страхування відповідальності.

Відплатність договорів страхування, в тому числі і договору страхування цивільно-правової відповідальності пов'язана з тим, що їх виконання пов'язане із взаємним наданням матеріальних благ сторонами. Страхувальник має обов'язок щодо сплати страхової премії, а страховик виплати страхового відшкодування у випадку настання страхового випадку. О.О. Менделя також відмічає, що, «закріплюючи презумпцію відплатності договору, ЦК України передбачає, що безоплатність договору має встановлюватися в законі, самому договору або впливати із його суті. Оскільки страховий договір породжує комплекс зустрічних взаємних майнових зобов'язань – такий договір безперечно є відплатним» [2, с. 87]. С. Вавженчук відмічає традицію поділу відплатних договорів на мінові та алеаторні (ризикові) і розкриває міновий договір як «відплатний договір, за яким його правовий результат залежить від волі сторін, а алеаторний як відплатний договір, за яким його правовий результат залежить від обставини, що не пов'язана із волею сторін такого договору» [60, с. 8].

Грунтуючись на запропонованих автором дефініціях та правових характеристиках договору страхування цивільно-правової відповідальності, вважаємо, що він належить до алеаторних договорів. Ризиковий характер цього договору пов'язується з невизначеністю обсягу зобов'язань обох сторін, що викликана випадком, і є основною ознакою алеаторного договору. Адже, страховик не має можливості заздалегідь визначити, чи настане страховий випадок, коли саме він може відбутися, а також, яким буде обсяг страхового відшкодування. Водночас страхувальник також не може достеменно знати, протягом якого періоду він сплачуватиме страхові внески до настання страхового випадку, а також чи настане такий випадок узагалі. О.О. Менделя також звертає увагу на належність договорів страхування до алеаторних і підкреслює, що, «характеризуючись ймовірністю та випадковістю настання, страховий ризик, як основоположний компонент страхування та першопричина вступу сторін у договірні правовідносини, визначає страховий договір як алеаторний в контексті невизначеності рівнозначного задоволення матеріально-обумовлених інтересів» [2, с. 88].

Окремо слід підкреслити одну з новацій Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, яка полягає у відмові від поділу страхування за формою на добровільне та обов'язкове (у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про страхування» від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР було закріплено дві форми страхування – добровільне та обов'язкове, кожна з яких поділялася на окремі види), надаючи перевагу принципу обов'язковості договорів, встановлених спеціальним законодавством. Наприклад, за ч. 11. ст. 89, «Законом може бути передбачено, що страховик не має права відмовити страхувальнику в укладенні договору страхування, обов'язковість якого передбачена законом». Використання конструкції «договір страхування, обов'язковість якого передбачена законом» спостерігаємо і в інших статтях Закону, зокрема у ч. 4 ст. 93, ч. 9 ст. 89, ч. 6 ст. 97 [3]. Таким чином, у контексті нового закону відбулася трансформація «обов'язкового страхування» в «обов'язковість договору страхування», відхід від концепції «обов'язкового страхування» як окремої форми страхування до моделі «обов'язкової наявності договору страхування» у визначених сферах. Така новація відповідає сучасним тенденціям розвитку страхової справи в Європейському Союзі, а також концептуальним змінам у публічно-приватному балансі правового регулювання страхових правовідносин. Законом застосовано концептуальний підхід, за яким страхування є виключно договірними правовідносинами, у яких обов'язковість виникає не з самої природи договору, а з припису нормативно-правового акта. Тому йдеться не про окрему форму страхування, а про обов'язок укласти певний договір страхування у випадках, передбачених законом. Така зміна підходу у правовому регулюванні, збільшення ваги диспозитивного регулювання утверджує страхування найперше як цивільно-правовий договір, а не як форми контролю за ризиками з боку держави. В той же час, у випадку встановлення законом обов'язку особі мати діючий страховий захист, невиконання цієї вказівки не перетворює цивільні правовідносини в публічно-правові, а призводить до наслідків цивільно-правового або адміністративного характеру, до прикладу відсутність дозволу.

Застосований законодавцем підхід є кроком до гармонізації національного законодавства у сфері страхування. Так, у державах-членах Європейського Союзу використовується модель обов'язкової наявності страхового покриття, а не окремої форми страхування. Так, згідно з положеннями Директиви ЄС 2009/103/ЄС щодо автострахування, держава зобов'язує мати діючий договір страхування відповідальності, але не вводить спеціальної форми «обов'язкового страхування» як публічно-правової форми. Таким чином, наша країна поступово переходить до моделі, за якої обов'язок укласти договір виникає на підставі правового припису, а його виконання забезпечується відповідними механізмами контролю.

Виснуємо, що з вступом у дію нового Закону України «Про страхування» поділ страхування на добровільне та обов'язкове, як форми, втрачає свою актуальність. Натомість, спостерігається універсалізація правового режиму договору страхування, оскільки незалежно від підстав його укладення, застосовуються єдині положення про права, обов'язки сторін, підстави для виплат та ін. Крім того, надання страхового захисту стає наслідком цивільно-правового зобов'язання, а не виконанням державного наказу. Таким чином посилюється роль відповідальності за порушення обов'язку укласти договір. Перехід від моделі обов'язкового страхування як виду до моделі обов'язковості укладення договору страхування у встановлених законом випадках є свідченням посилення договірної природи страхових правовідносин, зменшення публічно-правового домінування та адаптацію національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу. Застосований підхід сприяє більш гнучкому та ефективному забезпеченню балансу між інтересами як держави, так і страховиків, страхувальників та третіх осіб.

Висновки до Розділу 1

1. Доведено, що в сучасній системі правових відносин страхування цивільно-правової відповідальності займає одне із провідних місць. Його значення пояснюється ефективним виконанням низки функцій. Страхування

забезпечує гарантований страховиком фінансовий захист осіб, яким може бути завдана шкода життю, здоров'ю чи майну внаслідок дій інших осіб. Воно також мінімізує ризики матеріальних втрат як страхувальника, так і потерпілих. У підсумку це сприяє дотриманню принципів справедливості, добросовісності та правової визначеності.

2. У результаті аналізу норм, що регулюють правові відносини у сфері страхування, встановлено, що даний інститут охоплює широкий спектр нормативно-правових актів. Ключову роль серед них мають ЦК України, Закон України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX та Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX. Крім того, Закон України «Про страхування» відзначається змістовним розкриттям поняття страхування та розгорнутою категоріально-термінологічною базою.

3. Встановлено, що об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є не майно чи життя, а юридична відповідальність страхувальника перед третіми особами. Об'єкт страхування характеризується виключно майновою природою і набуває правового значення лише за умови настання факту відповідальності страхувальника перед третіми особами. Вказано, що майнові інтереси страхувальника пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам.

4. Підкреслено, що формування законодавства у сфері страхування відбувалося в умовах переходу до ринкової економіки та поступової інтеграції до Європейського Союзу, а це мало суттєвий вплив на особливості та динаміку його розвитку. Крім того, в останні роки збільшення ваги страхових послуг спостерігається у зв'язку з настанням пандемії COVID-19 та початком російської агресії проти України, тому законодавство має перебувати у постійному процесі адаптації до нових змін та викликів.

5. В межах дослідження генези договору страхування цивільно-правової відповідальності розкрито перелік та зміст нормативно-правових актів, які мали

вплив на його становлення у незалежній Україні, простежено шлях розвитку диференціації страхування на добровільне та обов'язкове, що, у свою чергу, створило нормативну основу для подальшого впровадження обов'язкових та добровільних видів страхування відповідальності, в тому числі і цивільно-правової, впровадження страхування професійної відповідальності, збільшення видів страхування, зокрема, страхування цивільно-правової відповідальності, їх об'єднання у нині чинному законодавстві в класи страхування.

6. Акцентовано, що у зв'язку з реформою страхового законодавства, якою було передбачено перехід до більш гнучкого, спеціалізованого регулювання у сфері страхування, з метою усунення подвійного регулювання даних правовідносин внаслідок дублювання поняття договору страхування з профільним законом (Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX), поняття договору страхування було виключено зі ст. 979 ЦК України. Такий крок став відповіддю на гармонізацію національного страхового законодавства до вимог Європейського Союзу (зокрема, до Директив Solvency II).

7. Доведено, що у нині чинних редакціях ЦК України, Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, поняття об'єкта та предмета договору страхування, на відміну від попередніх редакцій законів, є взаємоузгодженими, що сприяє їх однозначному тлумаченню.

8. Наголошено на значенні Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011 для розвитку страхових відносин в Україні. Нею було визначено напрям подальших кроків, необхідних для зближення з міжнародно визнаними підходами до страхування. Угода стала орієнтиром для оновлення правового регулювання страхування, передбачаючи поступове наближення національної моделі до правової системи страхування держав-членів ЄС.

9. Відстоюється позиція, щодо комплексного характеру правової природи договору страхування цивільно-правової відповідальності, за рахунок поєднання у ньому елементів деліктної та договірної відповідальності. Завдяки поєднанню даних елементів стає можливим досягнення мети даного виду страхування – захист прав та законних інтересів страхувальника, який має матеріальну заінтересованість у страхуванні ризиків, пов'язаних з відшкодуванням ним заподіяної шкоди потерпілому. Вказано, що настання страхового відшкодування за договором страхування цивільно-правової відповідальності безпосередньо залежить від вини страхувальника та її форми (умисел може виключати страховий захист, тоді як необережність є підставою для відшкодування).

10. З'ясовано, що правова конструкція договору страхування відповідальності ґрунтується на засадах консенсуальності, відплатності та двосторонності, а його змістом є умовне зобов'язання страховика відшкодувати шкоду третій особі, спричинену діями (бездіяльністю) страхувальника. Така умовність настає у разі виникнення юридично значущої події – залучення страхувальника до цивільно-правової відповідальності. Вказано, що суттєвою особливістю договору страхування цивільно-правової відповідальності є те, що його предметом виступає не певне майно чи благо, а передача страхувальником страховику на платній основі ризику, що має зв'язок з об'єктом страхування, на умовах обумовлених у договорі страхування чи передбачених законодавством України. Саме такий ризик, а не шкода як така, визначає економічну і юридичну сутність правовідносин.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Поняття, види та особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності

Договір страхування цивільно-правової відповідальності є одним із ключових механізмів правового регулювання захисту майнових інтересів учасників цивільного обороту у випадках завдання шкоди третім особам. В умовах правової турбулентності, викликаній війною та політичною нестабільністю в Україні та світі, даний інститут не лише не втрачає ефективності, але й набуває особливого значення як інструмент забезпечення стабільності та компенсації збитків, що виникають у зв'язку з непередбачуваними обставинами [61]. За таких обставин, страхування цивільно-правової відповідальності стає важливим механізмом правового та економічного захисту, забезпечуючи баланс інтересів потерпілих осіб та страхувальників.

На сьогоднішній день законодавство України не містить уніфікованого визначення договору страхування цивільно-правової відповідальності, що призводить до неоднакового тлумачення та застосування норм права судами та учасниками правовідносин. З іншої сторони, це створює проблеми різного розуміння обсягу відповідальності через відсутність чіткого визначення меж та умов страхування, а також призводить до виникнення колізій у регулюванні взаємовідносин між страховиком, страхувальником та потерпілими через відсутність єдиного підходу до правового статусу сторін. Крім того, недостатня правова захищеність потерпілих осіб проявляється у випадках, коли страховик відмовляє у виплаті відшкодування через прогалини у формулюванні умов договору.

У судовій практиці України зафіксовано випадки, коли страховики відмовляли у виплаті страхового відшкодування через нечіткі або суперечливі

умови договорів страхування, та, відповідно, неналежного виконання умов договору. Для прикладу, у Постанові від 1 березня 2023 року у справі № 592/13856/21 ВС звернув увагу на принцип свободи договору, закріплений у ст. 6 Цивільного кодексу України (ЦК України). Суд підкреслив, що відповідно до ч. 1 ст. 627 ЦК України «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, а також принципів розумності та справедливості» [62]. Також, згідно зі ст. 628 ЦК України, зміст договору визначається узгодженими сторонами умовами, а також умовами, які є обов'язковими згідно норм цивільного законодавства. Тому якщо сторони погодили всі необхідні умови договору, такий договір набуває обов'язкової сили для виконання відповідно до ст. 629 ЦК України [5]. Таким чином, суд наголосив на важливості дотримання принципу свободи договору та виконання зобов'язань, якщо умови договору узгоджені сторонами та не суперечать вимогам законодавства.

У зазначеній вище справі, на думку ВС, сторони правомірно та без порушень імперативних положень актів цивільного законодавства, самостійно врегулювали свої відносини на власний розсуд, створивши обов'язкове для обох сторін правило поведінки у спірних правовідносинах. Тому Касаційний цивільний суд підкреслив, що страховик має право відмовити у виплаті, якщо страхувальник не виконав договірних зобов'язань, зокрема щодо своєчасного повідомлення про подію [62].

Подібна ситуація мала місце у справі № 916/4613/15, згідно з матеріалами якої страховик відмовив у виплаті, посилаючись на те, що страхувальник не повідомив про подію у встановлений строк та не надав повної інформації про обставини випадку. У Постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду у цій же справі № 916/4613/15 від 28 березня 2018 року, суд зазначив, що порушення таких умов може бути підставою для відмови лише тоді, коли це перешкодило страховику встановити факт настання страхового випадку [63].

Наведені приклади із судової практики свідчать про те, що нечіткі формулювання та прогалини в умовах договорів страхування можуть призводити до відмови у виплаті страхового відшкодування. Тому, поняття і умови договору страхування цивільно-правової відповідальності потребують детального доктринального аналізу.

На сьогоднішній день визначення договору страхування цивільно-правової відповідальності в Україні опирається на положення, закріплені в статтях 979 – 999 ЦК України, оскільки у законодавстві відсутнє легальне визначення даного поняття. Цивільно-правове розуміння договору страхування ґрунтується на юридичному зобов'язанні сторін передати ризик від страхувальника до страховика за плату та на умовах, визначених договором або законодавством, з метою захисту майнових інтересів страхувальника у разі настання страхового випадку [5]. Укладання договору страхування регламентується положеннями ЦК України та іншими нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про страхування».

У ст. 89 Закону України «Про страхування» визначені загальні умови, яким повинен відповідати договір страхування. Відповідно, договір страхування регулює відносини між страховиком та страхувальником з метою передачі ризику від страхувальника до страховика на випадок настання певної події. Договір укладається на підставі загальних умов страхового продукту, що розробляються страховиком відповідно до внутрішніх політик з андеррайтингу та розроблення страхових продуктів, які затверджуються страховиком з урахуванням вимог нормативно-правових актів Регулятора. Укладання договору страхування здійснюється відповідно до вище вказаних загальних умов, якщо інше не передбачено законодавством України [3].

Також, у ст. 89 Закону України «Про страхування» вказано, що «об'єктом страхування можуть бути: життя, здоров'я, працездатність та/або пенсійне забезпечення; майно, що перебуває у володінні, користуванні або розпорядженні страхувальника, а також можливі збитки чи витрати; відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну» [3]. Важливо зазначити, що договір

страхування повинен містити чітке визначення об'єкта страхування, який пов'язаний із страховими інтересами страхувальника або іншої особи, зазначеної в договорі. Окрім того, договір повинен містити перелік страхових ризиків, що пов'язані з цим об'єктом і підлягають страхуванню відповідно до умов договору. Відсутність об'єкта страхування в укладеному договорі призводить до нікчемності правочину, що означає його недійсність з моменту укладення та відсутність правових наслідків для сторін. Тому наявність чітко визначеного об'єкта страхування є обов'язковою умовою правомірності договору страхування, оскільки саме він визначає межі страхових ризиків та відповідальності сторін [3].

Окремі вимоги до договору страхування цивільно-правової відповідальності також містяться у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Зокрема, у ст. 4 даного закону вказано, що договір страхування цивільно-правової відповідальності передбачає передачу від страхувальника до страховика ризику настання цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну третім особам у зв'язку з використанням транспортного засобу. Об'єктом страхування виступає цивільно-правова відповідальність страхувальника за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих осіб або їх майну [6].

Відсутність легального визначення договору страхування та договору страхування цивільно-правової відповідальності в українському законодавстві видається свідомою позицією законодавця, що обумовлена прагненням забезпечити гнучкість та адаптивність правового регулювання. Такий підхід дозволяє охопити різні види страхування без надмірної деталізації норм, що видається актуальним в умовах динамічного розвитку страхового ринку. Крім того, такий техніко-юридичний підхід сприяє використанню наукової доктрини та судової практики для конкретизації правових аспектів договору, компенсуючи відсутність чіткого визначення на законодавчому рівні.

З огляду на відсутність легального розуміння договору страхування та договору страхування цивільно-правової відповідальності, у доктрині права теж є різні підходи до визначення даних понять. Деякою мірою, це сприяє подоланню

теоретичної невизначеності, оскільки доктрина права у такому випадку стимулює розвиток наукової дискусії. Науковці досліджують різні теоретичні підходи до природи страхування, його місця в цивільному праві та особливостей функціонування, в результаті чого виникає множинність тлумачень і визначень, що відповідають різним аспектам правових відносин у сфері страхування.

У доктрині права неодноразово зазначалося, що через різноманітність видів страхування - майнового, особистого та відповідальності - складно сформулювати універсальне визначення договору страхування, яке б враховувало усі ці особливості [64, с. 44-45; 65, с. 227]. З цього приводу А. С. Амеліна зазначає, що загальне визначення договору страхування має сенс лише, якщо воно охоплює усі види цього договору і чітко відрізняє його від інших типів договорів (тобто формулюється загальне визначення договору страхування через узагальнюючі категорії). Як альтернатива, на її думку можна реалізувати і інший підхід, через визначення окремих категоріальних понять для кожного виду страхування [66]. Такий підхід видається правильним, оскільки різні види страхування (майнове, особисте та страхування відповідальності) суттєво відрізняються між собою за своїми характеристиками, а ці відмінності у свою чергу зумовлюють необхідність в окремому визначенні понять для кожного виду договору страхування, оскільки універсальне визначення може виявитися занадто загальним і не здатним відобразити усі важливі аспекти конкретних видів страхування.

Заслуговує на увагу поняття договору страхування відповідальності, запропоноване В. М. Никифороком, який пропонує розуміти його як «угоду між страховиком і страхувальником, метою якої є захист майнових інтересів страхувальника від фінансових витрат, що можуть виникнути через зобов'язання, покладені на нього за законом або рішенням суду у разі ненавмисного завдання шкоди третім особам» [27]. Розуміти договір страхування цивільної відповідальності через категорію «угода», також пропонує О. О. Менделя, яка визначає його як «угоду між страхувальником та страховиком, яка укладається з метою захисту майнових інтересів страхувальника у зв'язку з фінансовими втратами, які можуть виникнути в результаті необережно спричиненої ним або

його найманими працівниками, відповідальність яких застрахована, шкоди третім особам» [2].

Дещо іншої позиції дотримується А. С. Жила, яка визначає договір страхування відповідальності як «домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується, в разі настання страхового випадку, відшкодувати третім особам, в межах встановленого ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору» [67, с. 9]. Р. В. Собо́тник також пропонує розуміти даний договір «як письмову домовленість між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхове відшкодування третім особам, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору» [68, с. 131].

У науковій літературі також зустрічаються спроби формулювання договору страхування відповідальності на рівні окремих об'єктів страхування. Наприклад, М. В. Марченко пропонує договір страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду розуміти як «обов'язковий договір, що укладається між оператором ядерної установки та страховою компанією, що є членом страхового пулу, для забезпечення фінансового покриття у визначених законом розмірах у випадку настання ядерного інциденту й заподіяння ядерної шкоди третім особам» [69].

У свою чергу Л. А. Зубкова розуміє договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів «як домовленість двох сторін (страховика і страхувальника), відповідно до якої одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання внаслідок використання наземного транспортного засобу певної події (страхового випадку) виплатити потерпілому (третьій особі, якій завдано шкоду) грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у встановлені договором строки та виконувати інші умови договору» [70, с. 5].

Отже, цілком об'єктивно, що страхування цивільно-правової відповідальності включає відшкодування збитків, що виникають через дії страхувальника, які заподіяні життю, здоров'ю або майну фізичних осіб, майну юридичних осіб, а також навколишньому середовищу [8].

Аналізуючи законодавчі положення, наукові підходи та судову практику, можна констатувати, що договір страхування цивільно-правової відповідальності був та є юридично значущим інститутом, але водночас позбавленим чіткого законодавчого визначення. Така ситуація дозволяє зберігати гнучкість у правовому регулюванні, але одночасно створює певну доктринальну та практичну невизначеність. З огляду на це, юристи, науковці та законодавці активно використовують доктринальні підходи для тлумачення та наповнення змістом даного виду договору.

Узагальнюючи наукові позиції та правову практику, договір страхування цивільно-правової відповідальності варто визначити як домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору.

Відтак, визначення особливостей договору страхування цивільно-правової відповідальності є необхідним і доцільним, оскільки даний договір відрізняється від інших видів страхування (майнового чи особистого) тим, що об'єктом страхування виступає не майно або життя страхувальника, а потенційна відповідальність перед третіми особами. Крім того, його правова природа поєднує елементи деліктного та договірної зобов'язання, що вимагає спеціального регулювання меж відповідальності, порядку встановлення страхової події, принципів взаємодії з третіми особами тощо [71]. Більше того, специфіка окремих видів страхування цивільно-правової відповідальності та їх умов значною мірою залежать від характеру потенційного ризику, виду діяльності страхувальника, правового статусу третіх осіб, а також галузевих нормативно-правових актів

(наприклад, у сфері медицини, атомної енергетики, транспорту тощо). Тому доцільно також дослідити особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності, що дозволить подолати теоретичну невизначеність та сприятиме уніфікації підходів до захисту майнових інтересів страхувальника та третіх осіб.

Розпочинаючи аналіз особливостей договору страхування цивільно-правової відповідальності, перш за все варто звернути увагу на специфічний склад учасників, що беруть участь у таких правовідносинах. Даний договір відзначається особливим суб'єктним складом, адже окрім традиційних сторін – страхувальника та страховика – він передбачає наявність третіх осіб, на користь яких може бути здійснене страхове відшкодування. Тобто, зміст прав і обов'язків у таких договорах спрямований не лише на захист інтересів сторін, що укладають договір, а й на забезпечення захисту потерпілих осіб, які безпосередньо не є сторонами договору, але стають його бенефіціарами у разі настання страхового випадку. Крім того, законодавчі вимоги до страховиків у сфері страхування цивільно-правової відповідальності можуть істотно варіюватися залежно від характеру ризику, що підлягає страхуванню, суспільної важливості відповідної сфери діяльності, а також потенційного масштабу шкоди, яка може бути заподіяна третім особам. Наприклад, у сфері страхування відповідальності за ядерну шкоду законодавство вимагає від страховика бути членом ядерного страхового пулу, а також мати не лише фінансову спроможність забезпечити великі обсяги страхового покриття, а й досвід і спеціальну експертизу в оцінці високоризикових технологічних процесів [72]. У деяких випадках законодавством може передбачатися створення державного фонду гарантування відшкодування ядерної шкоди або навіть участь держави у перестрахованні таких ризиків [73].

Аналіз суб'єктного складу договору страхування цивільно-правової відповідальності засвідчує, що це договір на користь третьої особи. Безпосереднім вигодонабувачем у зобов'язанні, що виникає з договору, є не страхувальник і не страховик, а особа, яка зазнала шкоди внаслідок дій або бездіяльності страхувальника. Саме ця потерпіла особа набуває права вимагати від страховика відшкодування заподіяної шкоди в межах застрахованої відповідальності [74]. У

теорії цивільного права зазначається, що суттєвою ознакою договору на користь третьої особи є надання такій особі самостійного права вимоги до боржника (у даному випадку – до страховика) без потреби у спеціальному волевиявленні з боку сторін договору (страхувальника і страховика) після укладення договору [75]. Крім того, згідно з положеннями ст. 636 ЦК України, «договором на користь третьої особи визнається такий договір, у якому боржник зобов'язується виконати своє зобов'язання не кредитору, а іншій особі, яка не є стороною договору, але має право вимагати його виконання» [5]. У контексті договору страхування цивільно-правової відповідальності, постраждала особа реалізує своє право безпосередньо до страховика на підставі цього договору, що є правовим відображенням вищенаведеної конструкції. Тому правова конструкція договору страхування цивільно-правової відповідальності цілком відповідає загальним засадам договору на користь третьої особи.

Слід зауважити, що у договорі страхування цивільно-правової відповідальності треті особи – бенефіціари (вигодонабувачі) не завжди є чітко визначеними на момент укладення договору, що зумовлено самою природою цього виду страхування, яка полягає у покритті можливих майбутніх зобов'язань страхувальника перед невизначеним колом осіб, яким може бути заподіяна шкода внаслідок його діяльності. Ознака невизначеності кола вигодонабувачів характеризується тим, що у класичному договорі на користь третьої особи (наприклад, дарування або банківський вклад на ім'я дитини), бенефіціар є заздалегідь визначеним. У договорі страхування відповідальності третя особа, яка може зазнати шкоди, на момент укладення договору ще не відома, вона буде визначена лише у майбутньому – у момент настання страхового випадку. Більше того, цивільне законодавство (ст. 636 ЦК України) не вимагає попереднього визначення третьої особи, а лише встановлює, що за договором одна сторона зобов'язується виконати зобов'язання на користь іншої, яка може бути визначена або невизначена на момент укладення договору. Тому особливістю договору страхування цивільно-правової відповідальності є те, що вигодонабувач у ньому не завжди є конкретно визначеним при укладенні договору, а набуває ознак

суб'єкта у разі настання страхового випадку. Таким чином, договір страхування цивільно-правової відповідальності спрямований на захист інтересів третіх осіб, а не тільки сторін договору.

Важливим для розуміння сутності договору страхування цивільно-правової відповідальності є усвідомлення його каузального характеру. Це означає, що такий договір тісно пов'язаний із конкретною правовою підставою - зобов'язанням, яке може виникнути у застрахованої особи внаслідок завдання шкоди третім особам. Інакше кажучи, сам факт укладення договору і настання відповідальності страховика за цим договором залежить від наявності відповідного зобов'язання страхувальника перед потерпілим. У цьому полягає відмінність договору страхування відповідальності від інших видів страхування: страхове покриття активується лише тоді, коли існує причинно-правовий зв'язок між діями застрахованої особи та виникненням шкоди, яка підлягає відшкодуванню.

Каузальний характер даного договору підтверджується судовою практикою. Так у Постанові від 04.07.2018 року у справі № 755/18006/15-ц Верховний Суд вказав, що «покладання обов'язку з відшкодування шкоди в межах страхового відшкодування на страхувальника, який уклав відповідний договір страхування і сплачує страхові платежі, суперечить меті інституту страхування цивільно-правової відповідальності» [76]. З цього випливає, що метою договору страхування цивільно-правової відповідальності є перехід ризику відшкодування шкоди на страховика, оскільки у договорі страхування цивільно-правової відповідальності відображається особлива мотивація сторін, які вирішують скористатися страховим захистом.

Окремо варто також зосередити увагу на предметі та об'єкті договору страхування цивільно-правової відповідальності. Так ч. 1 ст. 980 ЦК України, ч. 4 ст. 89 Закону України «Про страхування» та ч. 1 ст. 4 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачають, що «предметом договору страхування є передача страхувальником за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування,

страховику на умовах, визначених договором страхування або законодавством України» [5; 3; 6]. За договором страхування цивільно-правової відповідальності страховик приймає на себе ризик настання негативної події – страхового випадку – та її наслідків. У цьому контексті захист, наданий страхувальнику, полягає у відшкодуванні шкоди, завданої третім особам у результаті такої випадкової події. Реалізація страхового захисту відбувається через механізм передачі ризику, коли страхувальник сплачує страхові платежі, а у разі настання страхового випадку відповідальність за шкоду переходить до страховика. Таким чином, страховик виконує компенсаційну функцію, покриваючи шкоду в межах встановленого страхового зобов'язання.

В п. 64 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування» страховий ризик розуміється як «подія, на випадок виникнення якої проводиться страхування, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання» [3]. Загальним елементом даного поняття є невизначеність, що обумовлює вищезазначений випадковий характер договору страхування цивільно-правової відповідальності. Саме загроза настання певної випадкової події та її негативні наслідки обумовлюють необхідність укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності. При цьому варто оцінювати ступінь ймовірності настання події та витрати на ліквідацію наслідків страхового випадку [77]. Страховий ризик надає значення поняттю страхового випадку, служить основою для визначення розміру виплати, що підлягає виплаті страховиком, обґрунтовує умовний характер такої виплати. Він є ключовою передумовою виникнення страхового випадку, оскільки саме він надає змістовного наповнення поняттю страхової події. Ризик визначає ймовірність настання обставин, за яких страхувальник може бути притягнутий до цивільної відповідальності перед третіми особами. Таким чином, страховий ризик слугує основою для обґрунтування умовності зобов'язань страховика та визначення розміру майбутньої страхової виплати. Настання страхового випадку, передбаченого договором, означає, що шкода, завдана третім особам страхувальником у межах його діяльності (виробничої, професійної чи

іншої), підлягає відшкодуванню страховиком у межах договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Важливою особливістю договору страхування цивільно-правової відповідальності є його об'єкт, який згідно з чинним законодавством визначається як відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам [5; 3; 6]. Даний об'єкт включає в себе не тільки фактичну можливість завдання шкоди, а й юридичну відповідальність особи (страхувальника), яка зобов'язана компенсувати таку шкоду у разі її настання, що засвідчує той факт, що страхування цивільно-правової відповідальності орієнтоване на захист інтересів осіб, що можуть бути порушені у разі завдання шкоди.

На особливість об'єкта страхування цивільної відповідальності звертають увагу ряд вчених, зауважуючи, що об'єктом страхування виступає не особисте майно чи інтереси громадянина або організації, як це має місце в страхуванні майна, а відповідальність за шкоду, яку страховик може бути зобов'язаний відшкодувати перед третіми особами [78]. Такий підхід є відмінним від особистого страхування, де об'єктом є здоров'я, життя або працездатність особи, що укладає договір. Натомість особливість об'єкта страхування цивільно-правової відповідальності полягає в тому, що ключовим елементом є не безпосередньо майновий інтерес чи здоров'я особи, а її юридична відповідальність за завдану шкоду. Це дозволяє забезпечити компенсацію потерпілим третіми особами, що виникає у разі настання страхового випадку. У порівнянні з іншими видами страхування, де інтереси застрахованої особи є основними, у страхуванні цивільної відповідальності важливим є не тільки захист інтересів страховика, а й компенсація для третіх осіб, які зазнали шкоди.

На думку Л. О. Матвійчук «безпосереднім об'єктом страхування виступає виражений в грошовій формі майновий інтерес страхувальника, що проявляється у страхуванні його цивільної відповідальності, а також майновий інтерес третіх осіб, які на момент укладання договору є невідомими» [8]. Схожу позицію можна побачити і у працях інших авторів [79, с. 573].

Варто зауважити, що формулювання, згідно з яким безпосереднім об'єктом страхування виступає виражений у грошовій формі майновий інтерес страхувальника, є традиційним для загальної теорії страхового права, однак у контексті страхування цивільно-правової відповідальності така позиція потребує критичного переосмислення. Насамперед, об'єктом будь-якого страхування відповідно до загальноприйнятої доктрини вважається певне ризикове явище, з настанням якого пов'язане виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату [80, с. 55]. У страхуванні майна таким ризиком є втрата або пошкодження майна, в особистому страхуванні – ризик смерті, хвороби або втрати працездатності, тоді як у страхуванні цивільної відповідальності ризик стосується настання обов'язку відшкодувати шкоду третім особам, тобто – відповідальності [81, с. 78].

Отже, з позиції правової доктрини, об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності варто визнати не майновий інтерес страхувальника в узагальненому вигляді, а саме його юридичну відповідальність перед третіми особами, що може виникнути внаслідок завдання шкоди життю, здоров'ю або майну цих осіб. Такий підхід дозволяє чітко окреслити межі страхового захисту й відобразити сутність механізму перерозподілу ризику шкоди в межах приватноправових відносин. Майновий інтерес у цьому контексті не зникає, однак набуває похідного характеру: він актуалізується лише як наслідок настання юридичної відповідальності страхувальника, що матеріалізується в грошовому обов'язку компенсувати завдану шкоду. Інакше кажучи, предметом регулювання є не сам інтерес як суб'єктивна категорія, а відповідальність, що підлягає трансформації у грошове зобов'язання, яке і бере на себе страховик.

Таку правову конструкцію підтверджує той факт, що треті особи, в інтересах яких функціонує страховий механізм, як правило, не є відомими на момент укладення договору та не вступають у договірні відносини зі страховиком. Таким чином, страховик не несе безпосереднього обов'язку перед потерпілими, а лише забезпечує виконання обов'язку свого страхувальника – опосередковано, через виконання зобов'язання останнього з відшкодування

шкоди. У зв'язку з цим, концептуальне зміщення акценту з категорії «майнового інтересу» на «цивільно-правову відповідальність» як об'єкта страхування дозволяє точніше розкрити правову природу договору страхування відповідальності, його особливу функцію в системі деліктного та договірнього права, а також забезпечити узгодженість термінології із законодавчим підходом.

Різні види страхування цивільно-правової відповідальності мають специфічні об'єкти страхування в залежності від виду відповідальності та сфери виникнення шкоди, яка покривається. Такі відмінності визначають модель страхового продукту, його зміст, умови, обсяг страхового покриття і навіть правовий режим, тому залежно від сфери виникнення шкоди, об'єкт страхування відповідальності може мати свою «модифікацію» або «прикладну специфіку». Наприклад, при страхуванні відповідальності за шкоду внаслідок професійної помилки лікаря, об'єктом страхування є відповідальність, що виникає внаслідок фахової діяльності лікарів [82]. Страхування відповідальності за шкоду, заподіяну використанням автомобільного транспорту, охоплює зобов'язання власника транспортного засобу щодо «відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю чи майну третіх осіб унаслідок ДТП і є найпоширенішим видом страхування цивільної відповідальності» [83, с. 50]. У договорі страхування цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, завдану у результаті експлуатації ядерних установок, транспортуванням ядерних матеріалів, а також іншими випадками, які можуть призвести до ядерної аварії, забруднення навколишнього середовища або інших небезпечних наслідків [84]. У страхуванні відповідальності за шкоду, завдану внаслідок діяльності підприємства, об'єктом страхування буде відповідальність підприємств за шкоду, яку вони можуть завдати третім особам у процесі своєї діяльності, зокрема, екологічну шкоду, шкоду від викидів, нещасні випадки на виробництві тощо (у світі такий вид страхування ще називають промислове страхування) [85].

Отож, специфічною особливістю страхування відповідальності є те, що об'єктом страхування в цьому випадку є не конкретне майно громадян або організацій, як у випадку майнового страхування, і не події, що впливають на

життя або працездатність осіб, які уклали договори, як у особистому страхуванні, а саме відповідальність перед третіми особами. Досліджені вище варіації не змінюють суті об'єкта як юридичної відповідальності страхувальника, однак наповнюють його конкретним змістом, зумовленим джерелом, видом і характером потенційної шкоди. Таким чином, відповідальність завжди виступає єдиним юридичним об'єктом страхування, а вид відповідальності – це критерій класифікації страхових продуктів у цій сфері, який дозволяє адаптувати страховий механізм до різних ризикових середовищ. Отже, об'єкт у вигляді відповідальності залишається єдиним і сталим, а його вид і джерело шкоди - це фактори, що зумовлюють практичне наповнення договору та специфіку зобов'язань сторін.

Аналізуючи особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності слід звернути увагу також на правову характеристику страхового випадку, настання якого спричиняє активацію обов'язку страховика відшкодувати шкоду, завдану третій особі. Страховий випадок має місце тоді, коли страхувальник завдає шкоду третій особі і зобов'язаний її компенсувати відповідно до закону чи договору.

Згідно з положенням п. 59 ч.1 ст. 1 Закону України «Про страхування» страховий випадок розуміється як «подія, передбачена договором страхування або законодавством, ризик виникнення якої застрахований, з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування або відповідно до законодавства» [3]. Аналогічне поняття страхового випадку міститься у ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», де «страховим випадком є дорожньо-транспортна пригода за участю забезпеченого транспортного засобу, внаслідок якої у особи, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, виник обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілих осіб» [6]. Водночас, згідно із ч. 2 ст. 8 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення», «страховим випадком при страхуванні відповідальності

за ядерну шкоду є набрання законної сили судовим рішенням про відшкодування ядерної шкоди або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди, стороною яких є відповідний страховик» [28]. При цьому згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «ядерна шкода розуміється як втрата життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яка втрата майна, або шкода, заподіяна майну, або будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення» [86]. У ст. 76 цього ж закону також зазначається, що відповідальність за шкоду, завдану навколишньому середовищу внаслідок використання ядерної енергії, покладається на власника ядерної установки або оператора [86]. Вона включає не лише безпосередньо заподіяну шкоду майну чи здоров'ю людей, а й забруднення навколишнього середовища радіоактивними матеріалами, що може мати довгострокові наслідки для екосистем і здоров'я громадян. Таким чином, страхові компанії зобов'язані забезпечити відшкодування збитків, завданих навколишньому середовищу, у межах визначеного законодавством ліміту.

Узагальнюючи законодавчий підхід до страхового випадку в договорі страхування цивільно-правової відповідальності, варто зауважити, що законодавець зводить розуміння страхового випадку як події, яка передбачена договором страхування або законодавством, ризик виникнення якої застрахований. Ця подія спричиняє виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату особі, зазначеній в договорі страхування або в законодавстві. Згідно з нормами чинного законодавства, страхові випадки можуть бути різними в залежності від виду страхування, що передбачають специфічні умови та обставини для кожного виду страхування (наприклад, для обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, страховим випадком є дорожньо-транспортна пригода, що спричинила шкоду життю, здоров'ю чи майну третіх осіб, а в страхуванні ядерної

відповідальності - подія, що зумовлює шкоду від використання ядерної енергії або ядерних матеріалів, у тому числі для навколишнього середовища).

Водночас, проведений аналіз засвідчує той факт, що шкода, яка може бути відшкодована на підставі договору страхування цивільно-правової відповідальності може полягати не тільки в ушкодженні здоров'я, шкоді життю чи майну особи, але і у негативному впливі на навколишнє середовище. Положення ч. 5 ст. 89 Закону України «Про страхування» і ч. 1 ст. 980 ЦК України, передбачаючи об'єктом страхування відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну, не враховують можливість завдання шкоди також і навколишньому середовищу (наприклад, при ядерній шкоді або при перевезенні небезпечних вантажів). Незважаючи на існування спеціалізованих механізмів для компенсації шкоди, завданої навколишньому середовищу, на рівні спеціального законодавства, правова фіксація даного виду шкоди в аналізованих нормах видається доцільною. Передусім, це дозволить забезпечити комплексний та всебічний підхід до формування об'єкта договору страхування цивільно-правової відповідальності, оскільки згадані норми претендують на універсальність, включення шкоди, завданої навколишньому середовищу, до їх змісту є логічно обґрунтованим та необхідним кроком. Страхування відповідальності за ядерну шкоду є частиною загальної системи цивільного страхування, яка гарантує компенсацію потерпілим особам, тому такий підхід сприятиме більш чіткій і ефективній регламентації страхових відносин, що охоплюють всі види ризиків та дозволить краще врахувати усі потенційні наслідки людської діяльності.

Аналізуючи основні критерії страхового випадку в контексті цивільно-правової відповідальності, шкода є одним із вагомих факторів, які створюють підстави для відшкодування. Саме факт наявності шкоди визначає факт настання страхового випадку та обов'язок страховика здійснити страхову виплату, так як даний вид страхування покликаний забезпечити компенсацію потерпілим особам за шкоду, заподіяну діями або бездіяльністю страхувальника.

Згідно з положеннями ЦК України (зокрема ст. 1166 та ст. 1167), шкода може бути майновою (матеріальною) або немайновою (моральною). Майнова

шкода включає втрати, пов'язані з пошкодженням чи знищенням майна, витратами на лікування, втрату доходів тощо. Немайна шкода охоплює фізичні та моральні страждання, приниження честі та гідності, порушення ділової репутації тощо. Класичним в теорії цивільного права є підхід, що для настання цивільно-правової відповідальності необхідна наявність чотирьох елементів: протиправної поведінки, шкоди, причинного зв'язку між ними та вини заподіювача шкоди [87; 88; 89, с. 134-141]. Однак саме шкода є центральним елементом, без якого не може виникнути відповідальність [90].

При страхуванні цивільно-правової відповідальності, визначення та оцінка шкоди мають вирішальне значення для встановлення обсягу страхового відшкодування. Зокрема, в контексті обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, «шкода, завдана третім особам унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, є підставою для виплати страхового відшкодування» [91]. Таким чином, шкода виступає не лише юридичним фактом, що ініціює механізм страхового відшкодування, але й є об'єктом правової оцінки, що визначає обсяг та характер відповідальності страховика. Її наявність, вид та розмір безпосередньо впливають на реалізацію прав потерпілих осіб та виконання зобов'язань страховиком.

У договорах страхування цивільно-правової відповідальності шкода може бути завдана здоров'ю, життю, майну третіх осіб, а також навколишньому середовищу. Наприклад, аналіз судової практики у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю потерпілої особи внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, засвідчує, що у таких випадках шкодою є: «шкода, пов'язана з лікуванням потерпілого; шкода, пов'язана з тимчасовою втратою працездатності потерпілим; шкода, пов'язана із стійкою втратою працездатності потерпілим; моральна шкода, що полягає у фізичному болю та стражданнях, яких потерпілий - фізична особа зазнав у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; шкода, пов'язана із смертю потерпілого» [92; 93; 94].

Ст. 1166 ЦК України передбачає, що завдавач шкоди має відповідати за неї, якщо не доведе, що шкода настала не з її вини. У сфері страхування цивільно-

правової відповідальності наявність вини має суттєве значення, оскільки поведінка самого потерпілого може вплинути на обсяг відповідальності винної сторони. Зокрема, якщо потерпілий проявив певний ступінь вини, це може стати підставою для повного або часткового звільнення правопорушника від обов'язку відшкодування завданої шкоди, навіть у випадках, коли його відповідальність є безумовною (абсолютною) [69]. Вина потерпілого може полягати у тому, що він не вжив усіх можливих і розумних заходів для запобігання завданню йому шкоди та може виявлятися у формі умислу, грубої або легкої недбалості (умисел має місце тоді, коли потерпілий усвідомлював наслідки своїх дій або бездіяльності та бажав або свідомо допускав настання шкоди; груба недбалість проявляється у легковажному ставленні до можливих наслідків, коли особа не вживає елементарних заходів обережності, яких можна було б очікувати в аналогічній ситуації; легка недбалість, на відміну від грубої, полягає у невжитті спеціальних або посиленних заходів безпеки, які характерні для більш уважного та досвідченого учасника цивільних правовідносин). Усі три форми вини мають значення для визначення розміру та можливості відшкодування шкоди і можуть бути враховані при вирішенні питання про розподіл відповідальності між сторонами [95, с. 9-10].

У доктрині права та практиці правозастосування простежується дотримання ідеї, що «умисні протиправні дії не дають право на відшкодування». З огляду на це, страховики включають до своїх полісів два так звані положення про фортуїт (fortuity), які покликані виключити страхове покриття у випадках умисних або протиправних дій. Підхід до тлумачення положень про фортуїт базується на ідеї, коли суди розглядають можливість виключення страхового покриття як засобу протидії конкретним моральним ризикам у межах публічної, регульованої системи компенсації за нещасні випадки [96].

Цінність такого підходу полягає у тому, щоб уникнути ситуації, коли страхування, як засіб захисту від випадкових подій, неправомірно трансформувався в історію про покарання або стримування. Тому у договорах страхування цивільно-правової відповідальності важливо зберегти ключову ідею,

що страхування цивільної відповідальності покриває лише фортуїтну (випадкову) шкоду. Таким чином, шкода, яка завдана злочином або умисними протиправними діями, не може бути відшкодована в рамках договору страхування цивільно-правової відповідальності. Надзвичайно важливо зберегти сприйняття страхування як опори публічної системи компенсацій саме за випадкову шкоду.

Водночас, інтерпретація положення в договорі про фортуїт повинна бути досить обмеженою, щоб виключити з покриття лише ті втрати, які застрахована особа могла б уникнути. Видається, варто обережно та виважено тлумачити фортуїтні винятки (fortuity clauses) у договорах страхування цивільно-правової відповідальності, оскільки надто широке тлумачення приведе до необґрунтованого обмеження прав застрахованої особи на відшкодування. Страхова компанія має право відмовити у виплаті лише тоді, коли шкода дійсно була не випадковою, тобто суб'єктивно передбачуваною або контрольованою з боку постраждалої особи (якщо шкода була об'єктивно непередбачуваною або такою, якої не можна було уникнути, вона має підпадати під страхове покриття). Водночас надто широке тлумачення призводить до ситуації, коли практично будь-яка дія застрахованого може тлумачитися як така, що спричинила невикладкову шкоду, а отже - підставу для відмови у виплаті, що явно суперечить суті договору страхування. Отже, виключення з покриття повинні бути чітко обґрунтованими і застосовуватися лише у випадках, коли є достатні докази того, що застрахована особа могла передбачити і уникнути шкоди, але свідомо цього не зробила (тобто діяла умисно або з грубою недбалістю).

Можливе включення у страхове покриття шкоди, заподіяної навмисними або кримінальними діями, суперечить логіці та цілям системи страхування відповідальності, оскільки у такому разі страхування перетворюється з механізму захисту на засіб перекладання відповідальності за протиправну поведінку на страхову компанію. Це створює ризик зловживання, коли особа, знаючи про наявність страхового покриття, діє необережно, без належної уваги до можливих наслідків. Також, страхування цивільно-правової відповідальності виконує функцію суспільного блага, зокрема в системі компенсації шкоди третім особам.

Якщо допустити включення до покриття навмисних дій, це розбалансовує систему, оскільки страхові компанії нестимуть фінансовий тягар за дії, що мали кримінальний або зловмисний характер, і це спотворює принципи справедливості та відповідальності. Більше того, допущення відшкодування за явно протиправні чи умисні дії нівелює як превентивну функцію адміністративного чи кримінального права, так і компенсаційну природу страхування.

Також, має бути встановлений причинно-наслідковий зв'язок – прямий зв'язок між діями страхувальника і заподіяною шкодою, оскільки саме відшкодування шкоди є основною метою страхування цивільної відповідальності.

Чинне законодавство допускає також можливість суброгації. Так згідно зі ст. 993 ЦК України та ст. 108 Закону України «Про страхування» «до страховика, який здійснив страхову виплату (відшкодування) за договором страхування майна, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхову виплату (відшкодування), має до особи, відповідальної за завдані збитки» [5; 3]. У цьому контексті слід згадати Постанову від 04 липня 2018 року № 755/18006/15-ц, в якій Верховний суд звернув увагу, що «у випадках поєднання деліктних зобов'язань із відносинами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів відповідальність за відшкодування шкоди в межах суми страхового відшкодування несе страховик завдавача шкоди» [76]. Хоча страховик не є безпосереднім завдавачем шкоди, він виступає зобов'язаною особою перед потерпілим і виконує обов'язок замість страхувальника. Після виплати страхового відшкодування таке зобов'язання вважається належно виконаним, а страховик, за певних умов, набуває права регресу до винної особи. Водночас, якщо шкода відшкодовується страховиком потерпілого (за договором майнового страхування), до нього переходить право вимоги до завдавача шкоди в межах виплаченої суми - відбувається заміна кредитора в зобов'язанні (суброгація), а саме зобов'язання не припиняється [76].

Отже, до особливостей договору страхування цивільно-правової відповідальності слід віднести: 1. специфічний суб'єктний склад (на відміну від

більшості класичних договорів страхування, де основними учасниками є лише страхувальник і страховик, договір страхування цивільно-правової відповідальності характеризується залученням третіх осіб, на користь яких може бути здійснене страхове відшкодування); 2. це договір на користь третьої особи (даний договір спрямований на захист інтересів не лише його сторін (страхувальника і страховика), а й третіх осіб - потенційних потерпілих, які набувають самостійного права вимоги до страховика у разі настання страхового випадку); 3. каузальний характер (мета договору страхування цивільно-правової відповідальності полягає у переданні ризику від страхувальника до страховика для відшкодування шкоди третім особам, за умови настання зобов'язання, що обумовлене причинно-наслідковим зв'язком між діями страхувальника та виникненням шкоди); 4. предмет договору (предметом договору страхування цивільно-правової відповідальності виступає передача страхувальником страхового ризику страховику за плату та на умовах, визначених договором або законом (страховий ризик визначає ймовірність настання обставин, за яких страхувальник нестиме відповідальність перед третіми особами; формує зміст поняття «страховий випадок»; є основою для виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату; обґрунтовує умовний характер обов'язків страховика; впливає на розмір страхової суми та необхідність оцінки ймовірних збитків)); 5. об'єкт страхування (відповідальність страхувальника за шкоду, заподіяну третім особам (об'єкт страхування пов'язаний не з певним матеріальним об'єктом, а з правовим ризиком, що може призвести до виникнення грошового зобов'язання страхувальника; майновий інтерес страхувальника у страхуванні відповідальності має похідний характер та активізується в разі настання події, яка тягне за собою відповідальність страхувальника, тобто обов'язок відшкодувати шкоду третій особі); 6. особливі риси цивільно-правової відповідальності як об'єкта страхування полягають у невизначеності третіх осіб на момент укладення договору; правовому механізмі опосередкованого захисту (страховик не вступає у прямі правовідносини з потерпілим, але виконує обов'язок страхувальника з компенсації шкоди); може мати специфіку в

залежності від галузі або характеру потенційної відповідальності (професійна відповідальність, відповідальність власників наземних транспортних засобів тощо); 7. страховий випадок як центральний юридичний факт, що обумовлює виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату (передбачає подію (дію або бездіяльність), що сталася в межах застрахованого ризику; настання шкоди третій особі (життю або здоров'ю, майну особи, навколишньому середовищу); наявність обов'язку страхувальника відшкодувати шкоду згідно з законом або договором; причинно-наслідковий зв'язок); 8. вина як фактор впливу на обсяг страхового покриття (наявність або відсутність вини (як з боку особи, що спричинила шкоду, так і з боку потерпілого) впливає на обсяг зобов'язань страховика; умисні або протиправні дії застрахованої особи зазвичай виключають можливість страхового покриття (так звані *fortuity clauses*), адже це суперечать правовій природі страхування); 9. можливість суброгації (після виплати страхового відшкодування страховик набуває права вимоги (суброгації) до особи, відповідальної за завдану шкоду, в межах фактично виплаченої суми).

Щодо видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності, у ст. 999 ЦК України передбачено, що закон може встановлювати обов'язок для фізичної або юридичної особи укласти договір страхування життя, здоров'я, майна та відповідальності перед іншими особами за власний кошт або коштом заінтересованої особи (обов'язкове страхування). Отже, на сьогодні страхування цивільно-правової відповідальності може бути обов'язкове та добровільне.

До обов'язкових видів страхування цивільно-правової відповідальності згідно із нормами чинного законодавства відносяться:

- страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів») [6];
- страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів (ст. 22 Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів») [97];

- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду (Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення») [28];
- страхування відповідальності морського судновласника (ст. 191-1 Кодексу торговельного мореплавства) [98];
- страхування відповідальності авіаперевізника (ст. 117-118 Повітряного кодексу України) [99];
- страхування відповідальності приватного нотаріуса (ст. 28 Закону України «Про нотаріат») [100];
- страхування відповідальності суб'єкта аудиторської діяльності, який провадить обов'язковий аудит фінансової звітності (ст. 43 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність») [101];
- страхування відповідальності приватного виконавця (ст. 24 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів») [102].

Також у ст. 24 Кодексу України з процедур банкрутства вказується, що «арбітражний керуючий має право укласти із страховиком договір страхування відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок неумисних дій або помилки під час здійснення повноважень арбітражного керуючого» [50]. Фактично, законодавець визначив даний вид страхування як добровільний.

Що стосується добровільного страхування цивільно-правової відповідальності, то це така форма страхування, яка реалізується за ініціативою фізичної або юридичної особи без законодавчого зобов'язання укласти договір страхування відповідальності. Добровільне страхування надає страхувальнику можливість передати відповідальність за відшкодування шкоди третім особам страховикові у випадках, коли внаслідок його дій чи бездіяльності було завдано шкоди життю, здоров'ю або майну цих осіб. Добровільне страхування охоплює широкий спектр випадків, зокрема: відповідальність власників тварин, забудовників, орендарів, професійну відповідальність лікарів, адвокатів, архітекторів, організаторів масових заходів тощо. Такий вид страхування дає

можливість розширити захист страхувальника за межі обов'язкових вимог, враховуючи особливості його діяльності, що є особливо актуальним для представників ризикових професій чи власників об'єктів підвищеної небезпеки. Правове регулювання добровільного страхування ґрунтується на положеннях ЦК України та Закону України «Про страхування».

Проведений аналіз чинних нормативно-правових актів засвідчує також той факт, що законодавець непослідовно підходить до використання термінології при страхуванні такого об'єкта як відповідальність. Так у різних законодавчих актах вживається або «страхування цивільно-правової відповідальності», або «страхування цивільної відповідальності», або «страхування відповідальності», що свідчить про відсутність уніфікованого підходу до термінології в національному законодавстві у сфері страхування, створюючи правову невизначеність і потенційні труднощі в правозастосовній практиці.

Видається, доцільним є використання саме терміна «страхування цивільно-правової відповідальності», оскільки він відповідає юридичній природі зобов'язань, що виникають у результаті завдання шкоди чи порушення договірних умов, і регулюються нормами цивільного законодавства України. Такий термін підкреслює майновий характер відповідальності, яка реалізується у формі грошової компенсації третім особам за рахунок страховика, що, у свою чергу, впливає із загального механізму виконання зобов'язань у сфері страхування. Використання такого формулювання також дозволяє чітко відмежувати цивільно-правову відповідальність від кримінальної, адміністративної та дисциплінарної, які мають публічно-правову природу, носять персональний характер і не можуть бути предметом страхування. Уніфікація термінології шляхом закріплення саме поняття «страхування цивільно-правової відповідальності» сприяє системності законодавства, узгоджується з доктринальними підходами цивільного права та відповідає практиці європейського страхового права.

Тому, з метою усунення термінологічної розбіжності та забезпечення єдності юридичної мови у сфері страхування відповідальності, доцільно

ініціювати внесення змін до низки нормативно-правових актів України, закріпивши у них єдиний термін - «страхування цивільно-правової відповідальності». Такий підхід відповідає системним засадам цивільного права та сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Зокрема, варто було б у ЦК України, у Законі України «Про страхування» та у профільних законах замінити у всіх положеннях формулювання «страхування відповідальності» або «страхування цивільної відповідальності» на «страхування цивільно-правової відповідальності» та внести відповідне уточнення до дефініційного апарату. Крім того, варто було б розробити та затвердити методичні рекомендації/роз'яснення НБУ (як регулятора страхового ринку), якими рекомендувати суб'єктам страхування застосовувати термін «страхування цивільно-правової відповідальності» як єдино допустимий у правозастосовній та договірній практиці.

Досліджуючи види страхування цивільно-правової відповідальності, особливий інтерес становить дослідження страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, що дасть змогу глибше зрозуміти специфіку правових ризиків, пов'язаних із професійною діяльністю адвоката, визначити межі його цивільно-правової відповідальності перед клієнтами та третіми особами, а також сформулювати ефективні механізми захисту прав як самих адвокатів, так і осіб, яким може бути заподіяна шкода внаслідок неналежного надання правничої допомоги. Крім того, страхування цивільно-правової відповідальності адвоката як форма професійного страхування дає змогу зменшити фінансове навантаження, що може виникнути у разі настання майнової відповідальності, та знижує ризики негативних наслідків у разі притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності [103; 104, с. 274].

Варто погодитися з позицією В. В. Заборовського, що саме професійні помилки та репутаційні втрати, які можуть виникнути внаслідок здійснення адвокатської діяльності, є важливими чинниками, що обґрунтовують доцільність страхування цивільно-правової відповідальності адвоката [105]. Більше того, практика страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів успішно

реалізується в багатьох європейських країнах, зокрема у Франції, Німеччині, Швейцарії, Італії, Австрії, Польщі, Литві та інших. При цьому в кожній державі існують певні особливості щодо обов'язковості такого страхування, які залежать від специфіки адвокатської діяльності, форми організації юридичної практики (приватна або державна) та правового статусу адвоката [106].

На наш погляд, запровадження страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів набуває особливої актуальності в умовах стрімкої цифровізації правничої діяльності та активного використання цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту (ШІ). Трансформація правової системи під впливом ШІ є однією з найсуттєвіших тенденцій сучасності, що охоплює як зміну підходів до правозастосування, так і трансформацію самої сутності правничих професій [107]. Видається, модифікація правової системи під впливом ШІ є не лише технологічним, а й соціально-правовим процесом, що змінює ролі та відповідальність усіх учасників правовідносин. Успішна інтеграція таких технологій в професійну сферу юристів потребує не тільки оновлення юридичної освіти, але й формування нової професійної етики та законодавчого забезпечення захисту прав людини [108; 109].

Адвокати дедалі активніше впроваджують технології ШІ у свою професійну діяльність з метою підвищення ефективності та оптимізації правозастосовних процесів. Водночас така практика не позбавлена ризиків, оскільки використання автоматизованих систем може призвести до помилок в аналізі правової інформації, порушення принципу конфіденційності, неналежної обробки персональних даних або формування неправомірних висновків, що у свою чергу здатне спричинити негативні правові наслідки як для самого адвоката, так і для його клієнта (у практиці є численні випадки притягнення адвокатів до відповідальності за недобросовісне використання ШІ у професійній діяльності) [110; 111].

У зв'язку з цим актуалізується питання належного правового регулювання застосування ШІ у сфері адвокатської діяльності та запровадження дієвих механізмів професійної відповідальності. Більше того, на необхідність

добросовісного використання ШІ адвокатами звертає увагу також і Верховний Суд, зазначаючи, що апелювання до позиції системи ШІ, зокрема ChatGPT, у судових заявах є проявом неповаги до суду та зловживання процесуальними правами, і підкреслює, що використання таких технологій допустиме лише за умови дотримання принципів верховенства права, основоположних прав і свобод, демократичних цінностей і належних гарантій [112]. Як свідчить практика правозастосування, використання таких технологій підвищує ефективність юридичних послуг, однак водночас збільшує ризики виникнення адвокатських помилок, пов'язаних із неправильним аналізом даних, хибними юридичними висновками, аргументуванням позиції на основі неіснуючих судових рішень чи неналежним тлумаченням норм права або судової практики. Адвокати можуть несвідомо припуститися професійної помилки, яка призведе до заподіяння шкоди клієнту чи третій особі. З огляду на це, страхування цивільно-правової відповідальності дозволяє адвокату убезпечити себе від негативних фінансових наслідків, що можуть виникнути внаслідок таких інцидентів. Воно також виступає як гарантія для клієнта, що у випадку порушення його прав через недбалість або помилку, спричинену використанням цифрових інструментів адвокатом, він отримає належне відшкодування.

Видається, недоліки, пов'язані із використанням адвокатами ШІ (зокрема, наявність помилок у правовому аналізі, порушення конфіденційності або неналежної обробки персональних даних, посилення на неіснуючу судову практику чи помилкового тлумачення норм права) можуть призвести до заподіяння шкоди клієнтам або третім особам, що, у свою чергу, тягне за собою настання майнової відповідальності адвоката. Враховуючи ці ризики, страхування цивільно-правової відповідальності виступає важливим превентивним інструментом, який не лише забезпечує належний рівень захисту прав осіб, які постраждали від неналежного надання правової допомоги, а й гарантує фінансову безпеку самого адвоката. Запровадження обов'язкового страхування дозволить посилити рівень довіри до інституту адвокатури, сприятиме дотриманню професійної етики в умовах цифрової трансформації правової системи та

забезпечить баланс між впровадженням інновацій і захистом прав учасників правовідносин.

На особливу увагу заслуговує також страхування відповідальності розробників та постачальників інноваційних технологічних продуктів, зокрема розробників систем ШІ та інших високоризикових цифрових рішень. В умовах стрімкого технологічного розвитку жодна сфера не потребує такого управління ризиками, як новітні технології, які дедалі активніше інтегруються у наше повсякденне життя [113]. Тому з огляду на підвищену небезпеку та складність передбачення правових наслідків використання таких продуктів, зокрема у випадках автономного функціонування ШІ, у світовій практиці сформувався підхід до страхування відповідальності розробників та постачальників ШІ як елементу комплексного механізму управління технологічними та юридичними ризиками [114; 115].

На окремі проблеми відповідальності, що пов'язані із використанням ШІ, звертали увагу і українські науковці [116; 117], однак у національній правовій системі на разі немає ефективних правових рішень щодо питання відшкодування шкоди, завданої в результаті використання ШІ. На наше переконання, розглядати питання відповідальності ШІ без врахування можливостей страхування відповідальності видається неможливо, оскільки саме існуючий механізм страхування без якихось особливих специфічних умов здатний забезпечити компенсацію завданої шкоди. Тому розширення вже наявних обов'язкових видів страхування за рахунок страхування відповідальності розробників та постачальників ШІ дасть змогу обійти складні питання вини та відповідальності.

У низці країн Європейського Союзу вже активно обговорюється або впроваджується практика запровадження обов'язкових або факультативних моделей страхування відповідальності розробників та постачальників ШІ. Так, у Європейській комісії в межах Регламенту ЄС про штучний інтелект (AI Act) передбачено обов'язок розробників високоризикових систем забезпечити відповідність суворим вимогам безпеки, прозорості та контролю, а також механізмам компенсації шкоди [118]. Крім того, на рівні міжнародного права та

доктрини права активно обговорюється концепція відповідальності розробників за шкоду, завдану технологічними продуктами, що діють із високим ступенем автономії [119]. Також, наприклад, у Великобританії у 2018 році прийнято Закон про автоматизовані й електричні транспортні засоби, який поширює законодавство про страхування на автономні автомобілі [120]. У зв'язку з цим страхування відповідальності розробників та постачальників ШІ розглядається як механізм розподілу ризиків між суб'єктами ринку і захисту прав споживачів у разі заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну внаслідок використання інноваційних технологій [114].

При страхуванні відповідальності, на нашу думку, має враховуватись тип ШІ, діяльність, яку він здійснює, його унікальні характеристики та пов'язані з цим ризики. Видається, у межах страхування цивільно-правової відповідальності розробників ШІ з огляду на ті сфери, де активно він використовується, можна виділити такі ризики завдання шкоди як: ті, які пов'язані із помилками або неточностями ШІ (неправильні рішення або рекомендації), ризики порушення прав третіх осіб (порушення авторських прав, порушення права на конфіденційність), репутаційні ризики (втрата довіри користувачів у разі завдання їм шкоди, санкції через недотримання законодавчих обмежень при використанні технологій - коли технології сконструйовані таким чином, що порушують норми про захист персональних даних або конфіденційність інформації, ризик дискримінації), ризики безпеки продукту (фізична шкода від робота або автономної системи, несправності, що можуть призвести до аварій чи збитків майну) та інші. Для особливо небезпечних, але необхідних сфер застосування ШІ або в ситуаціях, де є високий ризик завдання шкоди, страхування має бути обов'язковим.

Також важливо враховувати, хто виступає страхувальником, оскільки на сьогодні найбільш доцільним є страхування відповідальності виробниками або постачальниками ШІ, так як саме вони мають найбільші можливості мінімізувати потенційні збитки. Поміж тим, такий підхід не заважає споживачам укладати договори страхування цивільно-правової відповідальності, якщо вони цього

бажають, але не покладає на них відповідальність за ризики, які вони не можуть контролювати. Натомість, у контексті автономного транспорту перехід до системи, яка покладає обов'язок укладення договору страхування не на споживача, а на виробника, є доцільним, оскільки у таких випадках споживач має обмежений вплив на керування автомобілем, а тому покладання обов'язку страхування на користувача зменшить ефективність страхування, адже страховики не зможуть контролювати поведінку водія чи зменшувати ризики морального ризику [121].

Щодо об'єкта страхування договору страхування цивільно-правової відповідальності виробників (постачальників) новітніх технологій, то на наш погляд – це відповідальність за завдану шкоду внаслідок використання та /або постачання новітніх технологій (зокрема, ШІ) та/або здійснення діяльності, пов'язаної із їх використанням. Умови даного договору повинні узгоджуватися із вимогами чинного законодавства, зокрема ЦК України та Закону України «Про страхування».

Таким чином, страхування цивільно-правової відповідальності відіграє життєво важливу роль у впровадженні, а також у процесі регулювання новітніх технологій, таких як ШІ, оскільки пропонує інструмент для вирішення багатьох ризиків, пов'язаних із ШІ, і переводить їх у керовану площину. Відповідно, обов'язкове страхування відповідальності гарантує можливість компенсації для всіх постраждалих. Враховуючи потенційні невідомі ризики, які ШІ може заподіяти своїм користувачам і третім особам, страховий платіж (премія), запропонований виробникам, що укладають договір страхування відповідальності, буде неминуче високим. Однак страхова премія повинна знижуватися у міру того, як ШІ ставатиме безпечнішим, пояснюваним та передбачуваним. Тому з огляду на те, що оцінка ризиків, які становлять різні типи ШІ, буде еволюціонувати, змінюватиметься і страхова інфраструктура.

Невизначеність, що супроводжує розвиток інноваційних технологій, зокрема ШІ та автономних систем, зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до цивільно-правової відповідальності. Чинне законодавство вимушене

адаптуватися до нових реалій, визнаючи нетипові підстави для виникнення відповідальності, нові види шкоди, які не охоплюються класичними категоріями, та впроваджуючи більш гнучкі моделі встановлення причинного зв'язку. Водночас, у відповідь на підвищені ризики та складність прогнозування негативних наслідків, актуалізується потреба у розвитку нових обов'язкових видів страхування цивільно-правової відповідальності, що дозволяє ефективно розподіляти ризики між суб'єктами технологічних правовідносин. У цьому контексті ключового значення набуває дотримання принципу належної обачності (due diligence), який має перетворитися на загальний стандарт поведінки у цифрову епоху як для розробників, так і для постачальників і користувачів новітніх технологій.

Отже, у сучасних умовах стрімкого розвитку ІІІ та автономних технологій питання цивільно-правової відповідальності невіддільне від ефективних механізмів страхування. Запровадження обов'язкового страхування відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем ІІІ постає як раціональне рішення для управління техніко-правовими ризиками та захисту прав споживачів (третіх осіб). Такий підхід дозволяє компенсувати шкоду, не покладаючи надмірних обов'язків на користувача, який не контролює функціонування технології. Водночас, врахування типу ІІІ, сфери його застосування та ступеня ризику є необхідним для формування гнучкої та справедливої страхової моделі. З огляду на потенційну шкоду від автономного функціонування ІІІ, розвиток страхування відповідальності має стати ключовим елементом правового регулювання цифрової епохи, що сприятиме як безпечному впровадженню технологій, так і забезпеченню належного рівня правового захисту.

Аналіз чинного законодавства та сучасної правової доктрини дозволив не лише встановити випадки, у яких нормативно закріплено обов'язок укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності, а й обґрунтувати необхідність розширення їх переліку. З огляду на практичну значущість класифікації, доцільним є здійснення систематизації видів договорів страхування

цивільно-правової відповідальності за низкою релевантних класифікаційних критеріїв, що дозволяє упорядкувати відповідні правовідносини та забезпечити їх ефективне правове регулювання. Види договорів страхування цивільно-правової відповідальності можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1. За характером обов'язковості укладення договору: обов'язкове страхування (є вимогою законодавства для певних осіб чи категорій, наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів або страхування цивільної відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів, тощо); добровільне страхування (договір укладається за ініціативою особи без зобов'язання за законом, наприклад, страхування відповідальності власників тварин, страхування професійної відповідальності медичних працівників, тощо).

2. За ознакою шкідливих наслідків, на випадок настання яких страхується цивільно-правова відповідальність: шкода майну третіх осіб; шкоду життю та здоров'ю; шкода навколишньому середовищу (в т.ч. ядерна шкода).

3. За видами відповідальності: професійна відповідальність (покриває шкоду, завдану внаслідок помилок або недбалості у сфері професійної діяльності адвокатів, лікарів, приватного нотаріуса тощо); відповідальність власників об'єктів підвищеної небезпеки (страхування для власників об'єктів або діяльності з підвищеним ризиком завдання шкоди, наприклад, для перевезення небезпечних вантажів або власників наземних транспортних засобів).

4. За обсягом страхового покриття (захисту): універсальне (страхування, яке покриває усі можливі випадки шкоди без виключень в межах того чи іншого виду договору, наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів); спеціальне (страхування від специфічних ризиків, пов'язаних з певною діяльністю або специфікою об'єкта, наприклад, страхування відповідальності за шкоду, спричинену використанням систем ШІ, медичною чи приватною нотаріальною діяльністю тощо).

2.2. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності

Відповідно до ст. 984 ЦК України сторонами договору страхування виступають страховик і страхувальник [5]. Законодавець закріплює правовий статус кожної з договірних сторін, виходячи зі специфіки страхової діяльності. Так, страховиком визнається юридична особа, яка створена виключно з метою провадження страхової діяльності, що підтверджується отриманням відповідної ліцензії у встановленому законом порядку. ЦК України прямо вказує, що вимоги до страховиків, порядок ліцензування їх діяльності, а також державний нагляд за страховою діяльністю визначаються спеціальним законодавством (ч. 1 ст. 984 ЦК України). Страхувальником згідно з ч. 2 ст. 984 ЦК України, «може бути як фізична, так і юридична особа, яка укладає договір страхування на свою користь або на користь третьої особи та зобов'язується сплачувати страхові платежі (страхові внески, премії) відповідно до умов договору страхування» [5], що є свідченням його активного майнового зобов'язання в межах зобов'язального правовідношення.

Страховик виступає ключовим суб'єктом страхових правовідносин, чия діяльність урегульована як нормами ЦК України, так і спеціальним галузевим законодавством, зокрема Законом України «Про страхування» [122]. Загальні вимоги чинного законодавства до страховика передбачають, що ним може бути лише юридична особа (у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю), яка створена спеціально для здійснення страхової діяльності та має відповідну ліцензію, отриману у встановленому порядку. Вимоги до таких суб'єктів, а також процедура ліцензування встановлені Законом України «Про страхування» (статті 3, 6, 7, 11). Відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» «здійснювати страхову діяльність на території України мають право лише страховики-резиденти, філії страховиків-нерезидентів та страховики-нерезиденти, за умови отримання ними ліцензії» [3].

Зокрема, для набуття статусу страховика юридична особа повинна: бути зареєстрованою в Україні; мати статутний капітал не нижче встановленого мінімуму (наприклад, для страхування за класом страхування 10, 11, 12 і 13 (передбачають страхування відповідальності) розмір мінімального капіталу повинен становити не менше 48 млн. грн. (п. 2 ч. 3 ст. 40 Закону України «Про страхування»); мати систему управління ризиками та внутрішнього контролю; мати кваліфікований персонал, відповідну організаційну структуру та інформаційне забезпечення; пройти ліцензування у Національному банку України, який виконує функції регулятора на страховому ринку.

Крім того, щодо окремих видів договору страхування цивільно-правової відповідальності законодавством можуть бути встановлені спеціальні вимоги до правового статусу страховика. Наприклад такі вимоги встановлені для страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, що передбачено Законом України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» [28]. Зокрема у ч. 5 ст. 8 даного закону передбачено, що страхування відповідальності операторів ядерних установок вимагає від страховика наявності спеціального правового статусу, який включає не лише ліцензування за відповідним видом страхування, а й обов'язкову участь у ядерному страховому пулі. Така норма відображає підвищену соціальну небезпеку потенційних ядерних ризиків та необхідність централізованого механізму їх перестрахування [123; 124].

Також спеціальні вимоги до правового статусу страховика встановлені у ч. 4 ст. 52 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», де передбачено, що «у разі припинення членства страховика в Моторному (транспортному) страховому бюро України (МТСБУ), він втрачає право укладати будь-які договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності» [6]. Дане положення підтверджується також у практиці Верховного Суду. Зокрема, у справі № 201/16373/16-ц від 22 лютого 2022 року зазначено, що «за відсутності (анулювання) статусу страховика особа втрачає право укладати будь-які договори

обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності» [125]. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що анулювання ліцензії страхової компанії позбавляє її можливості укладати нові договори страхування або вносити зміни до чинних. Однак зобов'язання за раніше укладеними договорами залишаються в силі, і страхові виплати повинні здійснюватися в повному обсязі, зокрема, за рахунок страхових резервів. У разі укладення договору після виключення страхової компанії з МТСБУ, відповідальність за спричинену шкоду несе винна особа. Страхувальники повинні ретельно перевіряти наявність членства страхової компанії в МТСБУ, що можна зробити через офіційний сайт організації. Отже, втрата статусу страховика або припинення членства в МТСБУ автоматично позбавляє особу права укладати договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності.

Публічно-правовий характер договору страхування цивільно-правової відповідальності може також зумовлювати конкретні вимоги щодо умов, обсягів страхового покриття, а також обов'язків сторін і у договорі страхування цивільно-правової відповідальності медичного працівника. Для прикладу, у такому договорі страхувальником є медичні заклади або окремі медичні працівники, які мають ліцензію на надання медичних послуг, а страховиком – медичне страхове товариство або компанія, яка спеціалізується на медичному страхуванні. При укладенні договору страховик зобов'язується виплачувати компенсацію за заподіяну шкоду здоров'ю пацієнтів, що сталася в результаті медичних помилок або недбалості лікарів.

Варто відмітити, що у спеціальних договорах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності умови страхового покриття часто не можуть бути змінені самотійно сторонами. Це пов'язано з необхідністю дотримання публічних інтересів та забезпечення належного рівня безпеки. Загалом, вплив спеціального законодавства на договір обов'язкового страхування є визначальним для визначення обов'язків і прав сторін, встановлення контролю за виконанням норм та гарантування прав потерпілих осіб.

Правовий статус страховика як сторони договору страхування деталізується у главі 67 ЦК України та у розділі 13 Закону України «Про страхування». З-поміж ключових прав страховика варто відмітити: «право отримувати страхові платежі (внески, премії); вимагати від страхувальника надання достовірної інформації про об'єкт страхування; перевіряти обставини страхового випадку» тощо [3; 5].

Щодо основних обов'язків страховика, то до них варто віднести наступні: «у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування в межах строку, встановленого договором чи законом; відшкодувати витрати, понесені страхувальником для запобігання або зменшення наслідків страхового випадку, якщо це передбачено умовами договору страхування; забезпечити збереження інформації, що становить таємницю страхування; інформувати страхувальника про умови договору страхування» [3; 5]. Крім того, договір страхування або закон можуть встановлювати й інші обов'язки страховика.

Законом України «Про страхування» також передбачено обов'язки страховика, які впливають на його можливість здійснювати страхову діяльність у відповідності до вимог чинного законодавства. Передусім це стосується вимог щодо ведення обліку договорів страхування та своєчасної передачі даних до уповноваженого органу, а також обов'язок дотримуватися стандартів платоспроможності та резервування, установлених регулятором.

На правовий статус страховика також впливають обмеження та заборони, які визначені у чинному законодавстві. Так як діяльність страховика підлягає суворому правовому регулюванню, що спрямоване на запобігання зловживанням, забезпечення фінансової стабільності та захист інтересів страхувальників, Законом України «Про страхування» передбачено такі види обмежень та заборон як:

- вимога щодо ліцензування (здійснення страхової діяльності без ліцензії заборонено (ст. 11 Закону України «Про страхування»), так як без наявності ліцензії страховик не має права укладати договори страхування);

- заборона суміщення діяльності (передбачає заборону поєднувати страхову діяльність з іншими видами фінансових послуг, крім тих, що прямо дозволені законом. Наприклад, діяльність на ринку страхування включає два основні напрями: страхування (пряме страхування, перестрахування, управління активами, реалізація страхових продуктів тощо) та надання супровідних послуг (посередницькі й допоміжні послуги, включаючи реалізацію страхових та перестрахових продуктів, інші посередницькі послуги), які здійснюються за умов ліцензування та під наглядом регулятора);

- нагляд та контроль за діяльністю страховика (діяльність страховиків підлягає постійному нагляду з боку НБУ, включаючи вимоги до фінансової звітності, резервів, перевірок тощо (ст. 30 Закону України «Про страхування»); НБУ встановлює умови провадження діяльності з надання фінансових послуг, у тому числі страхових) [126].

Отже, правовий статус страховика – це комплексна система, яка включає сувору регламентацію умов допуску до страхової діяльності, обсяг прав та обов’язків, спеціальні гарантії та обмеження. Загальні вимоги до страховика передбачають вимоги щодо організаційно-правової форми (юридична особа у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, створена виключно для здійснення страхової діяльності на підставі отриманої ліцензії), наявність статусу страховика-резидента (філії та представництва страховиків-нерезидентів – за умови ліцензування). Натомість специфічні вимоги встановлені для окремих видів страхування (наприклад, при страхуванні цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду, страховик повинен бути леном ядерного страхового пулу, або ж членство у МТСБУ при страхуванні цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану наземними транспортними засобами).

Крім того, до елементів правового статусу страховика варто відносити:

- права страховика (наприклад, право отримувати страхові платежі (внески, премії); вимагати від страхувальника повної та достовірної інформації про об’єкт страхування; проводити перевірки обставин страхового випадку; відмовити у

виплаті, якщо настання страхового випадку виключено умовами договору; залучати перестраховиків для зниження ризику; отримувати від державних органів інформацію, необхідну для оцінки ризиків тощо);

- обов'язки страховика, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні (до загальних варто відносити: здійснити страхову виплату або відшкодування при настанні страхового випадку; вести облік договорів страхування та подавати відповідні звіти регулятору (НБУ); дотримуватися стандартів платоспроможності, резервування, звітності; інформувати страхувальника про умови договору; зберігати конфіденційність інформації, що становить страхову таємницю; компенсувати витрати, понесені страхувальником для мінімізації наслідків страхового випадку (якщо передбачено договором); виконувати вимоги НБУ щодо корпоративного управління, внутрішнього контролю, управління ризиками. До спеціальних варто відносити ті обов'язки, які визначені законом або умовами самого договору);

- гарантії діяльності страховика (наявність ліцензії гарантує правосуб'єктність страховика у сфері страхування; регулювання діяльності НБУ забезпечує прозорість, нагляд і фінансову стійкість страхових компаній; неможливість самостійної зміни правового статусу без відповідної державної процедури (анулювання ліцензії тощо); право на судовий захист в разі порушення законних інтересів; збереження зобов'язань за укладеними договорами навіть після анулювання ліцензії (страховик зобов'язаний виконати зобов'язання за рахунок страхових резервів); системи перестраховування та обов'язкова участь у галузевих об'єднаннях (наприклад, МТСБУ, ядерний пул) як гарантії виконання зобов'язань перед споживачами);

- обмеження та заборони (заборона здійснювати страхову діяльність без ліцензії; заборона суміщення з іншими фінансовими видами діяльності, якщо це не передбачено законом; неможливість укладення договорів обов'язкового страхування при втраті членства в МТСБУ; нагляд з боку НБУ - регулярні перевірки, вимоги до формування резервів, обліку, корпоративного управління тощо.

У контексті євроінтеграції, варто звернути увагу також на міжнародні стандарти регулювання страхової діяльності та особливості вимог до страховика, які на сьогодні існують на рівні ЄС. Базовим стандартом регулювання страхової діяльності в Європейському Союзі є Solvency II, що запроваджений з 1 січня 2016 року і слугує однією з ключових моделей міжнародного страхового регулювання. Дана система являє собою комплексну нормативну рамку, яка охоплює вимоги до мінімального капіталу, оцінювання активів і зобов'язань на ринковій основі, впровадження ефективної системи корпоративного управління через механізм самостійної оцінки ризиків і платоспроможності, а також встановлює підвищені вимоги до прозорості та звітності перед наглядовими органами. Основною метою цього регуляторного підходу є забезпечення фінансової стійкості страховиків, посилення захисту прав страхувальників та гармонізація наглядових практик у межах ЄС [127].

Україна задекларувала наміри щодо поступової імплементації положень Solvency II, що, відповідно до Стратегії розвитку фінансового сектору до 2025 року, передбачає адаптацію вітчизняної нормативно-правової бази до вимог європейського страхового регулювання, хоча повноцінне впровадження цього стандарту потребує ґрунтовних законодавчих змін. Загалом, наразі українське законодавство перебуває в активній фазі гармонізації із зазначеними міжнародними підходами, зокрема через оновлення регуляторних політик НБУ (Стратегія розвитку фінансового сектору до 2025 року).

Важливість дотримання страховиками ліцензійних вимог та стандартів корпоративного управління для забезпечення надійності страхового ринку підкреслюється також і у науковій літературі. Зокрема, дослідження вказують на необхідність ефективного нагляду за діяльністю страховиків та впровадження механізмів запобігання конфлікту інтересів. Так у зв'язку із євроінтеграцією, українські дослідники акцентують увагу на трансформації державного регулювання страхової діяльності в Україні. Зокрема, Наталія Ткаченко, розглядаючи новації в системі державного регулювання, такі як нові процедури ліцензування, застосування Solvency I та Solvency II при оцінці

платоспроможності, а також механізми виходу страховиків із ринку, зазначає, що ці зміни створюють надійну основу для подальшого вдосконалення страхового ринку, зокрема шляхом посилення прозорості структури власності страховиків, підвищення вимог до ділової репутації акціонерів і керівників, впровадження систем раннього реагування на ризики та формування ефективної комунікації між страховиками і регулятором у процесі реалізації наглядової політики [128].

На необхідність впровадження ефективних інструментів для постійного моніторингу відповідності страховиків регуляторним вимогам звертають увагу також дослідники Жюльєн Ведані та Фаб'єн Рамахаробандру. У своїй роботі вони акцентують увагу на важливості забезпечення безперервного дотримання вимог платоспроможності страховими компаніями в межах концепції Own Risk and Solvency Assessment (ORSA), що передбачена Директивою Solvency II [129].

У підсумку, наукові дослідження підкреслюють, що забезпечення надійності та стабільності страхового ринку вимагає дотримання страховиками ліцензійних вимог, стандартів корпоративного управління та ефективного державного нагляду. У контексті євроінтеграційних процесів Україна трансформує систему державного регулювання страхування відповідно до вимог Solvency I/II, що передбачає нові механізми ліцензування, підвищення прозорості структури власності та формування систем раннього виявлення ризиків.

Узагальнюючи, варто зауважити, що у процесі євроінтеграції Україна активно адаптує національне страхове регулювання до вимог Solvency II, що є ключовим стандартом ЄС у цій сфері. Впровадження даної моделі передбачає комплексне оновлення вимог до капіталу, корпоративного управління, оцінки ризиків і прозорості діяльності страховиків. Така трансформація не лише сприяє підвищенню фінансової стійкості страхових компаній, а й посилює захист прав страхувальників, забезпечує гармонізацію з європейськими наглядовими практиками та сприяє формуванню конкурентоспроможного й надійного страхового ринку в Україні. Акцент зроблено на важливості безперервного моніторингу платоспроможності страховиків як необхідної умови їх адаптації до стандартів ЄС.

У науковій літературі неодноразово вказувалося, що ключовим суб'єктом у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є страхувальник, визначення правового статусу якого має фундаментальне значення для належної реалізації страхових зобов'язань [130]. Так згідно зі ст. 1 Закону України «Про страхування», «страхувальником визнається особа, яка уклала із страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства» [3]. Страхувальником може бути як фізична, так і юридична особа, у якої наявний майновий інтерес у страхуванні своєї відповідальності перед іншими особами за шкоду, яка може бути завдана третім особам, та уклала договір страхування зі страховиком, зобов'язуючись сплачувати страхові платежі (страхові внески, страхову премію) згідно з умовами договору.

У контексті страхування цивільно-правової відповідальності, важливо, щоб така особа була носієм потенційного обов'язку відшкодувати шкоду, тобто могла виступати боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди (згідно зі статтями 1166, 1172 ЦК України). Передусім це пов'язано із тим, що у цивільному праві існують категорії осіб, які не можуть бути або не є повноцінними носіями цивільно-правового обов'язку відшкодувати шкоду, а отже, не можуть самостійно виступати страхувальниками у договорі страхування цивільно-правової відповідальності. Це обумовлено різним обсягом дієздатності або повною недієздатністю, особливим правовим статусом або обмеженою деліктоздатністю. Наприклад, малолітні особи (до 14 років) не є суб'єктами деліктної відповідальності., оскільки відповідальність за шкоду, завдану малолітньою особою, несуть її батьки (усиновлювачі) або опікуни (ч. 2 ст. 1178 ЦК України). Крім того, малолітня особа не може бути страхувальником, але відповідальна особа (батьки, опікуни) може укласти договір страхування відповідальності за шкоду, яку може завдати дитина. Окремі обмеження можуть стосуватися також і юридичних осіб, які не мають відповідної правоздатності (наприклад, органи державної влади, які не можуть укладати комерційні договори від власного імені без спеціального дозволу або бюджетного повноваження), а отже можуть бути обмежені у можливості укладати договір страхування, якщо така діяльність не

передбачена законом або статутом. Тому страхувальником у договорі страхування цивільно-правової відповідальності може бути особа, яка може нести майнову відповідальність перед третіми особами, що вимагає як цивільної дієздатності, так і деліктоздатності.

Варто звернути увагу на ст. 101 Закону України «Про страхування», яка визначає правові наслідки визнання фізичної особи-страхувальника недієздатною або обмежено дієздатною, встановлюючи механізм забезпечення захисту інтересів такої особи. У випадку визнання фізичної особи недієздатною її права та обов'язки за договором страхування переходять до опікуна, що відповідає загальним принципам цивільного права щодо представництва інтересів осіб, які не можуть самостійно реалізовувати свою правоздатність. При цьому дія договору страхування цивільно-правової відповідальності припиняється з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання особи недієздатною, що обумовлено специфікою об'єкта страхування – відповідальності, яка передбачає усвідомлену здатність особи нести ризик настання шкоди. У разі обмеження дієздатності страхувальника він зберігає можливість брати участь у страховому правовідношенні, однак реалізація прав і обов'язків за договором можлива лише за згодою піклувальника. Такий підхід відповідає концепції часткової цивільної дієздатності, забезпечуючи баланс між автономією особи та необхідністю контролю з боку уповноваженої особи в інтересах її правового захисту.

Отже, у договорі страхування цивільно-правової відповідальності страхувальник, як особа, яка бере на себе зобов'язання щодо сплати страхових платежів, є водночас потенційним боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди третім особам. Визначення правового статусу страхувальника має фундаментальне значення для ефективності страхового захисту, адже така особа повинна мати необхідну цивільну дієздатність і деліктоздатність. Тому обмеження у правоздатності певних категорій осіб (зокрема малолітніх, недієздатних або окремих юридичних осіб) зумовлюють специфіку реалізації договорів страхування, а також вимагають участі законних представників у

правовідносинах. Законодавство України (зокрема ст. 101 Закону «Про страхування») передбачає механізми захисту інтересів таких осіб через передання прав та обов'язків опікунам або піклувальникам, що узгоджується із загальними засадами цивільного права щодо правосуб'єктності та представництва. Тому прослідковується взаємозв'язок між правосуб'єктністю страхувальника і характером його обов'язку у страхуванні відповідальності, з акцентом на необхідності одночасної наявності як цивільної дієздатності, так і деліктоздатності. Це доводить той факт, що не всі особи, формально здатні укласти договір, можуть виступати страхувальниками у цій специфічній сфері страхування.

Що стосується прав та обов'язків страхувальника, то вони визначені у нормах ЦК України, Закону України «Про страхування», в інших нормативно-правових актах та в умовах самого договору. У сфері страхування цивільно-правової відповідальності страхувальник має ключове значення як ініціатор укладення договору і носій потенційної відповідальності перед третіми особами. Саме це і обумовлює основні права та обов'язки, які покладаються на нього договором страхування цивільно-правової відповідальності.

До основних прав страхувальника варто віднести наступні: право на отримання повної інформації від страховика (страхувальник має право на одержання від страховика вичерпної інформації про умови страхування до укладення договору; право на одержання страхового відшкодування в межах страхової суми у разі настання страхового випадку; право на зміну умов договору за згодою сторін тощо [131; 132].

До обов'язків страхувальника відносяться: своєчасна сплата страхових платежів; своєчасне повідомлення про настання страхового випадку; надання правдивої інформації при укладенні договору; вжиття заходів для запобігання шкоді третім особам; сприяння страховикові у врегулюванні страхового випадку (наприклад, надання документів, пояснень, участь у процесі з'ясування обставин події) [27; 131].

Отже, характеризуючи правовий статус страхувальника за договором страхування цивільно-правової відповідальності, слід наголосити, що така особа повинна бути наділена належним обсягом цивільної дієздатності та деліктоздатності, що забезпечує її здатність самостійно набувати та здійснювати цивільні права і обов'язки в межах відповідного страхового зобов'язання.

Водночас, варто зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 6 ЦК України «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [5]. Згідно із ч. 1 ст. 628 ЦК України «зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства» [5]. Тому узгодивши умови договору, договір стає обов'язковим до виконання сторонами на підставі ст. 629 ЦК України. Тобто, цивільне законодавство дає можливість сторонам, опираючись на принцип свободи договору, на свій розсуд визначати умови договору, включаючи умови про права та обов'язки сторін. Більше того, ст. 204 ЦК України закріплює презумпцію правомірності правочину, згідно із якою правочин вважається правомірним до того моменту, поки не буде доведено інше, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили. Отже, якщо презумпція правомірності договору не спростована, всі набуті за ним права мають реалізовуватися, а встановлені обов'язки – виконуватися. Страховик та страхувальник як сторони договору страхування за взаємною згодою можуть самостійно визначати предмет договору страхування, права та обов'язки сторін, підстави для виплати/відмови у виплаті страхового відшкодування тощо.

Як показує судова практика, особливі складнощі можуть виникати при реалізації окремих обов'язків сторін, для прикладу, при реалізації страховиком обов'язку здійснити страхову виплату у разі настання страхового випадку в обумовлений договором строк. Закон України «Про страхування» передбачає, що «здійснення страхових виплат проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника» [3]. Водночас, ст. 101 даного

закону встановлює підстави для відмови страховика у здійсненні страхової виплати у випадку: умисного спричинення страхового випадку страхувальником або вигодонабувачем (за винятком дій у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони), вчинення умисного кримінального правопорушення, подання неправдивої інформації, що впливає на оцінку страхового ризику чи про факт настання події, отримання повного відшкодування збитків від третьої особи, несвоєчасного повідомлення про настання страхового випадку без поважної причини або невиконання інших договірних обов'язків, а також наявності обмежень, винятків або інших обставин, передбачених договором чи законодавством. Крім того, сам договір страхування може містити додаткові підстави для відмови, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Для прикладу, у Постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 592/13856/21 від 1 березня 2023 року вказано, що страховик та страхувальник як сторони договору страхування за взаємною згодою, без жодних умов, можуть самостійно визначити предмет договору страхування, права та обов'язки сторін, підстави для виплати/відмови у виплаті страхового відшкодування. За матеріалами даної справи договір страхування передбачав, що сторони з урахуванням принципу свободи договору вільно, на власний розсуд визначили право страховика відмовити у виплаті страхового відшкодування з підстав несвоєчасного повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або невиконання страхувальником (його представником, вигодонабувачем, власником транспортного засобу, особами, які допущені до керування) обов'язків, передбачених умовами договору [62]. У відповідному договорі сторони погодилися щодо обов'язку ознайомити осіб, допущених у встановленому законом порядку до керування застрахованим транспортним засобом, з умовами договору страхування та чинними правилами. Також передбачено обов'язок страхувальника у разі настання страхового випадку або події, що потенційно може бути визнана страховим випадком, повідомити про це страховика у визначений договором строк та у встановленій формі, а також вчинити всі

передбачені договором дії. Зокрема, протягом однієї години з моменту настання відповідної події страхувальник зобов'язаний повідомити компетентні органи, страховика або його представника за зазначеними в договорі контактними номерами телефону, а також викликати представників відповідних органів для фіксації обставин події. Крім того, страхувальник повинен надати страховикові можливість провести розслідування обставин події, а також надати повну, достовірну та, за необхідності, конфіденційну (включно з інформацією, що становить комерційну таємницю) інформацію щодо обставин її настання.

У даному договорі сторони, реалізуючи принцип свободи договору, самостійно визначили умови врегулювання договірних правовідносин, не порушуючи при цьому імперативних норм чинного законодавства. Таким чином, шляхом взаємної згоди сторони встановили нормативне правило, що має обов'язкову юридичну силу для них та застосовується у межах відповідних спірних правовідносин.

Водночас, у Постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду у цій же справі № 916/4613/15 від 28 березня 2018 року, суд зазначив, що порушення таких умов може бути підставою для відмови лише тоді, коли це перешкодило страховику встановити факт настання страхового випадку [133]. Видається, позиція, викладена Касаційним господарським судом Верховного Суду у даній постанові ґрунтується на загальновизнаному принципі співмірності наслідків порушення умов договору та характеру самого порушення. Формальне невиконання або неналежне виконання страхувальником договірного обов'язку щодо повідомлення про настання страхової події не може автоматично тягнути відмову у страховій виплаті, якщо таке порушення не спричинило негативних наслідків для страховика, зокрема не перешкодило йому об'єктивно встановити факт, обставини та наслідки настання страхового випадку. Така правова позиція відображає баланс інтересів сторін у зобов'язальному правовідношенні та запобігає недобросовісному використанню страховиком формальних підстав для уникнення виконання свого основного зобов'язання – здійснення страхової виплати. Суд фактично визнає, що умовою правомірної відмови страховика має

бути не саме по собі порушення порядку повідомлення про подію, а наявність причинно-наслідкового зв'язку між цим порушенням і неможливістю або істотною ускладненістю встановлення факту настання страхового випадку. Тому, суд підкреслює, що застосування заходів договірної відповідальності повинно мати обґрунтований, пропорційний і добросовісний характер, що відповідає як положенням цивільного законодавства України, так і загальним принципам справедливості та добросовісності, закріпленим, зокрема, у статтях 3, 13, 509 та 627 ЦК України [5].

Таким чином, страхувальник не тільки зобов'язаний повідомити страховика про страховий випадок у строк, визначений договором, та у встановленій формі, але і вжити передбачених договором заходів після настання страхового випадку (наприклад, повідомити компетентні органи, викликати відповідних представників страховика для фіксації обставин), надати страховикові можливість провести розслідування, а також надати достовірну, повну та, за необхідності, конфіденційну інформацію про обставини страхового випадку, ознайомити осіб, допущених до керування транспортним засобом (у випадку страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів), з умовами договору. У свою чергу страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у випадку настання страхового випадку за заявою страхувальника, дотримуватися строків та порядку виплати, погоджених у договорі. Як свідчить аналіз судової практики, страховик може відмовити у виплаті страхового відшкодування лише у випадках, визначених законом або договором, за наявності законних підстав. Відмова у виплаті страхового відшкодування через порушення процедури повідомлення допускається лише у разі, якщо таке порушення істотно перешкодило встановленню факту страхового випадку. Водночас формальне порушення без шкоди для інтересів страховика не є достатньою підставою для звільнення його від виконання зобов'язання.

У цьому контексті варто зауважити, що у доктрині цивільного права договір страхування традиційно розглядається як «договір найвищої довіри» (лат. *contractus uberrimae fidei*), що зумовлює підвищені вимоги до добросовісності

сторін. Цей підхід передбачає, що як страхувальник, так і страховик повинні діяти з максимальною чесністю, відкритістю та повагою до інтересів один одного [134]. Верховний Суд України у своїй практиці неодноразово підкреслював важливість дотримання принципу найвищої добросовісності в страхових правовідносинах (доктрина *uberrima fides*). У Постанові від 10 березня 2021 року у справі № 753/731/16 суд зазначив, що «переддоговірний обов'язок страхувальника надати страховику достовірні відомості про об'єкти страхування і фактори ризику є проявом найвищої добросовісності (*uberrima fides*) і пов'язаний із ризиковим характером договору страхування» [134]. Таким чином, дотримання принципу найвищої добросовісності є фундаментальною умовою для забезпечення справедливості та ефективності страхових правовідносин. Цей принцип вимагає від сторін не лише формального виконання договірних зобов'язань, але й активного сприяння у досягненні мети договору шляхом чесної та відкритої поведінки.

Варто зауважити, що у страхових правовідносинах страховик, як економічно сильніша та професійно підготовлена сторона, що спеціалізується на наданні страхових послуг, несе підвищену відповідальність щодо забезпечення належного захисту інтересів свого контрагента – страхувальника. Тому страховик зобов'язаний діяти не лише у межах формально встановлених договірних зобов'язань, а й з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та балансу інтересів сторін. Зокрема, він має вживати всіх можливих заходів, спрямованих на своєчасне, повне та якісне виконання взятих на себе зобов'язань. Водночас на страхувальника покладається обов'язок дотримання принципу взаємної лояльності, що проявляється, передусім, у наданні повної, достовірної та точної інформації щодо відомих йому обставин, які мають значення для оцінки страхового ризику. Це включає, зокрема, інформування про специфіку об'єкта страхування, наявність додаткових ризиків, укладення інших договорів страхування, а також будь-які зміни, що можуть вплинути на ризикову оцінку протягом строку дії договору. Крім того, страхувальник зобов'язаний вживати розумних та обґрунтованих заходів превентивного характеру, спрямованих як на

запобігання настанню страхового випадку, так і на мінімізацію негативних наслідків у разі його настання. Отже, договір страхування передбачає високий ступінь взаємної довіри між сторонами та передбачає їхню активну співучасть у досягненні спільної мети – забезпечення страхового захисту на умовах максимальної добросовісності та відкритості.

Доцільно дослідити також правовий статус вигодонабувача за договором страхування цивільно-правової відповідальності. Вигодонабувачем є особа, на користь якої має бути здійснена страхова виплата у разі настання страхового випадку, пов'язаного з відповідальністю страхувальника перед третіми особами. Такий правовий інститут ґрунтується на положеннях ст. 985 ЦК України та ст. 90 Закону України «Про страхування», відповідно до яких «вигодонабувачем визнається особа, яка не є стороною договору, однак має право вимагати виконання зобов'язання у формі страхового відшкодування» [3; 5].

У договорі страхування цивільно-правової відповідальності особливість правового статусу вигодонабувача полягає в тому, що страхувальник укладає договір не на свою користь, а на користь невизначеного заздалегідь кола третіх осіб (особи), які можуть постраждати внаслідок його протиправних дій або бездіяльності. У цьому разі вигодонабувачем є потерпілий – особа, якій було завдано шкоди, що підлягає відшкодуванню. Тобто у разі страхування цивільно-правової відповідальності вигодонабувачем є особа, якій завдано шкоди. Юридична конструкція вигодонабувача у цьому контексті має характер третьої особи, на користь якої укладено договір, що відповідає ст. 636 ЦК України. Вигодонабувач не є суб'єктом договірного зобов'язання, однак наділений правом безпосередньо звернутися до страховика із вимогою про виплату страхового відшкодування, що випливає з природи страхування відповідальності як форми делегованого відшкодування шкоди.

Таким чином, вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є окремим суб'єктом страхового зобов'язання, який набуває суб'єктивного права вимоги до страховика внаслідок настання страхового випадку, хоча формально не є стороною договору. Це закріплює концепцію

захисту прав і законних інтересів третіх осіб у сфері страхових правовідносин, а також забезпечує реалізацію механізму справедливого перерозподілу ризиків та компенсації заподіяної шкоди.

Судова практика також засвідчує, що вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності має право безпосередньо звертатися до страховика з вимогою про виплату страхового відшкодування. Це право не залежить від того, чи подавав страхувальник відповідну заяву до страховика. Зокрема, у Постанові від 19 червня 2019 року у справі № 465/4621/16-к Верховний Суд підтвердив, що «потерпілий може звернутися до суду з вимогою про стягнення страхового відшкодування без попереднього звернення до страховика, за умови дотримання річного строку позовної давності» [135]. Крім того, у Постанові від 03 жовтня 2018 року у справі № 760/15471/15-ц Велика Палата Верховного Суду зазначила, що у разі, якщо страховик не виконав свого обов'язку щодо виплати страхового відшкодування, потерпілий має право звернутися з відповідним позовом безпосередньо до страховика [136]. Варто зауважити, що дані судові рішення підтверджують, що вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є повноправним учасником страхових правовідносин і має право на захист своїх інтересів у судовому порядку.

У договорі страхування цивільно-правової відповідальності вигодонабувач набуває права на одержання страхового відшкодування не в момент укладення договору, а виключно з моменту настання страхового випадку, що є наслідком заподіяння шкоди третій особі, з вини страхувальника. Отже, вигодонабувач набуває права вимагати виконання зобов'язання страховиком з моменту настання страхового випадку.

Варто зауважити, що страхування цивільно-правової відповідальності завжди пов'язане з настанням негативних наслідків для третіх осіб – тобто для осіб, яким завдано шкоди, і які стають вигодонабувачами у відповідному сенсі. Тому, право вигодонабувача є похідним від обов'язку страховика виконати взятє на себе зобов'язання із страхового захисту цивільної відповідальності

страхувальника. Це право виникає лише тоді, коли мають місце одночасно: факт настання страхового випадку; причинно-наслідковий зв'язок між діями страхувальника і заподіяною шкодою; та наявність чинного договору страхування, який охоплює відповідний ризик. Крім того, вигодонабувач не має обов'язків щодо сплати страхових платежів або виконання умов договору, якщо інше прямо не передбачено законом чи самим договором. Його право має односторонній характер і реалізується через подання вимоги про страхову виплату.

Отже, особливість набуття прав вигодонабувачем полягає у вторинності, відкладеності у часі та обумовленості настанням страхового випадку, а також у можливості прямого звернення до страховика, незалежно від волі страхувальника.

Попри зобов'язання діяти добросовісно, сторони договору страхування цивільно-правової відповідальності нерідко зловживають своїми правами. У відповідності до норм чинного законодавства, страховики зобов'язані діяти добросовісно та не затягувати безпідставно процес виплати страхового відшкодування. Однак на практиці трапляються випадки, коли страховики спеціально затягують здійснення страхової виплати і таким чином зловживають своїми правами. Для прикладу, у справі Київського районного суду м. Полтави за позовом до страхової компанії «Інком страх», суд встановив, що страховик, незважаючи на своєчасне надання страхувальником усіх необхідних документів, не прийняв рішення про виплату або відмову у виплаті страхового відшкодування протягом півроку. Суд визнав таку бездіяльність страховика зловживанням правами та задовольнив позов про стягнення страхового відшкодування. «На думку колегії суддів зазначеного суду, відсутність як такого рішення страховика про відмову у виплаті страхового відшкодування не може вважатися підставою для відмови у задоволенні позову про стягнення таких виплат, оскільки останнє може свідчити про зловживання страховиками своїми правами та мати на меті навмисне затягування строків виконання зобов'язань перед страхувальниками» [137]. З цього приводу Верховний Суд у постанові від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 підкреслив, що «добросовісність є

стандартом поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору; поведінка, яка не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона розумно покладається на них, є такою, що суперечить добросовісності та чесній діловій практиці» [138]. Тому, як страховики, так і страхувальники повинні діяти добросовісно та виконувати свої обов'язки відповідно до умов договору та законодавства. Зловживання правами або недотримання обов'язків може призвести до негативних наслідків, включаючи відмову у виплаті страхового відшкодування або визнання дій сторони неправомірними.

Таким чином, зобов'язання сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності діяти добросовісно має не лише етичне, а й правове значення, що підтверджується судовою практикою. Недобросовісна поведінка, зокрема у формі безпідставного затягування виплати страхового відшкодування, розцінюється судами як зловживання правами та може тягнути за собою юридичну відповідальність. Це ще раз підкреслює важливість дотримання принципу добросовісності при реалізації прав і виконанні обов'язків за договором страхування, як з боку страховика, так і страхувальника.

2.3. Укладення, зміна та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності

Процес укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності включає низку організаційних та правових процедур, зокрема «досягнення згоди між страховиком та страхувальником щодо умов, на яких здійснюватиметься страхування, та охоплює такі стадії як пропозиція укласти договір (оферта), прийняття пропозиції (акцепт), досягнення згоди за всіма істотними умовами договору» [139]. Виходячи зі змісту ст. 626 ЦК України, «договір страхування цивільно-правової відповідальності спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків сторін» [5]. Такий договір повинен відповідати як загальним, так і спеціальним вимогам до

укладення та виконання договору страхування, які містяться у розділі XIII Закону України «Про страхування».

У ст. 85 Закону України «Про страхування» особливу увагу приділяється стадії переддоговірних відносин, вказуючи на обов'язок страховика або страхового посередника діяти добросовісно, професійно та з урахуванням інтересів клієнта ще до моменту формалізації договірних зобов'язань [3]. Так відповідно до ч. 1 ст. 85 даного закону, страховий продукт, який пропонується клієнту, має відповідати його потребам та вимогам, що у повній мірі відповідає сучасним стандартам споживчого захисту в ЄС (Insurance Distribution Directive 2016/97/EU), де пріоритетом є забезпечення прозорості та відповідності страхових послуг інтересам споживача [140]. У контексті договорів страхування цивільно-правової відповідальності, що часто укладаються в обов'язковому порядку (наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів), цей обов'язок набуває особливої ваги. Незважаючи на формалізований характер таких договорів, страховик зобов'язаний встановити обсяг відповідальності, тип ризиків, на які поширюється страхове покриття, наявність франшизи тощо – із врахуванням характеру діяльності страхувальника (водія, перевізника, підприємця, медичного закладу тощо).

Згідно з ч. 2 ст. 85 Закону України «Про страхування» страховик має здійснювати збирання інформації про клієнта для з'ясування його страхових потреб, що є його обов'язком, порушення якого може свідчити про недотримання фідучіарних стандартів діяльності страховика та потенційно бути підставою для визнання договору недійсним у разі спору, або для застосування до страховика заходів впливу з боку регулятора. Крім того, згідно з ч. 6 ст. 85 даного закону, страховик зобов'язаний надати вичерпну інформацію про себе, страховий продукт та, за потреби, про страхового посередника [3]. Це передбачає доступ до правил страхування, чітке зазначення страхових ризиків, обмежень, виключень, роз'яснення механізмів врегулювання страхових випадків, умови дострокового припинення договору тощо.

На практиці дотримання вищезгаданих положень залишається непослідовним, оскільки укладення договору часто зводиться до видачі стандартного поліса без реального аналізу потреб страхувальника. Багато договорів укладаються автоматично, через посередників або онлайн-платформи, без детального роз'яснення умов страхування. Такий підхід формально не суперечить законодавству (особливо коли клієнт діє в умовах стандартної пропозиції), однак суперечить духу ст. 85 Закону і може призвести до неефективного страхового захисту. Загалом, переддоговірні відносини у сфері страхування цивільно-правової відповідальності мають велике значення як з погляду правового захисту споживача, так і забезпечення справедливості та ефективності страхового захисту.

Також у Законі України «Про страхування» встановлено вимоги щодо надання інформації клієнтам у сфері страхування, зокрема: інформації про страховий продукт (ст. 86), інформації про страховика (ст. 87) та інформації про страхового посередника (ст. 88) [3]. Аналіз змісту статей 86-88 Закону України «Про страхування» дає підстави стверджувати, що вони закріплюють чіткі обов'язки страхових компаній і посередників щодо забезпечення відкритості, прозорості та належного захисту прав споживачів на етапі укладення договору. У даних нормах передбачено обов'язок надавати клієнтам повну, достовірну та зрозумілу інформацію про страховий продукт, про самого страховика та про страхового посередника. Наприклад, до укладення договору страхування клієнту обов'язково надається стандартизована та доступна для порівняння інформація про умови продукту (виплати, премії, строки, податки тощо) в паперовій або електронній формі, а у разі пакетного продажу – з розкриттям структури пакета та впливу додаткових послуг на умови страхування. Крім того, клієнту надається повна і прозора інформація про страховика (реквізити, ліцензії, умови обслуговування, винагороди, способи захисту прав) та страхового посередника (ідентифікаційні дані, повноваження, форма й джерело винагороди, взаємовідносини зі страховиком), а також гарантується право на індивідуальну консультацію. Варто зауважити, що інформація щодо страховика є особливо

важливою у випадках страхування ядерної шкоди (відповідно до ст. 8 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» [28], який встановлює, що таке страхування здійснюється виключно страховиками – членами Ядерного страхового пулу) та обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (відповідно до Закону України «Про страхування» [3] і Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [6], які передбачають, що укласти такі договори мають право лише страховики – члени Моторного (транспортного) страхового бюро України), оскільки членство у відповідному страховому пулі або об’єднанні забезпечує платоспроможність страховика та гарантії виконання ним зобов’язань перед потерпілими.

Таким чином, переддоговірний етап у страхуванні цивільно-правової відповідальності відповідно до Закону України «Про страхування» є ключовим інструментом захисту прав споживачів і передбачає обов’язок страховика або посередника діяти добросовісно, професійно та з урахуванням інтересів клієнта, пропонуючи страхові продукти, що відповідають його потребам; здійснювати збір релевантної інформації про клієнта; забезпечувати повне, достовірне та зрозуміле інформування щодо умов страхування, особи страховика та посередника, включно з джерелами винагороди, а також надавати доступ до індивідуальної консультації, що набуває особливої ваги у сфері обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності та відповідає європейським стандартам прозорості й споживчого захисту.

На переддоговірному етапі особливо важливо, щоб сторони з’ясували всі ключові аспекти, пов’язані з укладенням договору страхування цивільно-правової відповідальності з урахуванням його конкретного виду, зокрема: перевірили наявність встановлених законом вимог до сторін договору (наприклад, членство страховика в об’єднанні), визначили належну форму договору, погодили його предмет, істотні умови (зокрема, обсяг відповідальності, ризики, строк дії, розмір премії), а також встановили момент набрання договором чинності, тощо.

Ст. 982 ЦК України закріплює перелік істотних умов договору страхування, які є необхідними для виникнення, дійсності та належного виконання зобов'язань сторін у страховому правовідношенні. «До істотних умов договору страхування відноситься предмет договору, страховий випадок, страхова сума, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства» [5]. Сукупність цих умов не лише забезпечує можливість належного виконання договору, а й унеможливорює визнання його неукладеним через відсутність волевиявлення сторін щодо ключових елементів змісту. Зокрема, предмет договору страхування виражає специфіку страхового інтересу, який підлягає охороні, а страховий випадок фіксує обставину, з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату. Визначення страхової суми окреслює межі майнової відповідальності страховика, а розмір страхового платежу та строки його сплати – економічний еквівалент забезпечення ризику. Строк дії договору встановлює тривалість правовідносин і часові межі дії страхового захисту. Додаткові істотні умови можуть бути встановлені іншими актами цивільного законодавства або спеціальними нормативними актами у сфері страхування.

Оскільки істотні умови формулюються у договорах страхування цивільно-правової відповідальності страховиком, а страхувальник не має можливості реально впливати на їх зміст, такі умови повинні бути чіткими та справедливими. Також, варто зауважити, що у договорах страхування цивільно-правової відповідальності зазначені істотні умови мають специфічні риси, пов'язані з характером страхування, спрямованого не на захист майна чи життя страхувальника, а на відшкодування шкоди третім особам, яка може бути завдана внаслідок дій страхувальника.

Предметом договорів страхування цивільно-правової відповідальності є «передача від страхувальника до страховика за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування» [3]. Виходячи із вище проаналізованих видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності, які повинні бути укладені в межах класів страхування 10-13, об'єктом страхування виступає цивільно-правова

відповідальність за завдану шкоду особі або її майну, або навколишньому середовищу. Для прикладу, у договорі страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю чи майну третіх осіб внаслідок ДТП» [6]; у договорі страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю людей, майну чи довкіллю внаслідок аварій чи інцидентів під час перевезення небезпечного вантажу» [97]; у договорі страхування цивільно-правової відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду «об'єктом страхування є відшкодування ядерної шкоди, яка може бути заподіяна життю, здоров'ю, майну фізичних і юридичних осіб та навколишньому природному середовищу» [28]; у договорі страхування відповідальності морського судновласника «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну третіх осіб, включаючи забруднення морського середовища» [98]; у договорі страхування відповідальності авіаперевізника «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, завдану пасажиром, вантажу, багажу або третім особам унаслідок авіаційної діяльності» [99]; у договорі страхування відповідальності приватного нотаріуса «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок допущеної ним професійної помилки чи порушення закону під час вчинення нотаріальних дій» [100]; у договорі страхування відповідальності аудитора «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання обов'язкового аудиту фінансової звітності» [101]; у договорі страхування відповідальності приватного виконавця «об'єктом страхування є відповідальність за шкоду, завдану внаслідок неправомірних дій під час виконання судових рішень або рішень інших органів» [102].

Згідно з ч. 7 ст. 93 Закону України «Про страхування», «перелік страхових випадків визначається безпосередньо в договорі страхування за згодою сторін, якщо інше не передбачено законодавством» [3]. У контексті договорів страхування цивільно-правової відповідальності, що регулюються різними

спеціальними законами, це положення надає можливість для гнучкого визначення обсягу страхових зобов'язань і уточнення переліку страхових випадків, враховуючи конкретні умови діяльності страхувальника. Зокрема, для кожного з вищезгаданих видів страхування властивий специфічний ризик, пов'язаний із відповідальністю за шкоду, що може бути заподіяна різними учасниками правовідносин у результаті їх діяльності. Таким чином, перелік страхових випадків для різних видів договору залежить від особливостей діяльності і юридичної природи зобов'язань, що можуть бути покриті відповідно до загальних норм і спеціальних положень законодавства.

Наприклад, страховим випадком за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є дорожньо-транспортна пригода, внаслідок якої особа, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну потерпілих осіб. Важливо, щоб подія, яка призводить до страхової виплати, була можливою та ймовірною, а також не залежала від волі сторін, що відповідає вимогам чинного законодавства щодо визначення страхових випадків. Тобто, для того, щоб подія була визнана страховим випадком, вона повинна мати об'єктивний характер і бути зовнішньою щодо волі сторін, що дає підстави для настання страхового зобов'язання. Водночас, за договором страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду згідно із ч. 2 ст. 8 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення», страховим випадком «є набрання законної сили судовим рішенням про відшкодування ядерної шкоди або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди, стороною яких є відповідний страховик, а страхова виплата здійснюється у строк, що не перевищує одного місяця з дня настання страхового випадку» [28].

Істотними умовами договору страхування цивільно-правової відповідальності є також умови, що визначають розмір та особливості сплати страхової суми та страхової премії [3]. Страхова сума є граничною грошовою межею, в рамках якої страховик повинен здійснити страхове відшкодування на

користь страхувальника або третьої особи у разі настання страхового випадку. У договорах обов'язкового страхування, таких як страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, розмір страхової суми часто регулюється законом або підзаконними актами. Так, згідно з Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», для кожного виду страхування може бути встановлена мінімальна сума, яку страховик зобов'язаний відшкодувати у разі виникнення страхового випадку [6].

Страхова премія – це плата, яку страхувальник сплачує страховій компанії за надання страхового покриття. Вона розраховується з урахуванням обсягу відповідальності, ступеня ризику, а також інших факторів, що визначають ймовірність настання страхового випадку. Як показує аналіз судової практики, нерідко сплата страхової премії є обов'язковою умовою для дії страхового договору, оскільки без її сплати страховик не буде зобов'язаний виконати свої зобов'язання за договором. У такому випадку сплата премії є необхідною передумовою виникнення прав і обов'язків сторін у рамках договору страхування [141].

Ст. 98 Закону України «Про страхування» визначає порядок встановлення строку дії договору страхування, що є важливими умовами для визначення обсягу та періоду страхового захисту сторін [3]. Для договорів страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема обов'язкових видів страхування, встановлені чіткі норми щодо строку дії, що мають важливе значення для прав і обов'язків сторін. Варто зауважити, що строк дії договору страхування визначається за згодою сторін і зазначається в самому договорі. У випадку договору страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема обов'язкового страхування, цей строк може бути передбачений законодавчими актами, що регулюють конкретні види страхування. Наприклад, у випадку страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, строк дії поліса зазвичай становить 1 рік. Для інших видів страхування, таких як відповідальність

перевізників або авіаперевізників, строки можуть бути змінними і залежати від специфіки діяльності, що підлягає страхуванню.

Згідно з ч. 2 ст. 98 Закону України «Про страхування» «договір страхування набирає чинності з 0 годин дня, наступного за укладенням договору або сплатою страхової премії» [3]. Це означає, що до моменту сплати премії або оформлення відповідних документів страховий захист не надається, навіть якщо договір був укладений. У випадку, якщо страхова премія сплачується частинами, перша частина премії має бути сплачена для того, щоб страховий захист почав діяти.

Згідно з ч. 3 ст. 98 Закону України «Про страхування» договір страхування діє до завершення строку, зазначеного в договорі, і не може бути припинений до цього часу без обґрунтованих підстав [3]. Важливо, що закінчення строку дії договору не передбачає припинення страхового захисту щодо об'єкта, що підлягає страхуванню, до моменту повного завершення виконання зобов'язань за договором, зокрема щодо виплат. Це гарантує, що страхова відповідальність покриває всі події, що сталися протягом дії страхового договору.

Загалом строк дії договору страхування цивільно-правової відповідальності визначає період, протягом якого страховий захист буде надано. Законодавством встановлюються вимоги щодо формування строків дії таких договорів, однак конкретні умови можуть бути варіативними і залежать від виду страхування, умов договору та специфіки діяльності.

Варто звернути увагу на положення ч. 6 ст. 98 Закону України «Про страхування», яке передбачає можливість поширення дії договору страхування на «події, що мають ознаки страхового випадку та настали до набрання чинності договором страхування (ретроактивна дата)» [3]. Видається, що положення про ретроактивну дату недоцільно поширювати на більшість договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності з огляду на спеціальний законодавчий режим для таких видів страхування та типові правила обов'язкового страхування, затвердженими регулятором. Такі нормативно-правові акти чітко визначають момент початку дії договору (зокрема – з моменту сплати премії або укладення договору) та виключають покриття подій, що сталися до цього

моменту. У той же час, встановлення ретроактивної дати порушує принцип страхування майбутньої, а не минулої, події, що суперечить суті договору. Крім того, у договорах обов'язкового страхування часто встановлені єдині, чітко регламентовані ліміти відповідальності, умови виникнення страхової події та строки, і їх розширення за рахунок ретроактивного покриття виходить за межі публічно-правового регулювання. Натомість, при добровільному страхуванні цивільно-правової відповідальності (наприклад, відповідальність адвоката) встановлення ретроактивної дати може бути юридично виправданим, оскільки у практиці страхування професійної відповідальності можлива ситуація, коли шкода завдана під час минулої діяльності проявляється значно пізніше. У такому випадку, ретроактивна дата дозволяє охопити наслідки тривалого процесу (наприклад, адвокатської помилки або недбалості), який сформувався до моменту укладення договору.

З урахуванням наведеного, видається раціональним встановлення механізму, за якого у договорах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності застосування ретроактивної дати є недоцільним у зв'язку з імперативністю регулювання, публічним інтересом та високими ризиками зловживань. Натомість у добровільному страхуванні таке положення може стати ефективним механізмом для забезпечення реального покриття професійних або корпоративних ризиків, що можуть проявитися з часом.

У ст. 97 Закону України «Про страхування» передбачено, що договір страхування цивільно-правової відповідальності укладається виключно у письмовій формі, а недодержання письмової форми тягне його нікчемність [3]. Дана вимога є імперативною та застосовується до всіх видів договорів страхування, зокрема і до усіх договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Письмова форма «договору страхування цивільно-правової відповідальності передбачає оформлення даного договору в паперовій формі або у формі електронного документа, який відповідає вимогам, визначеними Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг»» [142], або в порядку, визначеному у законодавстві про електронну комерцію. Варто

зауважити, що для окремих видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності може бути передбачено спеціальні правила щодо форми, наприклад, згідно із ст. 11 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», такий договір може бути укладено виключно у електронній формі – у формі електронного документа [6].

Ч. 5 ст. 97 Закону України «Про страхування» передбачає, що укладення договору страхування може бути підтверджене страховим полісом або сертифікатом [3]. У випадках приєднання до договору страхування, а також в інших визначених законом випадках, договір складається з двох частин: публічної (загальних умов страхового продукту, що встановлюють типові правила страхування) і індивідуальної (яка фіксує конкретні умови, що застосовуються до конкретного страхувальника, та може бути оформлена у вигляді страхового полісу). Водночас, залежно від виду страхування (окремих ризиків, їх груп або класів), законодавством можуть передбачатися спеціальні вимоги до порядку укладення договорів страхування, а також додаткові умови щодо їх змісту, включаючи особливості для договорів, укладення яких є обов'язковим відповідно до закону.

Відповідно до ст. 634 ЦК України, «договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, і який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору» [5]. Друга сторона не може самостійно пропонувати або визначати умови договору, що підлягають обов'язковому прийняттю іншою стороною. На практиці більшість договорів страхування цивільно-правової відповідальності, особливо обов'язкових видів таких як страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, укладаються на основі типових умов та правил, затверджених страховиком або органом державного регулювання – Національним банком України. Умови договору у такому випадку встановлюються страховиком у стандартній формі і

страхувальник не має можливості їх змінювати, а може лише приєднатися до договору без обговорення змісту договору.

Варто звернути увагу на Положення про особливості укладення договорів страхування зі споживачами, в якому Національний банк України визначив вимоги до договорів страхування, у тому числі і до договорів страхування цивільно-правової відповідальності [143]. Законодавство України, зокрема положення Національного банку України, встановлює чіткі вимоги до змісту та структури таких договорів з метою захисту прав споживача як слабшої сторони у договірних правовідносинах.

Текст договору повинен відповідати технічним вимогам, бути чітко структурованим, без дублювання умов у різних розділах, окрім випадків, коли умова уточнюється в окремому пункті. Страховик або страховий посередник зобов'язані надати страхувальнику саме примірник договору, а не його копію, що гарантує достовірність і юридичну силу документа. Обов'язковими є наявність у договорі ідентифікаційної інформації про сторони, порядку розгляду звернень споживачів, строків прийняття рішень щодо страхових випадків, фінансових реквізитів для сплати страхових премій, а також вказівки, чи є договір додатковим до інших товарів або послуг. Також у разі, якщо договір укладається за класами страхування, що охоплюють відповідальність, він повинен містити інформацію про частку витрат на його укладення та виконання, а також можливість продовження строку дії. Щодо змісту договору встановлено низку обмежень. Заборонено включати положення, які повторюють страхові випадки у формі винятків або підстав для відмови у виплатах без належного обґрунтування, а також терміни або поняття, що дублюють або перекидують визначення, закріплені в законодавстві України. Не допускається встановлення умов, які обмежують права страхувальника на дострокове припинення договору, подання звернень або надають страховикові право в односторонньому порядку змінювати строки сплати премій чи продовжувати дію договору [143].

Щодо договору страхування у формі електронного документа, то він повинен бути наданий споживачу одразу після підписання, але не пізніше початку

його дії або дати укладення, забезпечувати цілісність та читабельність на різних пристроях, і в разі встановлення ділових відносин - містити кваліфіковані електронні підписи сторін. Договір має включати дату і час укладення, адресу вебсайту або мобільного застосунку, через який його було оформлено, а також інформацію про порядок підписання, ідентифікацію та верифікацію споживача відповідно до вимог фінансового моніторингу, встановлених Національним банком України [143].

Варто зауважити, що страховий поліс (страхове свідоцтво) має важливе юридичне значення як документ, що засвідчує факт укладення договору страхування та слугує основним доказом наявності відповідних правовідносин між страхувальником і страховиком [144]. Така думка знаходить своє пояснення і у судовій практиці, зокрема у постанові Київського апеляційного суду від 18.01.2024 у справі № 757/220/23-ц суд зазначив, що договір страхування укладається в письмовій формі, і факт його укладення може підтверджуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом) [145].

Отже, з огляду на його функціональне призначення, зміст страхового поліса повинен чітко відповідати істотним умовам договору, визначеним у ст. 982 ЦК України, зокрема: предмет договору, страховий випадок, страхова сума, страхова премія, строк дії договору тощо. Недотримання цієї вимоги або відсутність у полісі ключових умов може поставити під сумнів факт укладення договору або ускладнити реалізацію прав сторін, особливо у випадку виникнення спору. З правової точки зору, страховий поліс виконує не лише інформаційну, а й доказову функцію, і тому повинен відповідати формальним вимогам щодо оформлення правочинів та договорів, установлених нормами цивільного та спеціального страхового законодавства.

Варто звернути увагу на постанову Касаційного цивільного суду від 11.07.2018 у справі № 521/6723/15-ц, де суд відмовив у задоволенні позову про визнання договору страхування недійсним, оскільки встановив, що сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов договору, а сам договір був укладений у письмовій формі та підписаний уповноваженим представником страховика. Суд

зазначив, що наявність оголошення про втрату бланка поліса не звільняє страховика від виконання зобов'язань за договором [146]. З цього приводу слід зазначити, що позиція суду, згідно з якою оголошення про втрату бланка страхового поліса не звільняє страховика від виконання зобов'язань за договором, логічно впливає з принципу пріоритету змісту правовідносин над їх формальним оформленням. Ця позиція також спирається на презумпцію чинності договору страхування, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо його істотних умов, що підтверджується відповідними доказами (платіжними документами, заявою на страхування, діловим листуванням тощо). Відтак, формальна втрата страхового поліса як документа не може скасувати чи припинити вже існуючі зобов'язання страховика, якщо наявні об'єктивні докази фактичного укладення договору страхування.

Тому, оскільки страховик має за договором обов'язок відшкодувати збитки при настанні страхового випадку, якщо інше не встановлено законом або договором, втрата поліса не може бути підставою для односторонньої відмови від виконання зобов'язань без доведення відсутності самого факту укладення договору. Отже, страховий поліс слугує письмовим підтвердженням договору, але не є єдиною підставою виникнення прав і обов'язків, тому втрата бланка поліса не змінює правової природи зобов'язань сторін і не скасовує їхню чинність. Страховик не може ухилятися від виконання зобов'язань виключно з формальних підстав за відсутності доказів відсутності договору або підробки документів.

Варто звернути увагу також на аналіз судової практики, яка підтверджує пріоритет захисту слабшої сторони у договірних відносинах, зокрема фізичних осіб, у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. Так у справі № 712/9328/21, розглянутій Касаційним цивільним судом 20.08.2024, суд підкреслив, що основний тягар відшкодування шкоди внаслідок ДТП повинен нести страховик. «Відшкодування шкоди особою, яка її завдала, можливе лише за умови, що у страховика не виник обов'язок з виплати страхового відшкодування або розмір завданої шкоди перевищує ліміт відповідальності страховика» [147]. Дане судове рішення свідчать про те, що суди визнають пріоритет захисту

слабшої сторони у договірних відносинах, зокрема фізичних осіб, у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. У випадках, коли умови договору є несправедливими та ставлять споживача у явно несприятливе становище, суди можуть визнати такі умови недійсними, забезпечуючи захист прав страхувальника.

Таким чином, стадія укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності охоплює комплекс правових дій, спрямованих на досягнення згоди між страховиком і страхувальником щодо умов страхового захисту. Дана стадія є ключовою, оскільки саме в ній формуються істотні умови, від яких залежить чинність договору та можливість реалізації страхового покриття, зокрема умови щодо: предмету договору (передача від страхувальника до страховика за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування (об'єктом страхування виступає цивільно-правова відповідальність за заподіяну шкоду особі або її майну, або навколишньому середовищу)); страхового випадку (події, яка є можливою, імовірною, має об'єктивний характер, є зовнішньою щодо волі сторін і настання якої спричиняє виникнення страхового зобов'язання; така подія не повинна залежати від волі страхувальника чи страховика, а особливості визначення страхового випадку залежать від характеру діяльності та юридичної природи зобов'язань); страхової суми (максимальна межа відповідальності страховика, в межах якої він зобов'язаний здійснити виплату у разі настання страхового випадку; у договорах обов'язкового страхування – визначається законом або підзаконними актами); розміру страхової премії (вартість страхування, яку сплачує страхувальник; розмір страхової премії залежить від ступеня ризику, обсягу покриття тощо; оплата премії є передумовою дії договору); строку дії договору (часовий період, протягом якого надається страхове покриття; встановлюється сторонами або відповідними нормативно-правовими актами; у договорі обов'язкового страхування – як правило, 1 рік).

Крім того, договори страхування цивільно-правової відповідальності укладаються виключно в письмовій формі (паперовій або електронній); недодержання письмової форми тягне за собою нікчемність договору. Для

окремих видів законодавство передбачає виключно електронну форму (наприклад, договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів). Також, як показує судова практика, можуть бути певні умови щодо часу набрання чинності договором (визначається моментом, з якого починається дія страхового покриття; за загальним правилом – з 00:00 наступного дня після укладення договору або сплати премії). Договори страхування цивільно-правової відповідальності; документально підтверджуються страховим полісом, сертифікатом, іншим документом.

ЦК України передбачає, що «зміна або розірвання договору допускається, як правило, лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено самим договором або законом, тому, обидві сторони мають досягти домовленості щодо нових умов або припинення договірних зобов'язань» [5]. Водночас ЦК України передбачає також випадки, коли «договір може бути змінений або розірваний за рішенням суду, зокрема, якщо одна зі сторін істотно порушила договір (якщо внаслідок порушення інша сторона значною мірою позбавляється того, на що вона обґрунтовано розраховувала при його укладенні)» [5]. В односторонньому порядку зміна або розірвання договору може відбутися лише тоді, коли це прямо дозволено договором або законом, наприклад, має «місце істотна зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору» [5]. Обставини вважаються істотно зміненими, якщо вони настільки змінились, що «якби сторони могли це передбачити, вони або взагалі не уклали б договір, або зробили б це на інших умовах» [5].

У випадку, якщо сторони не досягли згоди щодо перегляду договору внаслідок істотної зміни обставин, суд за зверненням заінтересованої сторони може розірвати або, у виняткових випадках, змінити договір. Для цього мають бути виконані чотири умови: по-перше, сторони при укладенні договору не передбачали можливості таких змін; по-друге, заінтересована сторона не могла усунути ці обставини після їх виникнення; по-третє, виконання договору на попередніх умовах порушує баланс інтересів сторін; і, по-четверте, з договору або звичаїв не випливає, що ризик зміни обставин лежить саме на заінтересованій

стороні [5]. Варто зауважити, що у випадку зміни договору зобов'язання сторін продовжують існувати, але вже відповідно до нових умов, зокрема можуть змінюватися строки виконання, місце, обсяг зобов'язань тощо. Зміна договору набуває юридичної сили з моменту досягнення згоди між сторонами, якщо інше не передбачено самим договором. Якщо ж зміна відбулося на підставі судового рішення, то наслідки настають з моменту набрання цим рішенням законної сили. Що стосується форми, то зміна договору повинна здійснюватися у такій самій формі, як і сам договір, якщо інше прямо не передбачено або не впливає із практики ділового обороту.

Водночас у ст. 100 Закону України «Про страхування» вказуються підстави для заміни сторін у договорі страхування. Встановлений у даній статті порядок заміни сторін у договорі страхування передбачає внесення змін до договорів страхування майна або життя і здоров'я, водночас не передбачаючи особливостей для внесення змін до договору страхування цивільно-правової відповідальності. У ч. 5 даної статті лише вказується, що у всіх інших випадках передача прав і обов'язків страхувальника іншій особі допускається лише за згодою страховика, якщо інше прямо не передбачено умовами договору страхування [3].

Також у ст. 16 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» зазначено, що у разі правомірного відчуження транспортного засобу (продаж, дарування тощо), договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності не припиняється, а залишається чинним до завершення строку дії. Водночас усі права та обов'язки страхувальника переходять до нового власника автомобіля. Дотримання принципу правонаступництва у разі зміни власника автомобіля забезпечує безперервність страхового покриття і захист третіх осіб від шкоди, завданої новим власником у разі ДТП, тому страховий захист автоматично зберігається. Також у випадку смерті фізичної особи-страхувальника, права та обов'язки за договором страхування цивільно-правової відповідальності переходять до спадкоємця, який прийняв транспортний засіб у спадок. Така особа має право на повернення частини страхової премії при достроковому припиненні

договору у зв'язку зі смертю страхувальника, що запобігає втраті сплачених коштів безпідставно [6].

Водночас новий власник транспортного засобу зобов'язаний протягом 15 календарних днів з моменту набуття права власності повідомити страховика про зміну власника, надавши свої персональні дані, з метою актуалізації даних у страховій базі (зокрема у МТСБУ) та забезпечення можливості належного врегулювання страхових випадків. У разі невиконання – можуть виникнути ускладнення при виплаті страхового відшкодування або визнанні факту страхового покриття.

Положення ст. 16 даного закону узгоджуються з нормами ЦК України щодо зміни зобов'язань (ст. 651–654 ЦК), спадкування (ст. 1216–1285 ЦК), а також із положеннями Закону України «Про страхування» щодо зміни сторін у страховому договорі (ст. 100).

Таким чином, до договору страхування цивільно-правової відповідальності зміни можуть вноситися з врахуванням вимог ЦК України та спеціального законодавства. Такі зміни можливі з ініціативи сторін, коли сторони можуть самостійно домовитись про зміну умов договору, зокрема щодо: зміни розміру страхового платежу; зміну страхового випадку чи обсягу відповідальності; зміну строку дії договору. Загалом, такі положення цілком узгоджуються із вимогами статей 628 та 651 ЦК України, які стосуються свободи договору та підстав і умов зміни договору за згодою сторін.

Що стосується припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності, то з урахуванням норм ЦК України, Закону України «Про страхування» та Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», підстави припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності можна поділити на загальні та спеціальні.

До загальних варто віднести підстави припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності, які передбачені у ЦК України (ст. 997) та у Законі України «Про страхування» (ст. 105), зокрема: «1) закінчення строку дії

договору страхування; 2) виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі; 3) несплата страхувальником чергової частини страхової премії у встановлений договором строк (у разі сплати страхової премії частинами); 4) ліквідація страхувальника - юридичної особи або смерті страхувальника - фізичної особи (крім випадків, передбачених статтею 100 цього Закону); 5) ліквідація страховика у порядку, встановленому законодавством України; 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання договору страхування недійсним; 7) в інших випадках, передбачених законодавством України та договором страхування» [3; 5]. Крім того, у ст. 997 ЦК України та ч. 1 ст. 105 Закону України «Про страхування» вказується, що «дія договору страхування припиняється та договір втрачає чинність за згодою сторін і у випадках, встановлених договором та законом» [5]. Наприклад, у ч. 1 ст. 101 Закону України «Про страхування» підставою для припинення дії договору страхування цивільно-правової відповідальності вказано «визнання судом фізичної особи-страхувальника недієздатною (з дня визнання особи недієздатною)» [3].

У ст. 105 Закону України «Про страхування» передбачено також можливість дострокового припинення дії договору страхування, яке може ініціюватися як страхувальником, так і страховиком за наявності відповідної умови в договорі. Водночас, страховик не має права в односторонньому порядку припинити договір достроково, якщо страхувальник сумлінно виконує всі зобов'язання за договором, за винятком випадків, прямо передбачених договором або чинним законодавством України. «Сторона, яка має намір достроково припинити дію договору страхування, зобов'язана завчасно повідомити іншу сторону про відповідне рішення – не пізніше ніж за 30 календарних днів до запланованої дати припинення, якщо інше не передбачено умовами договору» [3]. Однак вже у ч. 6 ст. 105 даного закону, передбачено виключення із загального правила про можливість дострокового припинення договору страхування, встановлюючи, що у визначених законом випадках така можливість може бути обмежена або взагалі виключена. Зокрема, це стосується ситуацій коли закон

прямо зобов'язує укласти договір страхування (обов'язкове страхування) або коли договір страхування укладається як складова частина інших правовідносин (наприклад, кредитного договору, договору лізингу тощо).

Видається, дане правило повинне застосовуватися із врахуванням особливостей та сутності страхування цивільно-правової відповідальності. Положення ст. 15 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» власне встановлює спеціальні підстави для припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності достроково, серед яких: «1) за згодою страхувальника та страховика з ініціативи будь-якої із сторін; 2) на підставі письмової вимоги страхувальника у разі вибуття з його володіння або знищення забезпеченого транспортного засобу; 3) у разі укладення нового внутрішнього договору страхування щодо одного й того самого транспортного засобу (попередній договір достроково припиняє свою дію з дати та часу набрання чинності новим договором)» [6]. Водночас, у разі правомірного відчуження (наприклад, продажу, дарування, обміну) або у випадку спадкування транспортного засобу договір страхування цивільно-правової відповідальності залишається чинним до завершення його строку, і всі права й обов'язки страхувальника переходять до нового власника.

Також варто звернути увагу і на той факт, що оскільки страхування цивільно-правової відповідальності, пов'язаної з професійною діяльністю, є різновидом обов'язкового страхування, логічно, що чинність відповідного договору тісно пов'язана з фактом здійснення такої професійної діяльності. Договір страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса або приватного виконавця, наприклад, укладається з метою забезпечення відшкодування шкоди, яка може бути завдана третім особам у процесі професійної діяльності особи. Відповідно, якщо така діяльність припиняється, ризик настання страхового випадку зникає, а отже, втрачається об'єктивна необхідність у подальшому існуванні договору страхування. Така думка цілком узгоджується як із загальними принципами страхового права, так і з конкретними

положеннями законодавства. Зокрема, ЦК України визначає, що договір припиняється в разі зникнення об'єкта страхування, а Закон України «Про страхування» передбачає можливість дострокового припинення договору у зв'язку з припиненням юридичної чи фізичної особи, яка виступає страхувальником. Таким чином, припинення професійної діяльності є юридичним фактом, який ліквідує саму підставу для існування страхового покриття, а отже, і обґрунтовано вважається підставою для припинення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. У цьому полягає логічна й правова послідовність: без професійної діяльності - немає і відповідальності, яку потрібно страхувати.

Поряд із необхідністю чіткого формулювання умов договору страхування цивільно-правової відповідальності, особливу увагу варто звернути також на тлумачення умов такого договору, яке набуває особливого значення у випадках виникнення двозначності або суперечностей між окремими положеннями договору. У науковій літературі тлумачення договору розглядається як юридичний інструмент встановлення дійсної волі сторін договору, що забезпечує ефективну реалізацію їх прав та обов'язків [148; 149; 150].

Відповідно до положень статей 213 і 637 ЦК України, тлумачення договору має здійснюватися не лише за допомогою буквального аналізу формулювань, а й із урахуванням мети договору, попередньої поведінки сторін, звичаїв ділового обігу, а також засад добросовісності та розумності. Застосування таких підходів дозволяє забезпечити баланс інтересів сторін та запобігти зловживанню домінуючим становищем з боку страховика.

На проблему тлумачення договорів страхування у своїй практиці неодноразово звертав увагу Верховний Суд. Так у Постанові Касаційного цивільного суду від 03.04.2019 у справі № 463/3605/16-ц Суд підкреслив, що у випадку неясності умов договору страхування слід застосовувати тлумачення *contra proferentem*, тобто тлумачити умови проти сторони, яка їх сформулювала [151]. Застосування принципу *contra proferentem* (з лат. - «проти того, хто формулював») має принципове значення саме для договорів

страхування, в яких, як правило, страхові компанії розробляють типові договори, умови яких не підлягають узгодженню. Тому цілком об'єктивно, що у випадку неоднозначного або неясного формулювання умов договору, їх слід тлумачити не на користь тієї сторони, яка склала ці умови, і, відповідно, на користь сторони, що їх прийняла без істотного впливу на зміст.

Таким чином, тлумачення умов договору виступає не лише техніко-юридичним засобом, а й інструментом досягнення справедливості у страхових правовідносинах, особливо в контексті захисту інтересів страхувальника як потенційно слабшої сторони. Це підтверджується як сучасною правозастосовною практикою Верховного Суду, так і європейськими підходами до вирішення спорів, пов'язаних зі страхуванням.

Висновки до розділу 2

1. Проведений аналіз дав змогу констатувати, що уніфіковане визначення договору страхування, попри його методологічну доцільність у систематизації правових положень, не здатне у повній мірі відобразити особливості кожного з видів страхування – майнового, особистого та страхування цивільно-правової відповідальності. Кожен із зазначених видів має власні предметні особливості, мету укладення договору, характер страхового ризику та правові наслідки його реалізації, що обумовлює потребу в розробленні окремих категоріальних конструкцій, які б відображали специфіку кожного виду страхового зобов'язання.

Тому, відстоюється позиція, що відсутність у чинному законодавстві України легального визначення договору страхування цивільно-правової відповідальності не варто вважати недоліком, а свідомою законодавчою позицією, спрямованою на забезпечення гнучкості та адаптивності правового регулювання у даній сфері.

2. Узагальнюючи наукові позиції та судову практику, договір страхування цивільно-правової відповідальності запропоновано розуміти як домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди

третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору.

3. Виокремлено особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності, до яких варто віднести: специфічний суб'єктний склад; це договір на користь третьої особи; каузальний характер договору, де мета обумовлює характер зобов'язань сторін; предметом договору виступає передача страхувальником страхового ризику страховику за плату та на умовах, визначених договором або законом; об'єктом страхування є відповідальність страхувальника за шкоду, заподіяну третім особам, їх майну або навколишньому середовищу; наявність особливих рис цивільно-правової відповідальності як об'єкта страхування – невизначеність третіх осіб на момент укладення договору; правовий механізм опосередкованого захисту; особливості в залежності від галузі або характеру потенційної відповідальності; страховий випадок як юридичний факт, що обумовлює виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату; вина як фактор впливу на обсяг страхового покриття; можливість суброгації.

4. З метою збереження єдності термінології, обґрунтовано доцільність застосування терміну «страхування цивільно-правової відповідальності» як такого, що найкраще відображає юридичну природу зобов'язань, які виникають унаслідок заподіяння шкоди або порушення договірних умов, і регулюються нормами цивільного законодавства України. Даний термін підкреслює майновий характер відповідальності, яка реалізується через грошову компенсацію третім особам за рахунок страховика, відповідно до загального механізму виконання зобов'язань у сфері страхування. Використання даного поняття сприяє чіткому розмежуванню цивільно-правової відповідальності від кримінальної, адміністративної та дисциплінарної, які мають публічно-правовий характер і не можуть бути об'єктом страхування.

5. Проведено класифікацію видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності за різними критеріями, зокрема:

- за характером обов'язковості укладення договору: обов'язкове страхування (є вимогою законодавства для певних осіб чи категорій, наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів або страхування цивільної відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів, тощо); добровільне страхування (договір укладається за ініціативою особи без зобов'язання за законом, наприклад, страхування відповідальності власників тварин, страхування професійної відповідальності медичних працівників, тощо).

- за ознакою шкідливих наслідків, на випадок настання яких страхується відповідальність: шкода особі (її життю та здоров'ю); шкода майну третіх осіб; шкода навколишньому середовищу.

- за видами відповідальності: професійна відповідальність (покриває шкоду, завдану внаслідок помилок або недбалості у сфері професійної діяльності адвокатів, лікарів, приватного нотаріуса тощо); відповідальність власників об'єктів підвищеної небезпеки або діяльності з підвищеним ризиком (страхування для власників об'єктів або діяльності з підвищеним ризиком завдання шкоди, наприклад, для перевезення небезпечних вантажів або власників наземних транспортних засобів).

- за обсягом страхового покриття (захисту): універсальне (страхування, яке покриває усі можливі випадки шкоди без виключень в межах того чи іншого виду договору, наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів); спеціальне (страхування від специфічних ризиків, пов'язаних з певною діяльністю або специфікою об'єкта, наприклад, страхування відповідальності за шкоду, спричинену використанням систем ШІ, медичною чи приватною нотаріальною діяльністю тощо).

6. Обґрунтовано доцільність впровадження страхування цивільно-правової відповідальності у сфері штучного інтелекту, шляхом запровадження обов'язкового страхування відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем штучного інтелекту, що враховують специфіку технологій, рівень ризику та особливості їх застосування задля ефективно

управління потенційними збитками, захисту інтересів постраждалих осіб та стимулювати розвитку інновацій з мінімальними правовими ризиками.

Крім того, відстоюється позиція щодо доцільності впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, як превентивного механізму захисту прав клієнтів і третіх осіб у разі шкоди, спричиненої, зокрема, помилками при використанні у професійній діяльності штучного інтелекту, що дасть змогу мінімізувати ризики майнової відповідальності адвоката, гарантуватиме компенсацію постраждалим, зміцнить довіру до адвокатури та сприятиме дотриманню етичних стандартів в умовах цифрової трансформації правової сфери.

7. Досліджено особливості правового статусу страховика як комплексної системи, яка включає сувору регламентацію умов допуску до страхової діяльності, обсяг прав та обов'язків, спеціальні гарантії та обмеження.

Обґрунтовано, що загальні вимоги до страховика передбачають вимоги щодо організаційно-правової форми (юридична особа у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, створена виключно для здійснення страхової діяльності на підставі отриманої ліцензії) та наявність статусу страховика-резидента (філії та представництва страховиків-нерезидентів – за умови ліцензування), натомість специфічні вимоги встановлені для окремих видів страхування (наприклад, при страхуванні цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду, страховик повинен бути членом ядерного страхового пулу, або ж членство у МТСБУ при страхуванні цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану наземними транспортними засобами).

Крім того, до елементів правового статусу страховика варто відносити:

- права страховика (наприклад, право отримувати страхові платежі (внески, премії); вимагати від страхувальника повної та достовірної інформації про об'єкт страхування; проводити перевірки обставин страхового випадку; відмовити у виплаті, якщо настання страхового випадку виключено умовами договору; залучати перестраховиків для зниження ризику; отримувати від державних органів інформацію, необхідну для оцінки ризиків тощо);

- обов'язки страховика, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні (до загальних варто відносити: здійснити страхову виплату або відшкодування у разі настання страхового випадку; вести облік договорів страхування та подавати відповідні звіти регулятору (НБУ); дотримуватися стандартів платоспроможності, резервування, звітності; інформувати страхувальника про умови договору; зберігати конфіденційність інформації, що становить страхову таємницю; компенсувати витрати, понесені страхувальником для мінімізації наслідків страхового випадку (якщо передбачено договором); виконувати вимоги НБУ щодо корпоративного управління, внутрішнього контролю, управління ризиками. До спеціальних варто відносити ті обов'язки, які визначені законом або умовами самого договору);

- гарантії діяльності страховика (наявність ліцензії гарантує правосуб'єктність страховика у сфері страхування; регулювання діяльності НБУ забезпечує прозорість, нагляд і фінансову стійкість страхових компаній; неможливість самостійної зміни правового статусу без відповідної державної процедури (анулювання ліцензії тощо); право на судовий захист в разі порушення законних інтересів; збереження зобов'язань за укладеними договорами навіть після анулювання ліцензії (страховик зобов'язаний виконати зобов'язання за рахунок страхових резервів); системи перестрахування та обов'язкова участь у галузевих об'єднаннях (наприклад, МТСБУ, ядерний пул) як гарантії виконання зобов'язань перед споживачами);

- обмеження та заборони (заборона здійснювати страхову діяльність без ліцензії; заборона суміщення з іншими фінансовими видами діяльності, якщо це не передбачено законом; неможливість укладення договорів обов'язкового страхування при втраті членства в МТСБУ; нагляд з боку НБУ - регулярні перевірки, вимоги до формування резервів, обліку, корпоративного управління тощо.

8. Встановлено, що страхувальником за договором страхування цивільно-правової відповідальності може бути лише особа, яка володіє необхідною цивільною дієздатністю та деліктоздатністю, оскільки саме вона несе майнову

відповідальність перед третіми особами. Обмеження правоздатності окремих категорій осіб (малолітніх та недієздатних осіб) зумовлюють специфіку укладення договорів страхування та потребують залучення законних представників.

9. Визначено, що у страхових правовідносинах страховик, як більш підготовлена та економічно сильніша сторона, несе підвищену відповідальність за належний захист інтересів страхувальника, діючи з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та балансу інтересів. Водночас страхувальник зобов'язаний забезпечувати взаємну лояльність, надаючи повну, достовірну інформацію про об'єкт страхування та ризики, а також здійснювати превентивні заходи для запобігання або мінімізації збитків.

10. На основі аналізу актуальної судової практики додатково виокремлено права та обов'язки сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Обґрунтовано, що страхувальник не тільки зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку у визначений договором строк і у встановленій формі, але і вжити передбачених договором заходів після настання страхового випадку (наприклад, повідомити компетентні органи, викликати відповідних представників страховика для фіксації обставин), надати страховикові можливість провести розслідування, а також надати достовірну, повну та, за необхідності, конфіденційну інформацію про обставини страхового випадку, ознайомити осіб, допущених до керування транспортним засобом (у випадку страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів), з умовами договору.

Доведено, що страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у випадку настання страхового випадку згідно з умовами договору та заявою страхувальника, дотримуватися строків та порядку виплати, погоджених у договорі. Страховик може відмовити у виплаті страхового відшкодування лише у випадках, визначених законом або договором (наприклад, відмова у виплаті страхового відшкодування через порушення процедури повідомлення допускається лише у разі, якщо таке порушення істотно перешкодило

встановленню факту страхового випадку та завдало шкоди інтересам страховика, в іншому разі це не є достатньою підставою для звільнення його від виконання зобов'язання).

11. Встановлено, що вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є окремим суб'єктом страхового зобов'язання, який набуває право вимоги до страховика при настанні страхового випадку, хоча формально не є стороною договору. Право вигодонабувача є похідним та виникає за умов настання страхового випадку, причинного зв'язку між діями страхувальника і шкодою, а також чинності договору страхування, і має односторонній характер без обов'язку сплати страхових платежів. Особливістю участі третіх осіб у страхових відносинах є вторинність, відкладеність реалізації прав та можливість прямого звернення вигодонабувача до страховика незалежно від волі страхувальника.

12. Аргументовано позицію, що відповідно до Закону України «Про страхування» переддоговірний етап у страхуванні цивільно-правової відповідальності є ключовим інструментом захисту прав страхувальників-споживачів і передбачає обов'язок страховика або посередника діяти добросовісно, професійно та з урахуванням інтересів клієнта, пропонуючи страхові продукти, що відповідають його потребам; здійснювати збір необхідної інформації про клієнта; забезпечувати повне, достовірне та зрозуміле інформування щодо умов страхування, особи страховика та посередника, включно з джерелами винагороди, а також надавати доступ до індивідуальної консультації, що набуває особливої ваги у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності та відповідає європейським стандартам прозорості й споживчого захисту.

13. Констатовано, що стадія укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності охоплює комплекс правових дій, спрямованих на досягнення згоди між страховиком і страхувальником щодо умов страхового захисту. На цій стадії формуються істотні умови, від яких залежить чинність договору та можливість реалізації страхового покриття, зокрема умови щодо:

предмета договору; страхового випадку; страхової суми; розміру страхової премії; строку дії договору.

14. З'ясовано, що договори страхування цивільно-правової відповідальності укладаються виключно в письмовій формі (паперовій або електронній), а недодержання письмової форми тягне за собою їх нікчемність. Для окремих видів законодавство передбачає виключно електронну форму (наприклад, договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів). Договори страхування цивільно-правової відповідальності; документально підтверджуються страховим полісом, сертифікатом, іншим документом. Також, як показує судова практика, можуть бути певні умови щодо часу набрання чинності договором (визначається моментом, з якого починається дія страхового покриття; за загальним правилом - з 00:00 наступного дня після укладення договору або сплати премії).

15. Досліджено можливість застосування ретроактивної дати до договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано, що у договорах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності це є недоцільно з огляду на публічний інтерес, імперативний характер регулювання та високі ризики зловживань. Водночас у добровільному страхуванні ретроактивна дата може ефективно забезпечувати покриття професійних або корпоративних ризиків, що проявляються з часом.

16. Встановлено, що до договору страхування цивільно-правової відповідальності можливо вносити зміни за згодою сторін з урахуванням норм ЦК України та спеціального законодавства. Зміни можуть стосуватися страхового платежу, страхового випадку, обсягу відповідальності або строку дії договору, що відповідає принципам свободи договору та регулюється відповідними статтями ЦК України.

17. Обґрунтовано доцільність поділу підстав припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності на загальні та спеціальні.

До загальних варто віднести підстави припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності, які передбачені у ЦК України (ст. 997) та у

Законі України «Про страхування» (ст. 105). До спеціальних варто віднести правові підстави, які визначні в конкретних специфічних випадках або для окремих видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема: 1) визнання судом фізичної особи-страхувальника недієздатною (з дня визнання особи недієздатною) (ч. 1 ст. 101 Закону України «Про страхування»); 2) за згодою страхувальника та страховика з ініціативи будь-якої із сторін (ст. 15 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»); 3) на підставі письмової вимоги страхувальника у разі вибуття з його володіння або знищення забезпеченого транспортного засобу (та ж стаття); 4) у разі укладення нового внутрішнього договору страхування щодо одного й того самого транспортного засобу (попередній договір достроково припиняє свою дію з дати та часу набрання чинності новим договором) (та ж стаття); 5) припинення професійної діяльності, стосовно якої було укладено договір страхування цивільно-правової відповідальності (з огляду на положення ЦК України, які визначають, що договір припиняється в разі зникнення об'єкта страхування, та Закону України «Про страхування», де передбачено можливість дострокового припинення договору у зв'язку з припиненням юридичної чи фізичної особи, яка виступає страхувальником).

18. З'ясовано, що дострокове припинення договору страхування може бути ініційоване як страхувальником, так і страховиком за умови наявності відповідного положення в договорі. Проте страховик не має права односторонньо припиняти договір, якщо страхувальник сумлінно виконує свої зобов'язання, за винятком випадків, прямо передбачених договором або законом. Сторона, що хоче достроково припинити договір, повинна заздалегідь, щонайменше за 30 календарних днів, повідомити про це іншу сторону, якщо інше не передбачено договором. Водночас закон встановлює винятки з цього правила: у випадках обов'язкового страхування або коли договір страхування є частиною інших правовідносин (наприклад, кредитного чи лізингового договору), можливість дострокового припинення договору може бути обмежена або взагалі виключена.

19. Обґрунтовано, що відповідно до ст. 213 і 637 ЦК України тлумачення договору має здійснюватися з урахуванням не лише буквального значення його умов, а й мети договору, поведінки сторін до і після його укладення, звичаїв ділового обігу та принципів добросовісності і розумності. У випадку неясності положень договору страхування цивільно-правової відповідальності застосовується принцип *contra proferentem*, відповідно до якого неоднозначні умови тлумачаться проти сторони, яка їх сформулювала. Такий підхід спрямований на забезпечення справедливості та балансу інтересів сторін, особливо на захист інтересів страхувальника як потенційно слабшої сторони у договірних відносинах.

РОЗДІЛ 3.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості страхування цивільно-правової відповідальності у країнах Європейського Союзу

Порівняльно-правовий аналіз у сфері страхування цивільно-правової відповідальності відіграє ключову роль у формуванні якісного та ефективного національного правового регулювання, оскільки дозволяє врахувати найкращі зарубіжні практики, інституційні моделі та правові конструкції, які виявили свою результативність у різних правових системах [152]. Зокрема, аналіз стандартних договорів страхування цивільно-правової відповідальності дає змогу ідентифікувати ефективні моделі побудови страхового договору, з урахуванням особливостей розподілу страхових ризиків, порядку встановлення страхового випадку, меж відповідальності страховика та обсягу страхового покриття; визначити типові умови договорів страхування, які стосуються настання страхового випадку, обов'язків страхувальника щодо повідомлення про подію; дій страховика щодо захисту інтересів страхувальника у разі висунення претензій третьою особою (наприклад, участь у судовому процесі), франшизи, страхового ліміту, виключень зі страхового покриття, а також сприяти уніфікації страхових стандартів на ринку, що, у свою чергу, забезпечує передбачуваність умов договорів для юридичних та фізичних осіб.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз не лише збагачує доктринальну базу та сприяє розвитку національного страхового права, але й створює основу для удосконалення практики укладення та виконання договорів страхування цивільно-правової відповідальності в Україні, особливо в умовах воєнного стану та підвищеного рівня професійних і підприємницьких ризиків.

Особливий інтерес для України становить досвід правового регулювання договорів страхування цивільно-правової відповідальності у Франції та Німеччині, які, як і Україна, належать до романо-германської (континентальної) правової сім'ї, що зумовлює спільність основних структур цивільного права, підходів до укладення, тлумачення та виконання договорів, а також визнання важливої ролі загальних принципів права, зокрема добросовісності, справедливості, рівності сторін. Як і в Україні, у даних правопорядках норми страхового законодавства поєднують імперативний характер у частині публічного інтересу (наприклад, обов'язкові види страхування) з диспозитивними положеннями, які дозволяють сторонам гнучко погоджувати умови страхового покриття, що узгоджується з моделлю правового регулювання, яка поступово розвивається в Україні.

Аналізуючи досвід європейських країн, варто звернути увагу на відсутність у більшості юрисдикцій легального визначення як договору страхування, так і договору страхування цивільно-правової відповідальності. Натомість формулювання модельного визначення страхового договору залишається лише теоретичним. На практиці законодавці держав ЄС підходять до питання поняття договору страхування через уточнення змісту страхового ризику, передбаченого договором, а також фіксації обов'язків сторін: страховика виплатити узгоджену страхову суму або відшкодувати збитки, а страхувальника – сплатити узгоджену страхову премію. Такий підхід ґрунтується на різноманітті форм страхової діяльності, а тому спроби дати чітке визначення договору страхування можуть призвести до його надмірно звуженого трактування [153].

У німецькому законодавстві, відповідно до § 1 Закону про договір страхування (Versicherungsvertragsgesetz – VVG), договір страхування визначається як правовідносини, в яких страховик бере на себе зобов'язання покрити визначений ризик страхувальника або третьої особи шляхом надання грошової компенсації (виплати) у разі настання передбаченої страхової події, водночас на страхувальника покладається обов'язок сплатити узгоджену страхову премію [154]. Аналогічно, у польському праві, згідно зі ст. 805 Цивільного

кодексу, страховик зобов'язується в межах своєї господарської діяльності здійснити певну дію – зазвичай грошову виплату – у разі настання події, передбаченої договором страхування, тоді як страхувальник бере на себе зобов'язання сплатити страхову премію [155]. Обидва правопорядки визнають ключовими елементами договору страхування наявність ризику, зумовленість обов'язку страховика настанням певної події, а також відплатність цього зобов'язання.

Варто звернути увагу на положення § 100 VVG, де зафіксовано правило, яке передбачає, що у випадку страхування цивільної відповідальності страховик зобов'язаний відшкодувати страхувальнику збитки за претензіями, пред'явленими третьою особою, що ґрунтуються на відповідальності страхувальника за факт, що стався протягом страхового періоду, та захищати від необґрунтованих претензій [154]. Цікаво, що законодавство Німеччини прямо передбачає розширене тлумачення поняття страхового покриття при страхуванні відповідальності за рахунок включення витрат на юридичний захист, якщо вони є необхідними за даних обставин (§ 101 VVG).

У положеннях §§ 103–112 VVG визначено важливі аспекти правового регулювання обов'язків страхувальника, підстав для звільнення страховика від обов'язку здійснення страхового відшкодування, а також процедурні питання реалізації страхового захисту у межах договору страхування відповідальності. Так, згідно з § 103 VVG, страховик звільняється від обов'язку здійснення виплати страхового відшкодування, якщо встановлено, що страхувальник навмисно та протиправно заподіяв шкоду третій особі. Таким чином, законодавець вводить чітке обмеження на дію страхового покриття у випадках, коли шкода є наслідком умисної поведінки страхувальника, що суперечить публічному порядку та принципам добросовісності [154].

У § 104 VVG закріплено обов'язок страхувальника повідомляти страховика про обставини, які можуть призвести до його відповідальності перед третіми особами [154]. Такий обов'язок має бути виконаний у визначений строк – протягом одного тижня з моменту виникнення відповідних обставин або з

моменту пред'явлення претензії третьою особою. У разі порушення провадження в суді чи повідомлення страхувальника про спір або проведення досудового розслідування, страхувальник зобов'язаний невідкладно інформувати про це страховика. Водночас дотримання строків вважається належним, якщо повідомлення було надіслано своєчасно, що підкреслює зважений процесуальний підхід до оцінки поведінки страхувальника.

§ 105 VVG визнає недійсною будь-яку угоду, відповідно до якої страховик не зобов'язаний до виплати страхового відшкодування лише на тій підставі, що страхувальник задовольнив вимоги третьої особи або визнав їх без попередньої згоди страховика [154]. Дане положення спрямоване на захист інтересів страхувальника і запобігання надмірному обмеженню його диспозитивних прав у відносинах із третіми особами, оскільки визнання або добровільне задоволення претензії не повинні автоматично позбавляти страхувальника страхового захисту.

Положення § 106 VVG встановлює чіткий строк, протягом якого страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату – двотижневий термін обчислюється з моменту, коли вимога третьої особи стала остаточно встановленою для страховика внаслідок судового рішення, визнання або мирової угоди. У випадку, якщо страхувальник задовольнив вимогу третьої сторони з обов'язковою для страховика юридичною силою, виплата також має бути здійснена протягом двох тижнів із моменту задоволення. Крім того, витрати, що підлягають компенсації згідно з § 101 VVG, мають бути відшкодовані упродовж двох тижнів з моменту подання відповідного розрахунку, що забезпечує передбачуваність і своєчасність виконання обов'язків страховика [154].

У § 111 VVG передбачено право кожної із сторін розірвати договір страхування після настання страхового випадку, якщо страховик визнав вимогу страхувальника або неправомірно відмовив у виплаті. Таке право також виникає у разі, якщо страховик доручив страхувальнику подати позов до третьої особи. Розірвання можливе протягом одного місяця з моменту, коли стало відомо про остаточне та обов'язкове рішення або іншу дію, що визначає правову ситуацію,

що надає сторонам можливість належним чином реагувати на результат врегулювання страхового випадку [154].

Нарешті, § 112 VVG встановлює імперативний характер положень §§ 104 та 106, забороняючи відступи від них у договорах на шкоду страхувальнику [154]. Це положення має захисну функцію і спрямоване на збереження мінімального рівня гарантій для страхувальника, недопущення обмеження його прав внаслідок договору, що має часто приєднаний характер.

Таким чином, ці положення формують цілісну систему процедурних та матеріальних норм, які регламентують порядок взаємодії між страхувальником і страховиком після настання страхового випадку, балансуючи інтереси сторін та забезпечуючи принципи правової визначеності, своєчасності й добросовісності у сфері страхування цивільної відповідальності.

Водночас, даний закон детально регулює особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, лікарів, адвокатів, архітекторів, відповідальність підприємств. Такі види обов'язкового страхування повинні здійснюватися виключно страховиками, які мають дозвіл на ведення діяльності в Німеччині. § 114 VVG регламентує обсяг страхового покриття у сфері обов'язкового страхування відповідальності. У положенні встановлено мінімальні гарантії для захисту третіх осіб, а також межі договірної свободи сторін у визначенні умов страхового покриття. По-перше, законом визначено мінімальну страхову суму, яка має бути передбачена договором обов'язкового страхування: 250 000 євро на один страховий випадок і 1 мільйон євро на всі страхові випадки протягом одного страхового року. Ці суми виступають як законодавчий стандарт, який може бути змінений лише у випадках, прямо передбачених законодавством. По-друге, допускається можливість деталізації змісту та обсягу страхового покриття у договорі, однак така деталізація не повинна перешкоджати досягненню цілей обов'язкового страхування, зокрема – забезпеченню належного захисту інтересів потерпілих третіх осіб. Таким чином, закон забезпечує пріоритет публічних інтересів над договірною автономією сторін у контексті обов'язкового страхування. По-третє,

прямо передбачено, що франшиза страхувальника, тобто частина збитку, яку він зобов'язаний покривати самостійно, не може бути використана проти третіх осіб або співзастрахованих осіб [154]. Це положення має захисну спрямованість і виключає перекладення договірної ризику між страховиком і страхувальником на осіб, які не є сторонами договору, але отримують захист у межах страхового випадку.

Узагальнюючи, § 114 VVG установлює нормативні межі страхового покриття, які гарантують мінімальний рівень захисту постраждалих осіб, обмежують договірну свободу сторін у частині, що може нашкодити інтересам третіх осіб, і забороняють перекладення франшизи на осіб, які не несуть договірної відповідальності.

§§ 119–120 VVG встановлюють обов'язки третьої особи (потерпілого) у разі виникнення страхового випадку та наслідки їх порушення. Ці положення врівноважують права потерпілих і можливості захисту страховика від зловживань чи необґрунтованих вимог. Третя сторона зобов'язана протягом двох тижнів після того, як їй стало відомо про подію, письмово повідомити страховика про факт події, що спричинила збитки. Дотримання строку підтверджується датою відправлення повідомлення. Якщо третя особа подає судовий позов проти страхувальника, вона повинна негайно письмово повідомити про це страховика [154]. Крім того, страховик має право вимагати від третьої сторони інформацію та докази, необхідні для оцінки події та розміру збитків, в межах розумного, тобто лише ті, які реально можна очікувати від потерпілого.

У випадку винного порушення цих обов'язків (зокрема, ненадання повідомлення про позов або необхідної інформації/доказів), відповідальність страховика не припиняється повністю, але обмежується тією сумою, яку він зобов'язаний був би виплатити за умови належного виконання зобов'язань потерпілою стороною. Видається, дане положення спрямоване на захист страховика від шкоди, спричиненої недобросовісною або недбалою поведінкою потерпілого, але не позбавляє останнього права на компенсацію повністю.

Загалом, проаналізовані норми встановлюють процедурні обов'язки третіх осіб у справах про відшкодування шкоди, що підпадає під страхове покриття. Вони забезпечують страховикові можливість своєчасного отримання інформації, належної оцінки ризику та збитку. Порушення зазначених обов'язків не тягне за собою повної втрати права на компенсацію, але може призвести до її зменшення у разі вини потерпілого. Таким чином, §§ 119–120 є правовим механізмом, що забезпечує баланс між захистом прав потерпілих та правом страховика на ефективну оцінку вимог і захист від зловживань.

Варто зауважити, що у Німеччині адвокати зобов'язані мати страхування професійної відповідальності для покриття фінансових збитків, що можуть виникнути внаслідок їх професійної діяльності. § 51 Закону про Федеральну адвокатуру Німеччини (Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO)) встановлює обов'язкове страхування професійної відповідальності адвоката. Відповідно, кожен адвокат зобов'язаний укласти договір страхування професійної відповідальності для покриття фінансових збитків, завданих у межах його професійної діяльності, зокрема й за дії його помічників. Страхування повинно бути укладене з ліцензованою страховою компанією та діяти протягом усього періоду адвокатської практики [156]. Договір має покривати кожне окреме порушення обов'язків, однак допускається об'єднання всіх порушень у межах одного доручення в один страховий випадок. Водночас можливе виключення відповідальності за умисні порушення, дії в неєвропейських країнах, діяльність з іноземним правом або в іноземних судах, а також за розкрадання коштів співробітниками. Мінімальна страхова сума становить 250 000 євро на один випадок. Загальний розмір виплат за рік може бути обмежений чотирикратним розміром цієї суми. Також може бути погоджена франшиза – до 1% від мінімальної суми [156].

Страховик зобов'язаний повідомляти адвокатську палату (а для адвокатів Федерального суду – також Мін'юст) про укладення, припинення або зміну договору страхування. Адвокатська палата, у свою чергу, може надавати

інформацію про страхове покриття третім особам для пред'явлення вимог, якщо адвокат не має законних підстав заперечити.

Компетентним органом у контексті цього страхування визнається відповідна Асоціація адвокатів.

§ 52 BRAO передбачає можливість договірного обмеження відповідальності адвоката за шкоду, завдану клієнту внаслідок недбалості. Зокрема, у випадках простої недбалості розмір відшкодування може бути обмежений: до мінімальної страхової суми за індивідуальною письмовою домовленістю; до чотирикратного розміру мінімальної страхової суми у разі заздалегідь передбачених стандартних умов, якщо є відповідне страхове покриття [156]. Дане правило застосовується також до професійних об'єднань адвокатів. Якщо члени професійної асоціації несуть необмежену відповідальність, то вони відповідальні солідарно перед клієнтом. Однак члени такої асоціації можуть обмежити свою особисту відповідальність у межах попередньо визначених умов, якщо вони прямо визначені як відповідальні за виконання доручення, і таке обмеження оформлено у текстовій формі та не містить додаткових положень.

Варто зауважити, що впровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів за зразком § 51 Закону про Федеральну адвокатуру Німеччини (BRAO) є доцільним з огляду на потребу посилення гарантій прав клієнтів та підвищення професійної відповідальності адвокатів в Україні. Такий механізм дозволить забезпечити ефективну компенсацію збитків, завданих клієнтам внаслідок професійних помилок, недбалості або порушення обов'язків з боку адвоката. Це підвищить довіру до адвокатської професії та сприятиме загальному зміцненню правових інститутів. Запровадження обов'язкового страхування також позитивно вплине на професійну етику – усвідомлення відповідальності перед страховою компанією сприятиме підвищенню дисциплінованості у роботі адвокатів, оскільки грубі чи навмисні порушення можуть стати підставою для відмови у страховому покритті. Додатковим аргументом є інституційна прозорість, так як обов'язок страховика інформувати адвокатське самоврядування про укладення чи припинення договору дозволяє

здійснювати належний контроль за допуском до професії, а також забезпечити оперативну перевірку дотримання професійних стандартів.

Однак, впровадження такого виду страхування в Україні матиме наслідком значне фінансове навантаження на адвокатів, особливо тих, хто працює самостійно або у невеликих адвокатських об'єднаннях. Крім того, в Україні наразі відсутній належний ринок професійного страхування для адвокатів, оскільки страхові компанії не мають достатнього досвіду в оцінці ризиків, пов'язаних саме з адвокатською діяльністю, що ускладнює встановлення обґрунтованих і справедливих страхових тарифів. Порівняно із законодавством Німеччини, варто зауважити, що ще одним суттєвим бар'єром є необхідність зміни чинного законодавства, зокрема Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також доцільність прийняття відповідних підзаконних актів, які регулювали б вимоги до змісту договорів, мінімальні суми покриття, порядок контролю та звітності.

Незважаючи на вище перелічені виклики та ризики, видається, впровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів є обґрунтованим кроком, який відповідає європейським підходам до правової практики. Водночас реалізація цієї ініціативи вимагає ретельної підготовки, включаючи створення нормативної бази, розвиток страхового ринку та врахування економічної ситуації у професійному середовищі.

Заслуговує на увагу і нормативне регулювання обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності лікарів у Німеччині. З 20 липня 2021 року, відповідно до § 95e П'ятої книги Соціального кодексу (Sozialgesetzbuch – SGB), лікарі зобов'язані мати страхування професійної відповідальності з мінімальним покриттям у 3 мільйони євро на кожен випадок для покриття особистих і матеріальних збитків. § 95e Закону регламентує обов'язкове страхування професійної відповідальності лікарів, що працюють за договором. Відповідно до цієї норми, лікар повинен мати укладений договір страхування цивільно-правової відповідальності, який покриває ризики, пов'язані з його професійною діяльністю, із встановленою мінімальною сумою страхового покриття – 3 мільйони євро за

кожен випадок шкоди. Загальна річна сума виплат не може перевищувати подвоєний розмір цієї суми. Також передбачена можливість встановлення вищих мінімальних сум за домовленістю професійних асоціацій [157]. Лікар зобов'язаний надавати підтвердження страхування при подачі заявок на допуск, працевлаштування або за вимогою ліцензійної комісії. У разі відсутності або припинення страхування комісія має право вимагати підтвердження покриття та, у разі невиконання вимоги, призупинити або анулювати ліцензію лікаря.

Подібні вимоги поширюються і на медичні центри, професійні асоціації та лікарів із відповідними коригуваннями мінімальних страхових сум і строків. Ліцензійні комітети повинні контролювати дотримання цих вимог і повідомляти про порушення відповідні органи. Таким чином, законодавство Німеччини встановлює чіткий обов'язок щодо наявності професійного страхування лікарів, контроль за його дотриманням та наслідки за порушення вимог.

Також, у деяких федеральних землях, таких як Північний Рейн-Вестфалія, архітектори зобов'язані мати страхування професійної відповідальності згідно з § 32 абз. 2 Закону про Палату архітекторів Північного Рейну-Вестфалії та Палату інженерів-будівельників Північного Рейну-Вестфалії (BauKaG NRW) [158].

Варто звернути увагу також на Закон про обов'язкове страхування власників транспортних засобів (PflVG), який діє в Німеччині як вид обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Згідно з § 1 PflVG, кожен власник транспортного засобу, який має постійне місце перебування в Німеччині, зобов'язаний мати страхування цивільно-правової відповідальності для покриття шкоди, заподіяної третім особам [159].

§ 2 PflVG визначає категорії власників транспортних засобів, які звільняються від обов'язку укласти договір обов'язкового страхування, зокрема це стосується державних та муніципальних органів, а також юридичних осіб, що мають інше відшкодування збитків, яке не підлягає страховому нагляду. Проте такі власники несуть відповідальність за шкоду, яка мала би покриватися договором страхування, у тому ж порядку й обсязі, що й страхова компанія [159]. Їхня відповідальність обмежується встановленими мінімальними страховими

сумами, і вона виникає навіть у випадку навмисної та протиправної поведінки водія. На таких власників поширюються відповідні положення Закону про страхові договори та нормативних актів з обов'язкового страхування, які застосовуються *mutatis mutandis*. Власник, що виконав обов'язок із відшкодування збитків, може вимагати компенсації витрат, якби страховик мав право на звільнення від виплат, однак право регресу проти водія або співзастрахованої особи виключається. Також § 2a PflVG встановлює винятки із загального обов'язку укласти договір обов'язкового страхування відповідно до Розділу 1. Такий обов'язок не поширюється на власників транспортних засобів із конструктивною максимальною швидкістю до 20 км/год, деяких причепів та транспортних засобів, що не мають затвердженого типу чи дозволу на експлуатацію, але підлягають реєстрації. Також звільняються транспортні засоби, що використовуються виключно у спеціально визначених зонах, якщо вони або не зареєстровані, або належать до спеціальних категорій відповідно до правил реєстрації. Крім того, обов'язок страхування не застосовується до використання транспортного засобу під час автоспортивних заходів у зонах з обмеженим доступом, якщо на це поширюється спеціальне страхове покриття відповідно до § 5d [159].

§ 3 PflVG передбачає, що навіть, якщо страховик не зобов'язаний відшкодовувати збитки страхувальнику через порушення технічних вимог або керування транспортним засобом без належного дозволу чи посвідчення, він все одно зобов'язаний здійснити виплати третім особам. У таких випадках страховик не має права переадресувати третю особу до іншого страховика чи соціального страхування для отримання компенсації. Винятком є ситуація, коли третя особа може отримати компенсацію безпосередньо від власника транспортного засобу, який звільнений від обов'язку страхування – у такому разі обов'язок страховика виплачувати відшкодування припиняється [159].

§ 4 PflVG встановлює мінімальні вимоги до обсягу страхового покриття цивільної відповідальності у сфері використання транспортних засобів, а також передбачає регуляторні повноваження державних органів. З метою забезпечення

належного захисту потерпілих, Федеральне міністерство юстиції, за погодженням із міністерствами фінансів, цифрових технологій та транспорту, має право визначати обсяг страхового покриття шляхом видання юридичного розпорядження без згоди Федеральної ради. Це включає випадки, коли обов'язок страхування передбачений законодавством або правом ЄС, зокрема у сфері перевезення небезпечних вантажів. Мінімальні страхові суми встановлені у Додатку до закону, і міністерство має право змінювати ці суми відповідно до змін економічних обставин, умов дорожнього руху або для приведення у відповідність до європейських норм, зокрема Директиви 2009/103/ЄС. Якщо кількість місць у транспортному засобі перевищує визначену межу, страховик не несе відповідальності за збільшені суми без спеціального погодження.

Закон також визначає осіб, відповідальність яких має бути покрита страховим полісом: власника, користувача, водія, технічного спеціаліста при автономному керуванні, супровідний персонал, кондукторів автобусів, а також роботодавця або орган державної влади, якщо транспортний засіб використовується в службових цілях [159]. Окремо закріплено право співзастрахованих осіб самостійно пред'являти вимоги до страховика.

§ 5a PflVG регулює тривалість страхових відносин і обставини, за яких вони вважаються припиненими. Страхові відносини зазвичай припиняються через один рік після початку дії договору, залежно від того, чи почалися вони з першого дня місяця чи з іншої дати. Якщо договір не розірвано письмово щонайменше за місяць до його закінчення, він автоматично поновлюється ще на один рік [159]. Це правило також застосовується до договорів, термін дії яких становить менше одного року, якщо такий строк обумовлений погодженням нового періоду до спливу року з моменту укладення першого договору. В інших випадках, коли договір укладено на строк менше одного року без подальшого продовження, його припинення не потребує окремого повідомлення.

Крім того, якщо новий власник проданого транспортного засобу укладає новий договір страхування цивільної відповідальності, не розриваючи попереднього договору, який був переданий разом із транспортним засобом,

попередні страхові відносини автоматично вважаються припиненими з моменту набрання чинності новим договором.

§ 5c PflVG встановлює обов'язок страхової компанії видавати страхувальнику довідку про історію страхових випадків. Така довідка надається як за запитом страхувальника протягом 15 днів, так і після припинення страхових відносин. Документ оформляється за формою, затвердженою Європейською Комісією, та містить інформацію про кількість заявлених претензій щодо відповідальності перед третіми особами, з датами кожного випадку, а також про резерви, створені на покриття збитків. Якщо резерв був розірваний протягом трьох років без здійснення виплат, ця інформація також включається до довідки [159]. Страхові компанії зобов'язані визнавати такі сертифікати, видані в інших державах-членах Європейської економічної зони, на рівні з національними, без дискримінації страхувальників за ознакою національності або попереднього місця проживання.

Підводячи підсумок аналізу договорів страхування цивільно-правової відповідальності у Німеччині, слід зауважити, що законодавство Німеччини у сфері страхування цивільної відповідальності відзначається чітко структурованим регулюванням, яке міститься у Законі VVG та у низці спеціалізованих актів, норми яких часто відсилають саме до Закону VVG. Даний Закон охоплює детальні норми щодо різних видів страхування цивільно-правової відповідальності. На відміну від України, де предмет страхування визначається досить загально і відсутні чіткі стандарти щодо обсягу відповідальності та виключень, німецьке законодавство чітко регламентує обсяг відповідальності, встановлює типові виключення, страхові ліміти та передбачає можливість договорів із франшизою. Щодо вимог до страхових компаній, в Україні існують нормативи щодо капіталізації та фінансової стійкості, однак вони не завжди відповідають європейським стандартам, зокрема Solvency II. У Німеччині навпаки діють суворі вимоги до капіталу, управління ризиками та прозорості діяльності страховиків, що гарантує надійність страхових компаній і захист інтересів як страхувальників, так і третіх осіб.

Впровадження положень, які чітко визначають коло осіб, відповідальність яких має покриватися страховим полісом, могло б суттєво підвищити якість і прозорість системи страхування цивільної відповідальності в Україні. Зокрема, законодавче закріплення відповідальності не лише власника транспортного засобу, а й користувача, водія, технічного спеціаліста (особливо у випадках автономного керування), супровідного персоналу, а також роботодавця чи державного органу, якщо транспортний засіб використовується у службових цілях, дозволило б більш комплексно захищати інтереси постраждалих. Такий підхід сприяв би зменшенню правових колізій і спорів, які виникають через нечітке визначення суб'єктів страхування у випадках дорожньо-транспортних пригод.

Крім того, введення окремого страхування відповідальності адвокатів в українське законодавство могло б стати важливим кроком для підвищення професійної відповідальності, захисту клієнтів і підвищення довіри до юридичної професії. Аналогічні європейські практики демонструють, що спеціалізоване страхування відповідальності юристів дозволяє ефективніше компенсувати збитки, пов'язані з професійними помилками, та стимулює підвищення стандартів професійної етики і якості послуг.

В цілому, адаптація зазначених положень до українського законодавства сприятиме гармонізації національних норм із європейськими стандартами, підвищенню правової визначеності, захисту прав страхувальників і третіх осіб, а також розвитку відповідального страхового ринку.

У Франції договір страхування цивільно-правової відповідальності розуміється як угода, за якою страховик зобов'язується відшкодувати шкоду, яку може завдати застрахована особа третім особам у разі настання цивільно-правової відповідальності, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові внески [160]. Правове регулювання даного договору здійснюється у відповідності до положень Кодексу страхування (Code des assurances) [161] та Цивільного кодексу (Code civil) [162], які визначають основи зобов'язального права, відповідальності та страхування.

Об'єктом страхування є цивільно-правова відповідальність, що виникає у зв'язку зі шкодою, заподіяною третім особам внаслідок дій або бездіяльності страхувальника або інших застрахованих осіб. Згідно французького законодавства, договір може охоплювати різні види цивільної відповідальності, зокрема позадоговірну (*responsabilité civile délictuelle*) та договірну (*responsabilité civile contractuelle*) відповідальність, а також відповідальність власників транспортних засобів, професійну відповідальність, відповідальність орендарів і підприємств [163].

У ряді випадків страхування цивільної відповідальності є обов'язковим, зокрема це стосується автомобільного страхування цивільної відповідальності, яке є обов'язковим для всіх власників транспортних засобів, страхування професійної відповідальності для окремих категорій фахівців, таких як лікарі, адвокати, інженери, а також страхування відповідальності орендарів житлових приміщень [164; 165]. Сторонами договору є страховик – юридична особа, що здійснює страхову діяльність, та страхувальник – фізична або юридична особа, яка укладає договір і сплачує страхові внески [161].

У Франції, як і в Україні, в межах договору страхування цивільно-правової відповідальності страховик несе зобов'язання зі здійснення страхової виплати виключно за наявності комплексної сукупності умов, чітко визначених договором та законодавством. Зокрема, відповідно до ст. L124-1 Кодексу страхування Франції, відповідальність страховика настає не автоматично в момент настання шкоди, а лише у випадку, якщо після настання страхового випадку, що спричинив шкоду третій особі, ця третя особа (потерпілий) пред'являє до страхувальника вимогу про відшкодування збитків, яка може бути або позасудовою (мировою) вимогою, що передбачає врегулювання спору шляхом переговорів, або судовим позовом, поданим до компетентного суду [161]. Така вимога третьої особи є юридичною передумовою для виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату. Відповідно до цієї правової конструкції, страховик не відшкодовує шкоду без наявності заявленої вимоги третьої особи, а моментом настання страхового випадку вважається не лише подія, що спричинила шкоду, а

й пред'явлення відповідної вимоги. Крім того страхувальник зобов'язаний негайно повідомити страховика про пред'явлену до нього вимогу, оскільки невиконання цього обов'язку може слугувати підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування або його зменшення.

У контексті договору страхування цивільно-правової відповідальності, важливим є визначення поняття «претензія» та «шкідлива подія», які мають ключове значення для визначення обсягу страхової відповідальності та моменту настання страхового випадку. Так, претензія у сфері страхування відповідальності розуміється як будь-яка вимога, заявлена третьою особою (потерпілим), щодо відшкодування шкоди або збитків, які виникли внаслідок діяння або бездіяльності страхувальника та за які той несе цивільно-правову відповідальність відповідно до закону чи договору [161]. Така вимога може мати форму письмового звернення, повідомлення про збитки, претензійного листа чи позовної заяви, поданої до суду. Претензія охоплює як окрему шкоду, так і сукупність збитків, що виникли у кількох потерпілих внаслідок однієї і тієї ж шкідливої події (mass claims), за умови, що страхувальник несе відповідальність за її наслідки на підставі цивільного законодавства (у тому числі деліктної або договірної відповідальності). Шкідлива подія розуміється як юридичний факт, який призвів до заподіяння шкоди майну, здоров'ю або іншому охоронюваному законом інтересу третіх осіб, за які страхувальник може бути притягнутий до відповідальності [161]. Це може бути дія або бездіяльність, одинична подія або процес, що триває у часі. Саме з факту настання шкідливої події починається причинно-наслідковий ланцюг, який веде до заподіяння шкоди і, в подальшому, - до висування претензії.

У законодавстві Франції, як і в правовій системі України, потерпіла третя особа наділена правом прямого позову до страховика, який забезпечує цивільну відповідальність особи, відповідальної за завдану шкоду. Фактично, дане право є однією з ключових гарантій захисту інтересів потерпілого у сфері страхування відповідальності. Право прямого позову закріплено, зокрема, у статті L124-3 Кодексу страхування, яка передбачає право потерпілого на прямий позов до

страховика особи, відповідальної за шкоду [161]. Правова природа прямого позову полягає у тому, що це деліктне процесуальне право потерпілого, яке впливає з договірних зобов'язань між страховиком та страхувальником, але при цьому існує автономно й не залежить від волі сторін договору. Потерпілий, пред'являючи позов до страховика, вступає в процесуальні правовідносини із страховиком, отримуючи можливість вимагати виконання зобов'язання в натурі – виплати страхового відшкодування у межах страхових лімітів [166, 167].

Безпосередньо страховому договору присвячені положення Книги I Договір Кодексу страхування. Ст. L112-2-1 регламентує порядок надання страхових послуг дистанційним способом, коли договори укладаються між страховиком (або посередником) і споживачем - фізичною особою, яка не діє в межах комерційної або професійної діяльності. Дана стаття встановлює детальний правовий режим для дистанційного укладання страхових договорів, ґрунтуючись на принципах прозорості, інформованості та захисту прав споживача, будучи прикладом сучасного підходу до правового регулювання цифрових та дистанційних правочинів у сфері фінансових послуг [161].

Центральним елементом статті є право споживача на відмову від договору, яке може бути реалізоване протягом 14 днів без пояснення причин та без штрафних санкцій. Разом із тим встановлено винятки, зокрема щодо короткострокових страхових договорів (до одного місяця), договорів автострахування (згідно зі статтею L. 211-1) або договорів, укладених на прохання споживача до моменту реалізації ним права на відмову. Також значна увага приділяється інформуванню споживача до укладення договору. Це включає як ідентифікаційні дані страховика або посередника, так і інформацію про обсяг гарантій, виключення, строки дії договору, умови платежів, витрати, можливість відмови та механізми захисту прав споживача – зокрема, можливість подання скарг, використання процедури медіації, а також звернення до суду. Передбачено вимоги до чіткості, зрозумілості та доступності цієї інформації, з урахуванням використовуваного способу комунікації (інтернет, телефон тощо).

Варто зауважити, що французьке страхове право встановлює суворі вимоги до формулювання виключень і підстав втрати права на виплату страхового відшкодування. Ці положення мають бути викладені однозначно, точно, чітко та з належним інформуванням страхувальника, аби не допустити зловживань з боку страховика.

Відповідно до ст. L.112-4 Кодексу страхування всі положення договору страхування, які передбачають виключення, втрату права або обмеження покриття мають бути викладені виразно в самому договорі страхування, у вигляді чітких і видимих формулювань [161]. Такі положення не можуть тлумачитись розширено або проти страхувальника. Будь-яке неоднозначне або невизначне формулювання тлумачиться на користь застрахованої особи.

Суди Франції неодноразово визнавали недійсними положення, які сформульовані занадто абстрактно або технічно, не даючи змоги споживачу зрозуміти суть обмеження, не містять достатньо точної вказівки на обставини, за яких гарантія не надається або не були доведені до відома страхувальника до укладення договору – всупереч вимогам попереднього інформування, передбаченим у статтях L.112-2, L.112-2-1. Варто звернути увагу на Рішення Другої палати з цивільних справ Касаційного суду Франції від 19 грудня 2024 року № 22-17.119, що стосується справи про відповідальність страховика за шкоду, заподіяну внаслідок загоряння фотоелектричних панелей, встановлених на будівлі. Позов було подано власником будівлі, який не був стороною страхового договору, але звернувся з прямою вимогою до страховиків монтажника та виробника обладнання [168].

Основним питанням було те, чи може потерпіла третя сторона оскаржувати положення страхового договору на тій підставі, що вони були викладені без дотримання спеціальних формальних вимог (були не дуже чітким), як це передбачено статтею L.112-4 Кодексу страхування. Суд зазначив, що вимоги до викладення умов договору, які обмежують відповідальність, втрату права або виключення гарантії, стосуються виключно сторін договору – тобто страхувальника і страховика – і не поширюються на третіх осіб, таких як

потерпілі. Відтак, третя особа не може вимагати визнання недійсними таких положень через недотримання формальних вимог, оскільки вона не є стороною правочину.

Ще одним важливим питанням було положення договору, яке обмежувало гарантію страхового покриття до двох років. Потерпіла сторона вважала, що таке обмеження порушує її право на прямий позов до страховика, закріплене у ст. L.124-3 Страхового кодексу. Проте Касаційний суд постановив, що ця норма не є імперативною та не належить до норм публічного порядку, тому обмеження гарантії є допустимим. Крім того, якщо до договору застосовується іноземне право (як у цій справі – нідерландське), то імперативні норми французького права можуть застосовуватися лише у виняткових випадках, коли це необхідно для захисту істотного інтересу, такого як політична, соціальна або економічна організація Франції. Таким чином, Касаційний суд підтвердив допустимість обмежень страхового покриття, встановлених у договорі, навіть якщо вони обмежують можливості потерпілих осіб, за умови, що вони не суперечать дійсно імперативним приписам. Це рішення має важливе юридичне значення, оскільки чітко окреслює межі дії захисних норм страхового права, підкреслює автономію волі сторін договору та встановлює, що формальні вимоги щодо змісту договору не можуть бути підставою для вимог третіх осіб.

Саме тому особливо важливим є дотримання формальностей у разі позбавлення страхувальника права на виплату через порушення зобов'язань. Згідно зі ст. L.113-2, навіть у випадку порушення страхувальником своїх обов'язків доказ шкоди для страховика є обов'язковим, щоб санкція втрати гарантії була чинною. У такому випадку відмова у виплаті можлива лише за наявності навмисного порушення обов'язків страхувальника. У разі несуттєвого порушення або несвідомого невиконання умов, позбавлення страхувальника захисту є непропорційним і недійсним. Таким чином, будь-які виключення, обмеження або санкції щодо застрахованої особи повинні бути: чітко вказані у договорі (L.112-4), доведені до відома споживача до укладення (L.112-2-1), розтлумачені у разі сумніву на користь страхувальника (принцип *contra*

proferentem), застосовувані тільки в разі навмисного або тяжкого порушення (L.113-2, L.113-8) [161].

Підводячи підсумок, варто зауважити, що французька модель договору страхування цивільно-правової відповідальності характеризується високим рівнем формалізму, захистом інтересів третьої особи, імперативністю значної частини норм, а також чіткою конструкцією, яка передбачає, що обов'язок страховика настає лише за наявності: шкідливої події; вимоги потерпілого до страхувальника; та повідомлення страховика про цю вимогу. Варто звернути увагу на поняття «претензії», яке у французькому законодавстві визначається як офіційна вимога потерпілого до страхувальника про відшкодування шкоди, що може бути оформлена у вигляді листа, позову або іншого повідомлення. В українському праві прямого визначення цього терміна немає, проте на практиці претензія розглядається як звернення потерпілого з вимогою про відшкодування заподіяної шкоди. Також свої особливості має можливість відмови споживача від договору, для прикладу, у Франції існує право відмовитись від договору протягом 14 днів без штрафних санкцій за умови, що не було почато надання послуг. В Україні аналогічного чіткого регулювання немає, однак застосовуються загальні норми споживчого захисту у відповідних випадках. Регулювання винятків із страхового покриття у Франції вимагає, щоб такі винятки були сформульовані точно, чітко та письмово, з обов'язковим повідомленням страхувальника. В Україні винятки мають бути прямо передбачені договором, але часто формулювання є загальними, що викликає спори у судовій практиці.

3.2. Перспективи імплементації європейського досвіду в законодавство України

На фоні оцінки правового регулювання у сфері страхування цивільно-правової відповідальності таких провідних європейських країн, як Німеччина і Франція (підрозділ 3.1. розділу 3 дисертаційного дослідження), які є прикладом

регламентації цих відносин на рівні держав-членів ЄС, окремої уваги потребує вивчення наднаціонального досвіду ЄС у зазначеній сфері.

Основними завданнями щодо страхового ринку, на вирішення яких спрямована діяльність інституцій Союзу, є: «забезпечення однакового правового режиму страхової діяльності у відносинах з третіми країнами; вдосконалення чинного страхового законодавства Європейського Союзу; забезпечення однакового застосування норм права ЄС державами-членами; звуження регулювання на національних рівнях та його розширення на наднаціональному рівні ЄС; рух від мінімальних гармонізованих стандартів до деталізованих наднаціональних нормативних актів, в тому числі регламентів» [169, с. 143].

Відповідно до ст. 26 Договору про функціонування Європейського Союзу, «Союз ухвалює заходи з метою заснування або забезпечує функціонування внутрішнього ринку згідно з відповідними положеннями Договорів» (26(1)) [170]. «Внутрішній ринок охоплює простір без внутрішніх кордонів, де згідно з положеннями Договорів забезпечено вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу» (26(2)) [170].

Як вже відмічалось, страхування належить до фінансових послуг, тому, крім цієї статті, до основних положень Договору, які регулюють страхові відносини, слід віднести також:

ст. 49, що встановлює заборону щодо обмеження свободи заснування громадян однієї держави-члена на території іншої держави-члена, оскільки це право є базисом для транснаціональної діяльності страхових компаній;

ст. 56 щодо заборони обмеження свободи надання послуг в межах ЄС. Зазначене положення є надзвичайно важливим з огляду на транскордонні можливості, які воно відкриває, і, в той же час, залишається доволі широким для тлумачення. Суд ЄС неодноразово давав свою оцінку конкретним ситуаціям, в яких одна із сторін була переконана у порушенні даної норми і безпідставності обмежень. Наприклад, справа C-384/93 – *Alpine Investments v Minister van Financiën*, у якій Суд дійшов висновку про можливість обґрунтування запровадження обмежень свободи надання послуг з причини вияву турботи про

захист інвесторів і про збереження цілісності фінансових ринків [171]; справа C-518/06 – *Commission v Italy*, де Суд ЄС вказував на те, що дії сторони свідчать про обмеження з її боку свободи надання послуг. Зокрема, Суд вказав, що «обов'язок страхових компаній, які входять на італійський ринок, приймати кожного потенційного клієнта, є зобов'язанням укласти договір, яке, ймовірно, з точки зору організації та інвестицій, призведе до значних додаткових витрат для таких компаній. Зобов'язання укласти договір обмежує підприємницьку діяльність та свободу надання послуг» [172].

Ця стаття відкриває фінансові перспективи не лише для країн, які є частиною Союзу, але й для третіх країн, оскільки передбачає поширення дії положень про надання послуг на громадян третіх країн, які надають послуги та засновані на території ЄС. Таким чином, «законодавство ЄС не гарантує торгівлю послугами між державою-членом та державою, що не є членом ЄС. Водночас торгівля послугами з третьою країною може підлягати лібералізації відповідно до Генеральної угоди про торгівлю послугами Світової організації торгівлі (ГАТС) або двосторонніх угод, у тому числі угод про асоціацію» [173, с. 270];

ст. 58, згідно з якою лібералізація страхових послуг, що пов'язані з рухом капіталу, має здійснюватися скоординовано з лібералізацією руху капіталу. Це положення звертає увагу на потребу у синхронному відкритті страхових ринків та каналів руху капіталів в межах ЄС. Недотримання зазначеного правила позбавляє лібералізацію страхових послуг ефективності та гальмує розвиток правовідносин у цій сфері. Навпаки, лібералізація страхових послуг відкриває шлях страховим компаніям щодо можливості надання страхових послуг в інших державах-членах; для вільного переміщення капіталу, якій має зв'язок із страхуванням; його інвестування.

З практичної точки зору адаптація національного законодавства до законодавства ЄС у сфері страхування має включати узгодження норм щодо доступу до страхового ринку з положеннями щодо інвестиційного капіталу, що передбачає одночасне реформування валютної, фінансової та інвестиційної сфери діяльності. Лише синхронне відкриття фінансових ринків сприятиме їх прозорості

та стабільності. Водночас, слід зауважити, що попри можливість супроводження рухом капіталу страхової діяльності, він є лише допоміжним елементом до основного – надання послуг страхування.

Серед ключових інструментів регулювання правовідносин у сфері страхування в ЄС слід означити директиви, зокрема Директиву Європейського Парламенту і Ради 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 року про започаткування та ведення діяльності у сфері страхування та перестрахування (Платоспроможність II), що також охоплює страхування цивільно-правової відповідальності [127]. Так, част. А Додатку I «Класи видів страхування, інших ніж страхування життя» встановлено класифікацію ризиків за класами страхування. До страхування цивільно-правової відповідальності залічено класи: 10. Відповідальність, яка виникає внаслідок моторного транспортного засобу; 11. Відповідальність, яка виникає внаслідок використання повітряного судна; 12. Відповідальність, яка виникає внаслідок використання водних суден (морських, озерних, річкових і каналних суден); 13. Загальна відповідальність, до якого віднесена будь-яка відповідальність, інша ніж відповідальність, зазначена у вищенаведених класах [127].

Зазначимо, що ці положення Директиви 2009/138/ЄС вже віднайшли своє місце в національному законодавстві України, оскільки аналогічні класи страхування із деталізацією видів страхування, належних до кожного з них, вже введені Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX [3], що є позитивною ознакою гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС. Уніфікація класів страхування сприятиме зближенню страхового ринку України з європейським, полегшенню орієнтування іноземних інвесторів у структурі національного страхового ринку.

В той же час, звертаючи увагу на назви класу 10 Директиви 2009/138/ЄС та Закону України «Про страхування», зауважимо, що у Законі використовується термін «наземний транспортний засіб», а у Директиві «моторний транспортний засіб». Ст. 1 Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024

року № 3720-IX до наземних транспортних засобів зараховано такі категорії, як: «автомобілі, мотоцикли (у тому числі моторолери та мотоколяски), мопеди, причепа до автомобілів, інші транспортні засоби, призначені для перевезення пасажирів, вантажу, багажу, пошти та / або обладнані спеціальним устаткуванням / обладнанням» [6]. Однією із визначальних умов є наявність відомостей про ці засоби у Єдиному державному реєстрі транспортних засобів. Ст. 1 Директиви (ЄС) 2021/2118 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2021 року про внесення змін до Директиви 2009/103/ЄС щодо страхування цивільної відповідальності, пов'язаної з використанням автотранспортних засобів, та забезпечення виконання зобов'язання щодо такого страхування були внесені зміни до означення транспортного засобу. Крім того, що ним має бути будь-який автотранспортний засіб, що рухається виключно за рахунок механічної сили лише по суші, він повинен відповідати встановленим вимогам щодо максимальної конструктивної швидкості – 25 км/год, або максимальної маси без навантаження – більш як 25 кг і максимальної конструктивної швидкості більш як 14 км/год [174]. Це означає, що невеликі транспортні засоби, які мають вагу та швидкість більшу, ніж визначено актом, підлягають, відповідно до Директиви, обов'язковому страхуванню.

Враховуючи збільшення інтенсивності використання таких засобів в Україні та кількість аварійних ситуацій, що з цим пов'язані, вважаємо за доцільне внесення відповідних змін до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX із врахуванням вимог Директиви. На нашу думку, введення подібного означення транспортного засобу дозволить розмежувати однойменні транспортні засоби за критерієм шкоди, яку вони можуть спричинити. До прикладу, використання електросамокатів великої ваги та швидкості здатні нанести значної шкоди, а обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності знизить ризик настання негативних для страхувальника та потерпілої сторони наслідків та дозволить компенсувати шкоду, спричинену здоров'ю або майну останньої.

Прикладом вирішення даного питання на національному рівні у державах-членах ЄС є введення у Німеччині вимог щодо обов'язкового страхування малогабаритних електротранспортних засобів. Так, відповідно до парагр. 2(1) Постанови про участь малогабаритних електротранспортних засобів у дорожньому русі (Elektrokleinstfahrzeuge-Verordnung, eKFV), серед вимог, необхідних для введення в експлуатацію на дорогах загального користування електросамокату (малогабаритного транспортного засобу), він повинен мати чинну страхову наклейку [175]. С.В. Пановою, як приклад удосконалення правового регулювання використання електросамокатів на рівні держав-членів ЄС, наводиться оновлений Кодекс дорожнього руху Італійської Республіки. Серед ключових новацій, що були внесені до зазначеного акта, «проведення спеціального розслідування Міністерством інфраструктури та сталої мобільності у співпраці з Міністерством внутрішніх справ та Міністерством економічного розвитку Італії, спрямованого на перевірку необхідності запровадження обов'язку страхування цивільної відповідальності за шкоду, завдану третім особам внаслідок обігу самокатів» [176, с. 477]. Нині с. 14 Закону Італійської Республіки від 25 листопада 2024 року № 177 «Заходи у сфері дорожньої безпеки та делегування уряду повноважень на перегляд дорожнього кодексу, затвердженого законодавчим декретом від 30 квітня 1992 року № 285 передбачено зміни до Закону № 160 від 27 грудня 2019 року щодо скутерів та інших пристроїв, серед яких пропонується додати у кінці п. 75-quatre речення: «Рух переважно електричних самокатів без дозволу, зазначеного в пункті 75-vicies quater, з невидимим, зміненим або підробленим дозволом, або без страхового покриття, зазначеного в пункті 75-vicies quinquies, також заборонено» [177].

Отже, сьогодні у законодавстві України не передбачено подібно до положень Директиви (ЄС) 2021/2118 технічних критеріїв для означення поняття «транспортні засоби», що дозволяє не включати деякі транспортні засоби до джерел підвищеної небезпеки і таких, експлуатація яких, на нашу думку, потребує обов'язкового страхування відповідальності. Відсутність окремого правового статусу для ряду транспортних засобів, відповідно до Закону України «Про

обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX, призводить до їх автоматичного зарахування до «інших механічних транспортних засобів», що, як наслідок, породжує правову невизначеність щодо обов'язку страхування.

У зв'язку з тим, що серед громадян України є значна кількість осіб, які з різних причин втратили здатність самотійно пересуватися, і їх кількість внаслідок воєнної агресії російської федерації проти нашої країни лише збільшується, актуальним залишається питання забезпечення таких осіб високотехнологічними інвалідними візками. Оскільки такими якостями наділені електричні візки, які однозначно мають перевагу перед механічними, важливого значення набувають положення Директиви (ЄС) 2021/2118, у якій наголошено на призначенні цих засобів виключно для використання особами з фізичними вадами та не включення їх до переліку транспортних засобів у значенні Директиви [174].

В умовах орієнтації на європейські стандарти ліцензування важливими є положення ст. ст. 14-16 Директиви 2009/138/ЄС, якими встановлюються умови доступу до ринку страхування в ЄС, що також можуть слугувати основою для вдосконалення національного законодавства, в контексті Угоди по асоціацію, створюючи умови для прозорості та єдиних підходів до доступу на ринок страхування.

Ст. 14 Директиви 2009/138/ЄС декламуються умови, за яких підприємство може розпочати діяльність зі страхування. Ним є, по-перше, попереднє отримання у наглядовому органі держави-члена, в якій знаходиться головний офіс, дозволу (авторизації). По-друге, цей дозвіл має стосуватися «будь-якого підприємства, яке засновує свій головний офіс на території цієї держави-члена або будь-якого страхового підприємства, яке, отримавши цей дозвіл відповідно до пункту 1, бажає розширити свою діяльність на повний клас страхування або на інші класи страхування, окрім тих, на які вже має дозвіл» [127].

Крім того, що дозвіл поширює свою дію на всю територію Співтовариства і охоплює не лише право на заснування, але й свободу надання послуг, він надається на цілий клас страхування і, за бажанням заявника, може охоплювати

усі ризики в межах відповідного класу. В той же час, питання видачі дозволів на два і більше класів вирішується на рівні національного законодавства держав-членів (п. 2 ст. 15). Можливість їх об'єднання в межах одного дозволу, згідно част. В Додатку I Директиви 2009/138/ЄС має логічне обґрунтування. Так, в ньому подано перелік дозволів, що охоплюють більше одного класу. Наприклад, дозвіл на «страхування відповідальності» покриває класи 10, 11, 12, 13, кожен з яких стосується різних видів страхування відповідальності [127].

Подібний підхід віднаходимо у ст. 11 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, якою встановлюється загальне правило здійснення діяльності із страхування на підставі отриманої ліцензії, що може бути видана на здійснення діяльності з «прямого страхування життя за обраними класами страхування (ризиками в межах відповідного класу) або прямого страхування, іншого, ніж страхування життя, за обраними класами страхування (ризиками в межах відповідного класу)» [3].

Таким чином, ліцензія не видається автоматично на всі класи страхування – страховик має можливість отримати ліцензію на обрані класи страхування, а також на ризики в межах одного класу. Крім того, Законом передбачено розмежування діяльності з прямого страхування життя та діяльності з прямого страхування іншого ніж страхування життя, що відповідає європейській моделі деталізованого ліцензування за класами страхування та замінює підхід загального дозволу на здійснення страхування.

Серед умов авторизації, передбачених ст. 18 Директиви 2009/138/ЄС, є, зокрема: подання плану операцій, наявність прийнятного обсягу основних власних коштів для покриття абсолютної нижньої межі мінімальної вимоги до капіталу, а також надання доказів здатності компанії в майбутньому утримувати відповідні власні кошти для покриття вимоги до капіталу платоспроможності та основні власні кошти для покриття мінімальної вимоги до капіталу» [127].

Запровадження прозорих критеріїв оцінки страховика на етапі отримання ліцензії сприяє формуванню довіри до нього ще на початку здійснення діяльності,

а також створює передумови для якісної оцінки ризиків, пов'язаних із виходом нових учасників на страховий ринок.

Для страхування відповідальності важливо звернути увагу на підсекцію «Страхування відповідальності перед третіми особами, що виникає внаслідок використання моторного транспортного засобу» секц. 2 Гл. VIII досліджуваного нами документа. Відповідно до ст. 151 «держава-член, на території якої надаються послуги, зобов'язує страховика, який здійснює страхування, відмінне від страхування життя, гарантувати, що особи, які пред'являють вимоги, що виникають із подій, які сталися на її території, не будуть поставлені в менш сприятливе становище лише через те, що страховик покриває ризик, інший, ніж відповідальність перевізника, класифікований за класом 10 у Частині А Додатка I, шляхом надання послуг, а не через установу, розташовану на території цієї держави» [127].

Ця норма спрямована на захист прав потерпілих від дискримінації, пов'язаної з відсутністю у державі, де сталася дорожньо-транспортна пригода, установи, яка забезпечує доступ до компенсації. Її значення у досягненні справедливості у транскордонному страхуванні, рівності умов доступу до страхових виплат для усіх потерпілих. Реалізація принципу вільного руху страхових послуг, зокрема права страхових компаній здійснювати свою діяльність без створення філії та рівного доступу для всіх потерпілих, незалежно від організаційно-правової структури компанії є актуальною і для нашої країни, зокрема, у зв'язку з тим, що вона є учасником системи міжнародного страхування «Зелена картка».

У Гл. IX Директиви 2009/138/ЄС закріплено особливості правового режиму діяльності філій страхових та перестрахових компаній, які мають головні офіси поза межами ЄС. Ціль встановлення цих норм полягає у забезпеченні можливості їх страхової діяльності в межах Співтовариства з дотриманням умов, близьких до умов, які застосовуються до зареєстрованих у ЄС підприємств. За ст. 162 Директиви 2009/138/ЄС компанії, які мають головний офіс за межами ЄС,

можуть здійснювати страхову діяльність лише за умови отримання дозволу (авторизації) державами-членами [127].

Водночас авторизація є можливою за дотримання таких умов, як: наявність у компанії права здійснювати страхову діяльність згідно законодавства своєї країни, створення філії у тій державі-члені, де запитується авторизація, обов'язок ведення у місці управління філії окремого обліку для діяльності, яка там здійснюється, та збереження усіх пов'язаних документів на цьому місці, призначення генерального представника, якого має схвалити наглядовий орган та ін. [127]. Ключовими є також умови щодо платоспроможності підприємства. Якщо для тих, хто здійснює страхування відповідальності загальна мінімальна вимога до капіталу має мати абсолютну нижню межу в розмірі 3700000 євро (ст. 129(1)(i)), то в державі-члені, де запитується авторизація, активи мають бути не менше половини абсолютного мінімального рівня, отже 1850000 євро. Також підприємство має внести одну четверту частину цього абсолютного мінімуму як гарантійний депозит (ст. 162(2)(e)). Крім того, на нього покладається обов'язок покриття вимоги до платоспроможності та мінімальної вигоди до капіталу [127].

Таким чином, Гл. IX Директиви 2009/138/ЄС забезпечується функціонування в ЄС філій іноземних страхових і перестрахових компаній на основі прозорих та справедливих умов, не створюючи конкурентних переваг або ризиків для споживачів та ринку в цілому. Хоча нині в українських страхових компаній відсутнє право вільної праці в ЄС, розуміння та застосування положень Директиви сприятиме набуттю досвіду співпраці з європейськими партнерами.

На основі ключових положень проаналізованого нами акта, подальша уніфікація національного законодавства повинна враховувати основні принципи, на яких базуються положення Директиви 2009/138/ЄС і бути орієнтованим на забезпечення єдиного європейського ринку, фінансову стійкість страховиків, захист споживачів та ін. Узагальнюючи, можна констатувати, що Директива 2009/138/ЄС становить комплексну правову базу для запровадження та здійснення діяльності у сфері страхування та перестраховування на території ЄС. Нею введено гармонізовану систему регламентації діяльності страхових компаній,

спрямовану на ризики. Директива вирішує такі важливі питання, як умови допуску до страхової діяльності, що включає встановлення вимог до ліцензування страхових та перестрахових підприємств, організаційних вимог, в тому числі щодо їх форми, розміру початкового капіталу та порядку ведення діяльності.

У процесі здійснення професійної діяльності існує ймовірність допущення особами, які надають професійні послуги, помилок чи упущень, що можуть спричинити заподіяння шкоди клієнтам або іншим третім особам. Укладення договорів страхування професійної відповідальності є ефективним механізмом управління такими ризиками та забезпечення захисту майнових інтересів професіоналів. Цей інститут страхування активно розвивається в правових системах держав-членів ЄС, поступово охоплюючи нові види професійної діяльності.

Директивою Європейського Парламенту і Ради, якою регулюються деякі питання страхування професійної відповідальності, є Директива 2005/36/ЄС від 07 вересня 2005 року про визнання професійних кваліфікацій. Серед іншого, нею встановлюються правила, які забезпечують можливість особам, що здобули професійну кваліфікацію в одній державі-члені, здійснювати професійну діяльність у тій самій професії на території іншої держави-члена ЄС (ст. 1). В той же час, відповідно до ст. 7 Директиви 2005/36/ЄС, у разі переміщення надавача послуг уперше, він повинен подати до компетентного органу держави-члена ведення діяльності письмову заяву, в якій, серед іншого, як засіб індивідуального або колективного захисту, пов'язаний з професійною відповідальністю, можуть зазначатися деталі страхування [178].

Крім того, якщо законодавством держави-члена ведення діяльності передбачено вимогу щодо подання громадянами такої держави документа, який підтверджує наявність страхування від фінансових ризиків, що виникають у зв'язку з настанням професійної відповідальності під час здійснення діяльності в межах регульованої професії, то, у разі, коли таку діяльність має намір здійснювати громадянин іншої держави-члена, обов'язком компетентного органу є прийняття в якості достатнього доказу відповідного документу, виданого

банківською або страховою установою іншої держави-члена, за умови відповідності умовам та обсягу страхового покриття, встановленого законодавством приймаючої держави (Додаток VII Директиви 2005/36/ЄС) [178].

Таким чином, здійснюючи політику взаємного визнання професійних кваліфікацій, ЄС забезпечує мобільність осіб, які реалізують набуту в одній державі-члені професійну кваліфікацію на території іншої держави-члена. Принцип взаємного визнання та рівного доступу до професійної діяльності на внутрішньому ринку ЄС поширюється також на сферу страхування професійної відповідальності, унеможливлюючи дискримінаційне ставлення щодо підтвердження такого страхування, якщо воно здійснене відповідно до стандартів, застосовуваних до громадян приймаючої сторони.

Запровадження обов'язкової вимоги щодо наявності страхування професійної відповідальності дозволяє досягти балансу між забезпеченням безпеки на ринку послуг та гарантуванням свободи їх надання, уникаючи при цьому подвійного регулювання або надмірних адміністративних бар'єрів.

Уніфікований підхід до підтвердження страхового захисту в межах ЄС виступає важливим орієнтиром для розвитку національного законодавства України у цій сфері, особливо з огляду на зростання кількості її громадян, які здійснюють професійну діяльність за кордоном, зокрема в таких сферах, як медицина, юриспруденція, освітня діяльність.

Директивою Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/97 від 20 січня 2016 року про розповсюдження страхових послуг (нова редакція) встановлюються правила започаткування та ведення діяльності щодо розповсюдження страхових та перестрахових послуг у Союзі (ст. 1(1)) [179]. На держави-члени покладається обов'язок щодо забезпечення прав споживачів. Відповідно до принципу свободи надання послуг, будь-який страховий, перестраховий або допоміжний страховий посередник має право здійснювати діяльність у межах території іншої країни-члена. Разом з тим, така діяльність не повинна завдавати шкоди інтересам споживачів держави-члена ведення діяльності, функціонуванню ринку страхування та перестрахування.

Згідно ст. 5 Директиви (ЄС) 2016/97, залежно від завданої такими особами шкоди, щодо них може бути вжито відповідних заходів для попередження подальших порушень. А у випадку виникнення необхідності застосування негайних дій для захисту прав споживачів, вжити належних заходів для недопущення чи покарання порушень. Якщо страховий продукт пропонується разом з допоміжним продуктом або послугою, що не є страхуванням, з порушенням встановлених правил, держави-члени зобов'язані застосовувати відповідні заходи [179]. «Держави-члени можуть зберігати або запроваджувати додаткові суворіші заходи або втручатися в індивідуальному порядку з ціллю заборони продажу страхових послуг разом із допоміжною послугою або продуктом, що не є страхуванням, у складі пакету або за одним і тим самим договором, якщо вони можуть обґрунтувати, що такі практики є шкідливими для споживачів» (ст. 24(7)) [179].

Крім вищезазначених заходів, Директивою встановлені вимоги до мінімального рівня професійних знань та компетентностей осіб, які надають цей вид послуг. Зокрема, до ризиків щодо страхування, інших ніж страхування життя, в тому числі страхування відповідальності, необхідно мати: «мінімально необхідні знання щодо умов і положень пропонованих страхових полісів, включно з додатковими ризиками, якщо такі покриваються цими полісами; мінімально необхідні знання застосовного законодавства, що регулює розповсюдження страхових продуктів, зокрема законодавства про захист прав споживачів, відповідного податкового законодавства та відповідного соціального та трудового законодавства; мінімально необхідні знання у сфері врегулювання страхових вимог; мінімально необхідні знання щодо розгляду скарг; мінімально необхідні знання щодо оцінювання потреб клієнтів; мінімально необхідні знання про страховий ринок; мінімально необхідні знання щодо стандартів ділової етики; мінімально необхідний рівень фінансової компетентності» (Додаток I Директиви) [179].

Отже, Директива (ЄС) 2016/97 орієнтована на всіх осіб, які розповсюджують страхові продукти, а також на захист їх споживачів, що, у підсумку, сприяє

уніфікації підходу до захисту споживача незалежно від каналу продажу. Надавачі послуг повинні діяти в інтересах споживача, зокрема надавати йому інформацію, яка не вводить в оману. Пропоновані продукти мають відповідати потребам та можливостям клієнта. У разі продажу страхового продукту з іншим товаром або послугою, споживачеві має гарантуватися можливість покупки страхування окремо, а також інформація про умови обох продуктів. Для забезпечення якості обслуговування розповсюджувачі страхових продуктів повинні мати відповідну професійну підготовку та своєчасно оновлювати знання та навички.

Сфера застосування ще однієї Директиви Європейського Парламенту і Ради, а саме Директиви 2009/103/ЄС від 16 вересня 2009 року про страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням моторних транспортних засобів та забезпечення виконання обов'язку щодо страхування такої відповідальності включає врегулювання питань обов'язкового страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням моторних транспортних засобів на території держав-членів ЄС, а також забезпечення цього обов'язку [180].

Цією Директивою встановлено правила не лише для транспортних засобів, які переважно використовуються на території ЄС, але й для тих, що переважно використовуються на території третіх країн, однак перетинають кордон ЄС і використовуються в державах-членах. Звернемо увагу на Гл. 2, яка містить положення про транспортні засоби, які переважно використовують на території третіх країн. Ст. 7 цієї глави зобов'язує держави-члени запровадити належні механізми контролю, необхідні для забезпечення страхування транспортних засобів, які переважно використовуються на території третіх країн, але в'їжджають на їх територію, від будь якого збитку або шкоди, яких такі транспортні засоби можуть завдати. Таке страхування повинно відповідати вимогам національного законодавства держав-членів щодо обов'язкового страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів по всій території, на яку поширюється дія Договору, незалежно від того, в якій саме державі-члені транспортний засіб перебуває [180]. Таким чином, на

кожну державу-члена ЄС покладено обов'язок із забезпечення чинного страхування цивільної відповідальності транспортних засобів з третіх країн, які в'їжджають на територію ЄС.

На реалізацію ст. 7 ст. 8(1) Гл. 2 Директиви 2009/103/ЄС встановлено, що «на кожен транспортний засіб, який переважно використовують на території третьої країни, до його в'їзду на територію, на якій діє Договір, повинні бути отримані «Зелена картка» чинного зразка або свідоцтво про страхування на кордоні, які засвідчують, що транспортний засіб застраховано» [180]. Зі сторони України контроль за наявністю у водіїв цих документів покладається на Державну прикордонну службу України. Згідно ч. 4 ст. 9 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX при виїзді засобу пересування, що зареєстрований в Україні, до держави-члена міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка» обов'язком водія цього транспортного засобу є мати діючий міжнародний договір страхування, який укладений із страховиком – повним членом МТСБУ та посвідчений відповідним страховим сертифікатом «Зелена картка», чинним у межах території такої іноземної держави. За відсутності зазначеного документа транспортний засіб до відповідної держави-члена не допускається і повертається за межі пункту пропуску через державний кордон України [6].

Оскільки в межах території ЄС кожною країною на рівні національного законодавства врегульовано питання обов'язкового страхування транспортних засобів, така вимога не є дискримінаційною по відношенню до транспортних засобів з третіх країн. Навпаки, згідно зі ст. 8(1)(2) Директиви 2009/103/ЄС, якщо національні бюро усіх держав-членів ЄС окремо та згідно вимог свого національного права у цій сфері беруть на себе обов'язок гарантувати врегулювання вимог у випадку настання дорожньо-транспортної пригоди на їх території транспортними засобами з третьої країни, з останніми повинні поводитися так само, які із транспортними засобами, які переважно використовуються у державах-членах [180].

Продовження реалізації антидискримінаційної політики по відношенню до третіх країн у досліджуваному питанні знайшло відображення у Проекті законодавчої резолюції Європейського Парламенту щодо пропозиції Директиви Європейського Парламенту та Ради, якою вносяться зміни до аналізованої Директиви 2009/103/ЄС [180]. Зокрема державам-членам пропонується утриматись від перевірок страхування транспортних засобів, які зазвичай базуються на території третіх країн та в'їжджають на їхню територію з території іншої держави-члена. Зазначений підхід пропонується застосувати рівно і до аналогічних засобів, що базуються у державах-членах і обґрунтовується впровадженням технологічних розробок, які створили можливість дискретної перевірки страхування транспортних засобів без їх зупинки. Це дозволить безперешкодне вільне пересування осіб. Також наголошується та тому, що перевірка вищезазначених транспортних засобів здійснюється лише за умови, що вона є недискримінаційною, необхідною та пропорційною, не вимагає зупинки транспортного засобу і проводиться з повною повагою до прав, свобод та законних інтересів відповідної особи [181].

Для України уніфікація правових підходів до перевірки страхування транспортних засобів, які переважно базуються на території третіх країн, держав-членів та використовуються у межах ЄС, є значимою, оскільки створення максимально сприятливих умов для кінцевого споживача, зокрема того, хто не є громадянином держави-члена, сприяє «м'якій» адаптації громадян України до норм і практик права ЄС [182].

Нині в Україні поступово відбувається реалізація взятих на себе міжнародних зобов'язань у сфері страхування, в тому числі й положень Директиви 2009/103/ЄС щодо перевірки наявності страхування. Відповідно ст. 9 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX перевірку наявності договорів обов'язкового страхування, кожен в межах своїх повноважень, здійснюють відповідні підрозділи Національної поліції України, органи Державної прикордонної служби України, посадові особи

центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті. Підставою здійснення перевірки наявності чинного внутрішнього або міжнародного договорів страхування є розміщена в Єдиній централізованій базі даних інформація.

Для використання транспортних засобів, зареєстрованих в іноземній державі, на території України обов'язковою є наявність внутрішнього договору страхування або, за відсутності внутрішнього договору страхування, дійсного на весь строк перебування страхового сертифікату «Зелена картка». Правовим наслідком недотримання цієї вимоги є відмова пропуску транспортного засобу на територію України [6].

Окремої уваги потребує Гл. 3 Директиви 2009/103/ЄС, якою встановлюються мінімальні страхові суми за обов'язковим страхуванням. Так, згідно з ст. 9, держави-члени наділені правом встановлювати вищі від мінімальних страхові суми. Водночас, їх обов'язком є вимога, щоб страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів, які переважно використовують на її території, було обов'язковим принаймні щодо мінімальних страхових сум [180]. Розмір цих сум залежить від завданої потерплого шкоди і потребує оновлення що п'ять років. Після останніх оновлень, які відбулися у 2021 році, у відповідності до Директиви (ЄС) 2021/2118 Європейського Парламенту і Ради від 24 листопада 2021 року, якою вноситься зміна до Директиви 2009/103/ЄС, що стосується страхування цивільної відповідальності за використання автомобілів та забезпечення виконання обов'язку такого страхування, визначає обов'язкову мінімальну суму за тілесні ушкодження: «б 450 000 євро за нещасний випадок, незалежно від кількості постраждалих осіб, або 1 300 000 євро за кожную постраждалу особу; за пошкодження майна – 1 300 000 євро за нещасний випадок, незалежно від кількості постраждалих осіб» (ст. 9) [180].

Беручи до уваги положення Директиви (ЄС) 2021/2118, у чинному Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX вже

введено норму (ч. 2 ст. 14), яка встановлює аналогічні розміри страхових сум із застереженням в Розд. VI «Прикінцеві та перехідні положення», що вона вводиться в дію з 01 січня року, що настає через п'ять років після вступу нашої країни до ЄС. Нині, згідно з ч. 5 цього розділу затверджено розмір страхової суми за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих осіб, що дорівнює 500 000 гривень на одного потерпілого й 5 000 000 гривень на один страховий випадок без урахування кількості потерпілих; за шкоду, що заподіяна їх майну, 250 000 гривень на одного потерпілого і 1 250 000 гривень на один страховий випадок без урахування кількості потерпілих [6].

Наведений розмір страхових виплат не є сталим. Законодавством передбачено його поступове збільшення, починаючи з 1 січня 2026 року, з урахуванням припинення або скасування в Україні воєнного стану, – до рівня, що відповідає середньому рівню розмірів страхових сум у державах-членах ЄС. Крім того, після набуття нашою країною членства в ЄС і протягом п'яти років з дати такого вступу розмір страхових сум також щороку збільшуватиметься [6].

Таким чином, ще до набуття Україною статусу держави-члена ЄС розміри страхових сум, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої життю, здоров'ю або майну потерпілих, поступово наближатимуться до європейських стандартів [183].

У ст. 13 Директиви 2009/103/ЄС, у редакції Директиви (ЄС) 2021/2118, закріплено правило, згідно з яким обов'язком кожної держави-члена є вжиття необхідних заходів для того, щоб положення законодавства або умови договору страхування цивільно-правової відповідальності, які виключають покриття у разі використання чи керування транспортним засобом, вважалися недійсними щодо вимог третіх осіб, які зазнали шкоди внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Такими особами є: «особи, які не мають явного або неявного дозволу на це, особи, які не мають посвідчення, що дозволяє їм керувати відповідним транспортним засобом, а також особи, які порушують встановлені законодавством технічні вимоги щодо стану та безпеки відповідного транспортного засобу» [174].

Це положення має на меті забезпечити захист потерпілих, навіть якщо у особи, яка використовувала транспортний засіб або керувала ним на момент настання страхового випадку, був відсутній відповідний дозвіл. Таким чином, норма спрямована на розмежування ситуацій, коли одна й та сама особа, з одного боку, вчиняє порушення (незаконне керування транспортним засобом), а з іншого боку – може бути потерпілою стороною внаслідок неправомірних дій іншої особи.

З метою забезпечення прав усіх потерпілих внаслідок використання транспортних засобів і виключення дискримінаційних положень в положеннях національного законодавства або умовах договору страхування ст. 12(1) Гл. 5 Директиви 2009/103/ЄС до осіб, які належать до особливої категорії потерпілих і на яких також поширює свою дію страхування цивільної відповідальності зараховують: «усіх пасажирів, крім водія, які зазнали тілесних ушкоджень внаслідок використання транспортного засобу; членів сім'ї страхувальника, водія чи будь-якої іншої особи, на яку за цивільним законодавством покладено відповідальність у випадку настання дорожньо-транспортної пригоди і чия відповідальність покривається страхуванням; пішоходів, велосипедистів та інших немоторизованих учасників дорожнього руху, яким належить право на відшкодування згідно норм національного цивільного законодавства внаслідок ДТП за участю моторного транспортного засобу» [180].

Також, у розумінні ст. 12(3) Директиви 2009/103/ЄС, дискримінаційними вважаються законодавче або договірне положення у страховому полісі, які виключають пасажирів з такого покриття на основі позиції, що останній знав або повинен був знати про перебування водія транспортного засобу на момент здійснення ДТП під впливом алкогольних або інших оп'янюючих засобів. Обов'язок вжиття необхідних для визнання таких положень недійсними стосовно претензій потерпілого заходів покладається на держави-члени ЄС [180].

Часткова імплементація цієї норми спостерігається на рівні національного законодавства України у сфері страхування, зокрема через гарантування МТСБУ відшкодування шкоди, що заподіяна на території України забезпеченими транспортними засобами за внутрішніми договорами страхування у визначених

Законом України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX випадках. Крім того, відшкодування зазначеним органом гарантується, якщо шкода заподіяна на території країн міжнародної системи «Зелена картка» власниками транспортних засобів, у випадку, якщо вони надали іноземним компетентним органам «Зелену картку», що видана від імені страховиків – членів МТСБУ, а також, якщо шкода заподіяна на території нашої країни водіями, чії транспортні засоби зареєстровані в іноземних країнах, на умовах та в обсязі, визначених законодавством про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності, з урахуванням принципів взаємного врегулювання шкоди на території держав-членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка» (п. 1 ч. 1 ст. 41) [6].

Підсумовуючи, зазначимо, що нині Україна робить вагомі кроки щодо імплементації законодавства ЄС у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. Водночас, слід зауважити, що ринок страхових послуг в нашій країні є відносно новим і його функціонування потребує подальшого вдосконалення з урахуванням найкращих європейських та інших міжнародних практик. При цьому важливим, як для країни, яка прагне стати повноправною частиною євроспільноти, є його орієнтація на основні принципи функціонування єдиного страхового ринку ЄС, серед яких: «дозвільний (ліцензійний) порядок здійснення діяльності; взаємне визнання дозвільних актів (ліцензій); нагляд держави, в якому була заснована страхова компанія; активна взаємодія контрольних (наглядових) органів держав-членів; єдині стандарти надання страхових послуг на території ЄС; захист цілісності і стабільності фінансової системи, прозорості страхового ринку і якості продуктів, захист страхувальників» [169, с. 143].

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що у законодавстві Німеччини та Франції відсутнє уніфіковане легальне визначення договору страхування, однак визначальними

ознаками даних правовідносин визнаються наявність страхового ризику, зумовленість обов'язку страховика настанням визначеної події та оплатність. Такий підхід засвідчує домінування функціонального трактування договору страхування над формально-догматичним, що дозволяє законодавцю забезпечувати гнучкість і адаптивність правового регулювання у сфері страхування до різноманітних практичних ситуацій і форм страхових послуг, не звужуючи рамки правового інструментарію.

2. На підставі аналізу положень §§ 100–112 Закону Німеччини про договір страхування (VVG) встановлено, що правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності в німецькому праві ґрунтується на балансі інтересів сторін та захисті страхувальника як слабшої сторони договору.

Встановлено, що у законодавстві Німеччини окремо врегульовано ключові обов'язки страхувальника, зокрема повідомлення про страхові події та співпраця у процесі захисту. Передбачено санкції за порушення обов'язків, зокрема за умисне завдання шкоди, що прямо виключає можливість страхового покриття – як прояв принципу добросовісності та публічного порядку. Нормативно передбачено положення щодо недійсності умов, які обмежують право страхувальника на страхове відшкодування лише через відсутність попередньої згоди страховика на задоволення вимог третьої особи. З'ясовано, що у Німеччині чітко встановлено строки здійснення страхової виплати (двотижневий термін), що гарантує оперативність виконання зобов'язань страховиком. Установлено також право на одностороннє розірвання договору сторонами після врегулювання страхового випадку.

3. Охарактеризовано § 114 VVG, який чітко встановлює обов'язкові правові рамки для договорів страхування цивільної відповідальності в Німеччині, визначаючи мінімальні страхові суми, обмеження договірної свободи на користь захисту третіх осіб та заборону перекладення франшизи на осіб, які не є сторонами договору. Закон забезпечує пріоритет публічних інтересів і надає високий рівень правових гарантій для потерпілих у межах обов'язкового страхування. Також досліджено §§ 119–120 VVG, які закріплюють обов'язки

потерпілого щодо повідомлення страховика про страховий випадок і надання необхідної інформації, порушення яких може призвести до зменшення страхового відшкодування, але не до його повної втрати.

4. З'ясовано, що у Німеччині добре розвинене законодавство у сфері страхування цивільно-правової відповідальності, пов'язаної із здійсненням професійної діяльності адвокатами, лікарями, архітекторами, власниками транспортних засобів. Загалом, німецька практика обов'язкового професійного страхування адвокатів, лікарів, архітекторів та страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів демонструє системний підхід до захисту інтересів третіх осіб через встановлення мінімальних страхових сум, контроль за наявністю страхового покриття, обов'язки проінформувати відповідні органи та можливість обмежити відповідальність за умисні дії.

Закон про Федеральну адвокатуру Німеччини (Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO)) встановлює, що в Німеччині адвокати зобов'язані укладати договір страхування цивільно-правової відповідальності із мінімальною сумою покриття €250 000 за страховий випадок (до €1 млн на рік), з обов'язковим повідомленням страхувальником адвокатської палати про зміни в страховці. Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch - SGB) передбачає, що німецькі лікарі зобов'язані мати страховку на мінімальну суму €3 млн, загальна річна виплата не повинна перевищувати €6 млн (для фізичних осіб) або €15 млн (для організацій з працівниками). Закон про Палату архітекторів Північного Рейну-Вестфалії та Палату інженерів-будівельників Північного Рейну-Вестфалії (BauKaG NRW) встановлює обов'язок архітекторів мати укладений договір страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, пов'язану з їхньою професійною діяльністю. Закон про обов'язкове страхування власників транспортних засобів (PflVG) передбачає, що кожен власник транспортного засобу, зареєстрований у Німеччині, зобов'язаний мати обов'язкове страхування цивільної відповідальності з гарантованим мінімальним покриттям, як передбачено нормативами ЄС. Обов'язок поширюється на водіїв, власників і їхніх роботодавців.

5. З'ясовано, що у Франції договір страхування цивільно-правової відповідальності регулюється Кодексом страхування та Цивільним кодексом Франції. Об'єктом страхування є як договірна, так і позадоговірна відповідальність за шкоду, спричинену діями або бездіяльністю страхувальника чи інших осіб, охоплених договором. Законодавство передбачає як добровільне, так і обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності для окремих категорій осіб і сфер діяльності - зокрема, для власників транспортних засобів, лікарів, адвокатів, інженерів та орендарів житла.

6. Досліджено, що у Франції настання обов'язку страховика щодо виплати страхового відшкодування за договором страхування цивільно-правової відповідальності залежить не лише від факту завдання шкоди, а й від пред'явлення третьою особою вимоги (судової або позасудової) до страхувальника про її відшкодування. Така вимога є необхідною юридичною умовою для виникнення обов'язку страховика. Крім того, страхувальник зобов'язаний негайно повідомити про це страховика, оскільки несвоєчасне повідомлення може вплинути на обсяг або можливість виплати.

7. Встановлено, що у договорі страхування цивільно-правової відповідальності ключовими є поняття «претензія» та «шкідлива подія», які визначають момент настання страхового випадку та межі відповідальності страховика. Претензія – це вимога третьої особи про відшкодування шкоди, що може бути заявлена у різних формах, тоді як шкідлива подія є фактом, який спричинив цю шкоду. Французьке законодавство, подібно до українського, визнає право потерпілого на прямий позов до страховика, що підсилює гарантії захисту його інтересів. Дане право має процесуальну природу і діє незалежно від волі сторін договору.

8. Констатовано, що у французькому страховому праві центральне місце посідає право споживача на відмову від договору протягом 14 днів без пояснення причин і без штрафних санкцій. Дане право є частиною ширшого механізму захисту споживача, який включає обов'язок страховика або посередника повноцінно інформувати страхувальника до укладення договору. З'ясовано, що

винятки з цього права встановлені законом і стосуються, зокрема, короткострокових договорів та автострахування.

9. Встановлено, що виключення та обмеження страхового покриття повинні бути викладені однозначно, чітко та помітно в тексті договору, а у разі сумніву положення договору тлумачаться на користь страхувальника (принцип *contra proferentem*). Судова практика Франції визначає правило, що вимоги до формулювання виключень у договорі застосовуються лише до сторін договору й не можуть використовуватись третіми особами (наприклад, потерпілими) для оскарження договору. Також підтверджено допустимість договірної обмеження страхового покриття, навіть якщо це зменшує обсяг прав третіх осіб, за умови, що такі обмеження не суперечать імперативним нормам або суспільно значущим інтересам.

10. Підтверджено, що з практичної точки зору адаптація національного законодавства до законодавства ЄС у сфері страхування має включати узгодження норм щодо доступу до страхового ринку з положеннями щодо інвестиційного капіталу, що передбачає одночасне реформування валютної, фінансової та інвестиційної сфери діяльності. Лише синхронне відкриття фінансових ринків сприятиме їх прозорості та стабільності. Водночас, попри можливість супроводження рухом капіталу страхової діяльності, він є лише допоміжним елементом до основного – надання послуг страхування.

11. Доведено, що збільшення інтенсивності використання в Україні невеликих транспортних засобів та кількість аварійних ситуацій, що з ними пов'язані, викликають потребу у зміні окремих положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX із врахуванням вимог Директиви (ЄС) 2021/2118 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2021 року про внесення змін до Директиви 2009/103/ЄС щодо страхування цивільної відповідальності. Встановлення чітких критеріїв максимальної конструктивної швидкості невеликого транспортного засобу та його максимальної маси без навантаження дозволить забезпечити виконання зобов'язання щодо

страхування цивільної відповідальності власників невеликих транспортних засобів, які перевищують ці критерії.

12. Констатовано, що ліцензія на право ведення страховиком діяльності зі страхування не видається автоматично на всі класи страхування. Він має право отримати ліцензію на обрані класи страхування, а також на ризики в межах одного класу. Також законодавством передбачено розмежування діяльності з прямого страхування життя та діяльності з прямого страхування іншого ніж страхування життя, що відповідає європейській моделі деталізованого ліцензування за класами страхування та замінює підхід загального дозволу на здійснення страхування.

Встановлено, що запровадження прозорих критеріїв оцінки страховика на етапі отримання ліцензії сприяє формуванню довіри до нього ще на початку здійснення діяльності, а також створює передумови для якісної оцінки ризиків, пов'язаних із виходом нових учасників на страховий ринок.

13. З'ясовано, що на кожну державу-члена ЄС покладено обов'язок із забезпечення чинного страхування цивільно-правової відповідальності транспортних засобів з третіх країн, які в'їжджають на територію ЄС.

14. Проілюстровано, що ще до набуття Україною статусу держави-члена ЄС розміри страхових сум, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої життю, здоров'ю або майну потерпілих, поступово наблизатимуться до європейських стандартів.

15. Констатовано, що Директива 2009/138/ЄС становить комплексну правову базу для запровадження та здійснення діяльності у сфері страхування та перестрахування на території ЄС. Нею введено гармонізовану систему регламентації діяльності страхових компаній, спрямовану на ризики. Директива вирішує такі важливі питання, як умови допуску до страхової діяльності, що включає встановлення вимог до ліцензування страхових та перестрахових підприємств, організаційних вимог, в тому числі щодо їх форми, розміру початкового капіталу та порядку ведення діяльності.

16. Запровадження обов'язкової вимоги щодо наявності страхування професійної відповідальності дозволяє досягти балансу між забезпеченням безпеки на ринку послуг та гарантуванням свободи їх надання, уникаючи при цьому подвійного регулювання або надмірних адміністративних бар'єрів. Уніфікований підхід до підтвердження страхового захисту в межах ЄС виступає важливим орієнтиром для розвитку національного законодавства України у цій сфері, особливо з огляду на зростання кількості її громадян, які здійснюють професійну діяльність за кордоном, зокрема в таких сферах, як медицина, юриспруденція, освітня діяльність.

ВИСНОВКИ:

На підставі проведеного дослідження та аналізу законодавства, правозастосовної практики і наукових напрацювань українських і зарубіжних вчених, обґрунтовано нові теоретичні підходи до договору страхування цивільно-правової відповідальності в Україні. Отримані теоретичні та практичні висновки відображають основні результати дослідження та зосереджуються на таких аспектах:

1. Встановлено, що страхування цивільно-правової відповідальності забезпечує фінансовий захист потерпілих, мінімізує ризики матеріальних втрат та сприяє реалізації принципу справедливості. Його правове регулювання ґрунтується на комплексі нормативно-правових актів, серед яких провідну роль відіграють Цивільний кодекс України та спеціальні закони про страхування, серед яких Закон України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, Закон України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 21 травня 2024 року № 3720-IX та ін.

Констатовано, що розвиток законодавства у сфері страхування відбувається під впливом економічних трансформацій, євроінтеграційних процесів, а також пандемії COVID-19 та російської агресії проти України. Реформа страхового законодавства в Україні спрямована на усунення дублювання норм, гармонізацію з правом ЄС та впровадження положень Директив Solvency I та Solvency II, що забезпечить узгодженість понять договору страхування і створить підґрунтя для подальшого наближення національної моделі страхування до європейських стандартів у межах виконання Угоди про асоціацію з ЄС.

2. Встановлено, що об’єктом страхування цивільно-правової відповідальності є не майно чи життя, а юридична відповідальність страхувальника перед третіми особами. Об’єкт страхування характеризується виключно майновою природою і набуває правового значення лише за умови настання факту відповідальності страхувальника перед третіми особами. Вказано,

що майнові інтереси страхувальника пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам.

Досліджено функції страхування цивільно-правової відповідальності, серед яких основними є захисна, превентивна, ризикова, компенсаційна та контрольна; комплексна реалізація цих функцій забезпечує ефективний захист майнових інтересів та досягнення цілей цього виду страхування.

3. З'ясовано, що правова природа договору страхування цивільно-правової відповідальності має комплексний характер, за рахунок поєднання у ньому елементів деліктної та договірної відповідальності.

Обґрунтовано позицію, що термін «страхування цивільно-правової відповідальності» найкраще відображає юридичну природу зобов'язань, які виникають унаслідок заподіяння шкоди або порушення договірних умов, та підкреслює майновий характер відповідальності, яка реалізується через грошову компенсацію третім особам за рахунок страховика.

4. Запропоновано договір страхування цивільно-правової відповідальності розуміти як домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору.

Виокремлено особливості договору страхування цивільно-правової відповідальності, до яких варто віднести: специфічний суб'єктний склад; це договір на користь третьої особи; каузальний характер договору, де мета обумовлює характер зобов'язань сторін; предметом договору виступає передача страхувальником страхового ризику страховику за плату та на умовах, визначених договором або законом; об'єктом страхування є відповідальність страхувальника за шкоду, заподіяну третім особам, їх майну або навколишньому середовищу; наявність особливих рис цивільно-правової відповідальності як об'єкта страхування – невизначеність третіх осіб на момент укладення договору; правовий механізм опосередкованого захисту; особливості в залежності від галузі

або характеру потенційної відповідальності; страховий випадок як юридичний факт, що обумовлює виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату; вина як фактор впливу на обсяг страхового покриття; можливість суброгації.

5. Проведено класифікацію видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності за різними критеріями, зокрема:

- за характером обов'язковості укладення договору: обов'язкове страхування; добровільне страхування;
- за ознакою шкідливих наслідків, на випадок настання яких страхується відповідальність: шкода особі (її життю та здоров'ю); шкода майну третіх осіб; шкода навколишньому середовищу;
- за видами відповідальності: професійна відповідальність; відповідальність власників об'єктів підвищеної небезпеки або діяльності з підвищеним ризиком;
- за обсягом страхового покриття (захисту): універсальне; спеціальне.

Обґрунтовано доцільність впровадження страхування цивільно-правової відповідальності у сфері штучного інтелекту, шляхом запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем штучного інтелекту. Крім того, відстоюється позиція щодо доцільності впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, як превентивного механізму захисту прав клієнтів і третіх осіб у разі шкоди, спричиненої професійними помилками.

6. Досліджено особливості правового статусу страховика як комплексної системи, яка включає сувору регламентацію умов допуску до страхової діяльності, обсяг прав та обов'язків, спеціальні гарантії та обмеження. Обґрунтовано, що загальні вимоги до страховика передбачають вимоги щодо організаційно-правової форми та наявності статусу страховика-резидента, натомість специфічні вимоги встановлені для окремих видів страхування.

Доведено, що до елементів правового статусу страховика варто відносити: права страховика; обов'язки страховика (загальні та спеціальні); гарантії діяльності; обмеження та заборони.

7. Встановлено, що страхувальником за договором страхування цивільно-правової відповідальності може бути лише особа, яка володіє необхідною цивільною дієздатністю та деліктоздатністю, оскільки саме вона несе майнову відповідальність перед третіми особами. Обмеження правоздатності окремих категорій осіб (малолітніх та недієздатних осіб) зумовлюють специфіку укладення договорів страхування та потребують залучення законних представників.

8. Виокремлено права та обов'язки сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано, що страхувальник не тільки зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку у визначений договором строк і у встановленій формі, але і вжити передбачених договором заходів після настання страхового випадку, надати страховикові можливість провести розслідування, а також надати достовірну, повну та, за необхідності, конфіденційну інформацію про обставини страхового випадку, ознайомити осіб, допущених до керування транспортним засобом, з умовами договору. Доведено, що страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у випадку настання страхового випадку згідно з умовами договору та заявою страхувальника, дотримуватися строків та порядку виплати, погоджених у договорі.

9. Встановлено, що вигодонабувач у договорі страхування цивільно-правової відповідальності є окремим суб'єктом страхового зобов'язання, який набуває право вимоги до страховика при настанні страхового випадку, хоча формально не є стороною договору. Право вигодонабувача є похідним та виникає за умов настання страхового випадку, причинного зв'язку між діями страхувальника і шкодою, а також чинності договору страхування, і має односторонній характер без обов'язку сплати страхових платежів. Особливістю участі третіх осіб у страхових відносинах є вторинність, відкладеність реалізації прав та можливість прямого звернення вигодонабувача до страховика незалежно від волі страхувальника.

10. Досліджено динаміку договору страхування цивільно-правової відповідальності (зокрема, такі його стадії як переддоговірна, укладення, внесення змін та припинення).

Обґрунтовано доцільність поділу підстав припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності на загальні та спеціальні. До загальних варто віднести підстави припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності, які передбачені у ЦК України (ст. 997) та у Законі України «Про страхування» (ст. 105). До спеціальних варто віднести правові підстави, які визначні в конкретних специфічних випадках або для окремих видів договорів страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема: 1) визнання судом фізичної особи-страхувальника недієздатною (з дня визнання особи недієздатною) (ч. 1 ст. 101 Закону України «Про страхування»); 2) за згодою страхувальника та страховика з ініціативи будь-якої із сторін (ст. 15 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»); 3) на підставі письмової вимоги страхувальника у разі вибуття з його володіння або знищення забезпеченого транспортного засобу (та ж стаття); 4) у разі укладення нового внутрішнього договору страхування щодо одного й того самого транспортного засобу (попередній договір достроково припиняє свою дію з дати та часу набрання чинності новим договором) (та ж стаття); 5) припинення професійної діяльності, стосовно якої було укладено договір страхування цивільно-правової відповідальності (з огляду на положення ЦК України, які визначають, що договір припиняється в разі зникнення об'єкта страхування, та Закону України «Про страхування», де передбачено можливість дострокового припинення договору у зв'язку з припиненням юридичної чи фізичної особи, яка виступає страхувальником).

11. Досліджено можливість застосування ретроактивної дати до договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано, що у договорах обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності це є недоцільно з огляду на публічний інтерес, імперативний характер регулювання та високі ризики зловживань. Водночас у добровільному страхуванні ретроактивна дата

може ефективно забезпечувати покриття професійних або корпоративних ризиків, що проявляються з часом.

12. Обґрунтовано, що відповідно до ст. 213 і 637 ЦК України тлумачення договору має здійснюватися з урахуванням не лише буквального значення його умов, а й мети договору, поведінки сторін до і після його укладення, звичаїв ділового обігу та принципів добросовісності і розумності. У випадку неясності положень договору страхування цивільно-правової відповідальності застосовується принцип *contra proferentem*, відповідно до якого неоднозначні умови тлумачаться проти сторони, яка їх сформулювала.

13. Проведений порівняльно-правовий аналіз законодавства Німеччини та Франції показав, що уніфікованого легального визначення договору страхування в їх правових системах немає, однак визначальними ознаками даних правовідносин є наявність страхового ризику, зумовленість обов'язку страховика настанням визначеної події та оплатність.

Встановлено, що правові норми Німецького законодавства у сфері страхування цивільно-правової відповідальності орієнтовані на стабільність зобов'язань, справедливість у розподілі ризиків та високі стандарти захисту прав споживача страхових послуг. У Німеччині нормативно передбачено положення щодо недійсності умов, які обмежують право страхувальника на страхове відшкодування лише через відсутність попередньої згоди страховика на задоволення вимог третьої особи. З'ясовано, що у Німеччині добре розвинене законодавство у сфері страхування цивільно-правової відповідальності, пов'язаної із здійсненням професійної діяльності адвокатами, лікарями, архітекторами, власниками транспортних засобів, де передбачено встановлення мінімальних страхових сум, контроль за наявністю страхового покриття, обов'язки проінформувати відповідні органи та можливість обмежити відповідальність за умисні дії.

З'ясовано, що у Франції договір страхування цивільно-правової відповідальності регулюється Кодексом страхування та Цивільним кодексом Франції. Об'єктом страхування є як договірне, так і позадоговірне

відповідальність за шкоду, спричинену діями або бездіяльністю страхувальника чи інших осіб, охоплених договором. Законодавство передбачає як добровільне, так і обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності для окремих категорій осіб і сфер діяльності - зокрема, для власників транспортних засобів, лікарів, адвокатів, інженерів та орендарів житла. У Франції настання обов'язку страховика щодо виплати страхового відшкодування за договором страхування цивільно-правової відповідальності залежить не лише від факту завдання шкоди, а й від пред'явлення третьою особою вимоги (судової або позасудової) до страхувальника про її відшкодування. Також, у французькому страховому праві центральне місце посідає право споживача на відмову від договору протягом 14 днів без пояснення причин і без штрафних санкцій (винятки з цього права встановлені законом і стосуються, зокрема, короткострокових договорів та автострахування).

14. Встановлено, що адаптація національного законодавства до норм ЄС у сфері страхування передбачає узгодження правил доступу до страхового ринку з вимогами щодо інвестиційного капіталу та супроводжується реформуванням валютної, фінансової й інвестиційної сфер, а важливим її елементом виступає запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності, яке забезпечує безпеку ринку послуг, свободу їх надання та враховує європейський уніфікований підхід до підтвердження страхового захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Огляд небанківського фінансового сектору. Національний банк України. Вересень, 2024. URL : <file:///D:/Users/User/Downloads/file00758.pdf>
2. Менделя О. О. Договір страхування цивільно-правової відповідальності закладів охорони здоров'я: дис. ... наукового ступеня доктора філософії: 12.00.03. Київ, 2023. 204 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/787>
3. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80#w1_1.
4. Бондаренко В.А., Пустова Н.О. Функції страхування як об'єкт фінансово-правового регулювання. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 163–168.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4601>
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 21 травня 2024 року № 3720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3720-20>].
7. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2002. 599 с. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/617/43/1/0/>
8. Матвійчук Л. О. Сутність та особливості страхування відповідальності в Україні. *Актуальні проблеми правового регулювання економічних відносин в Україні*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2021. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/92.pdf>.
9. У чому різниця між обов'язковим та добровільним страхуванням? 04 листопада 2022 року. URL: <https://sk-ridna.com.ua/strahuvalnykam-na-zamitku-u-chomu-riznyczya-mizh-obovyazkovym-ta-dobrovilnym-strahuvannyam/>

10. Комарницька І.І., Буцяк М. Поняття, ознаки та види цивільно-правової відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 159–162.
11. Карнаух Б.П. Функції цивільно-правової відповідальності. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Правознавство*. 2012. Т. 17. Вип. 1 / 2 (16 / 17). С. 71–79.
12. Павлюк Н.М. Проблемні питання класифікації функцій цивільно-правової відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 182–185. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2023/41.pdf
13. Гуйван П. Цивільна відповідальність як елемент охоронного матеріального правовідношення. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 143–150.
14. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2007. 453 с.
15. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 40 с.
16. Страхове право: навч.-метод. посібн. / за ред. Є. О. Харитонova, В. О. Токаревої; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 136 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/25155>
17. Романюк Я. Деякі проблемні питання страхового захисту при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. 17 жовтня 2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/deyaki_problemnii_pitannya_strahovogo_zahistu_pri_strahuvanni_tsivilno_pravovoi_vidpovidalnosti_vlasnikov_nazemnih_transportnih_zasobiv/
18. Козоріз Г.Г. Проблеми реалізації соціальних функцій страхування в Україні. *Регіональна економіка*. 2011. № 2. С. 137–142.
19. Страхування: навчальний посібник / О.О. Сосновська. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 328 с.
20. Бек Ю. Функції договору страхування. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2019. № 10. С. 131–140.

21. Hodgins R. Insurance Law: Text and Materials. Second ed. Portland : Cavendish Publishing, 2002. 816 p.

22. Зубкова Л.А. Генеза приватноправового регулювання обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. *Науковий вісник академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 186–197.

23. Про кооперацію в СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 26 травня 1988 року № 8998-11 (не застосовується на території України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>

24. Хавтур О.В. Формування та розвиток національного страхового ринку в умовах трансформаційних перетворень. *Світ фінансів*. 2004. Випуск 1. С. 118–129.

25. Про страхування: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 47-93 (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-93#Text>

26. Про страхування: Закон України від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>

27. Никифорак В.М. Договір страхування відповідальності. Чернівці: Рута, 2002. 248 с.

28. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13 грудня 2001 року № 2893-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14/ed20190125>

29. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 01 липня 2004 року № 1961-IV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15/ed20190125#Text>

30. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від

22 грудня 2011 року № 4212-VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17/ed20190125#Text>

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно: Закон України від 04 липня 2012 року № 5037-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17/ed20190125#Text>

32. Світличний О. Страхування професійної відповідальності адвокатів. *Юридична газета*. 2017. № 45 (595). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-profesiynoyi-vidpovidalnosti-advokativ-v-ukrayini.html>

33. Боков О. Яким чином відбувається страхування діяльності адвокатів за кордоном і що цей досвід говорить України. *Закон і бізнес*. 2015. № 32 (1226). URL: https://zib.com.ua/ua/117999-yakim_chinom_vidbuvaetsya_strahuvannya_diyalnosti_advokativ_.html

34. Про внесення змін до Закону України «Про страхування»: Закон України від 04 жовтня 2001 року № 2745-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-14#Text>

35. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

36. Кульчій О.О. Підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин обов'язкового страхування відповідальності автовласників. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Частина 3. С. 94–97.

37. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 14 червня 1994 року № 998_012 (втратила чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

38. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

39. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

40. Основні принципи страхування. Міжнародна асоціація страхових наглядів (MACH). Оновлена редакція, листопад 2015 року. 411 с. URL: <https://osvita.nasu.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>

41. Паращук Л.Г. Основні проблеми реформування правової системи в Україні. Guarantee and protection of fundamental human rights as an integral element of the integration of Ukraine in the EU. Olsztyn, 2019. С. 287–296.

42. Кульчій О. О. Судовий захист учасників відносин страхування цивільно-правової відповідальності автовласників у контексті гармонізації законодавства України та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2024/12_2024.pdf

43. Україна розпочинає розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС. URL: <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/news-ua/ukraine-launches-npaa-development.html>

44. Бровко С.В. Страхування в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 67. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/STRAHUVANNA_V_UMOVAH_VOENNOGO_STANU_VIKLIKI_TA_PER.pdf

45. Проць І.М. Правова природа правовідносин у сфері страхування: адміністративно-правовий аспект. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 2 (12). С. 33–38.

46. Бортник Н.П., Єсімов С.С. Адміністративно-правові відносини у сфері обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 9–17.

47. Кологойда О., Прокопюк А. Страхування цивільно-правової відповідальності директорів і посадових осіб, що здійснюють управління акціонерним товариством. *Право України*. 2021. № 7. С. 116–135.

48. Вовк М.З., Заяць О. С. The compensation for harm: problems and prospects for further legislative reform. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 1. С. 167–172.

49. Савченко В.О. Значення свободи волі для визначення вини як умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023 № 2 (80). С. 38–43.

50. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19 червня 2020 року № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#n3356>

52. Чуєнко В.І., Соколова А.Г. Науково-практичний аналіз особливостей укладення цивільно-правових договорів через призму судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 104–106.

53. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 вересня 1998 р. № 1388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-п#Text>

54. Гудима М.М. Науковий дискурс щодо місця передачі речі в механізмі договірному переходу права власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 86. С. 48–55.

55. Вавженчук С. До питання класифікації договорів на консенсуальні та реальні договори (частина 2). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 11–15.

56. Яворська О.С. Реальні договори в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 169–175.

57. Постанова Об'єднаної Палати Касаційного Цивільного Суду від 23 січня 2019 року у справі 355/385/17. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2021_12_29_prezent_Krat.pdf

58. Про затвердження Положення про характеристики та класифікаційні ознаки класів страхування, особливості здійснення діяльності зі страхування та укладання договорів за класами страхування»: Постанова Правління Національного Банку України від 25 грудня 2023 року № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0182500-23#Text>

59. Про затвердження Порядку та Умов страхування на автомобільному та міському електричному транспорті: Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури від 22 липня 2024 року № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1297-24#Text>

60. Вавженчук С. До питання класифікації договорів на односторонні та взаємні, відплатні й безвідплатні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 5–10.

61. Мачуська І. Б., Кондратенко К. Правове регулювання страхових відносин в умовах воєнного стану дія форс-мажорних обставин. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 110–114. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282204>

62. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 592/13856/21 від 1 березня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479780>

63. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 916/4613/15 від 28 березня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73003038>

64. Міловська Н. Правова природа договору особистого страхування. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2018. С. 43–47. URL: <http://www.pgj-journal.kiev.ua/archive/2018/12/7.pdf>

65. Максимов М. О., Бондар О. С. Загальна характеристика договору страхування за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 226–228. URL: http://lsei.org.ua/11_2022/51.pdf

66. Амеліна А.С. Поняття та ознаки страхового договору. *Електронне наукове фахове видання з юридичних наук «Правова освіта»*. 2017. № 12. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/12_2017/24.pdf

67. Жила А. С. Страхування як спосіб забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса. 2009. 16 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a98001ce-012f-4482-8142-5bdcdeda73b0/content>

68. Собо́тник Р. В. Правова природа договору страхування відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. С. 128–131. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2014_13_40.pdf

69. Марченко М. В. Поняття та правова природа договору страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду. *Нове українське право*. 2024. № 5. С. 113–119. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/677>

70. Зубкова Л. А. Цивільно-правове регулювання страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffa70aa2-11ec-4e0c-be48-4cd69207bc0e/content>

71. Білецька Ю. Функції страхування цивільно-правової відповідальності. *Право ua*. 2025. № 1. С. 372-377.

72. Кондрат І. Ю., Мисько Ю. М. Страхування ядерних ризиків у контексті російсько-української війни. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Вип. 13. С. 155–167.

73. Пацурія Н. Б., Заклівенець М. О. До питання страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 9. С. 103–107.

74. Міловська Н. В. Договірні зобов'язання зі страхування у цивільному праві України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 488 с.

75. Кузьмич О. Я. Договори на користь третіх осіб у цивільному праві України: монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. 334 с.

76. Постанова Великої Палати Верховного суду від 04 липня 2018 року № 755/18006/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296543>

77. Reichert-Facilides F. 2011. Comparative insurance contract law: General aspects. In *Principles of European insurance contract law: A model optional instrument*, eds. M. Lakhan, H. Heiss, Munich.

78. Терещенко Т. Є., Самокиш М. О. Страхування цивільно-правової відповідальності та чинники його розвитку в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 1175–1181. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/176.pdf

79. Токарева В. О. Історичні аспекти страхування цивільної відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 59. С. 571–577. URL: <http://www.apdp.in.ua/v59/80.pdf>

80. Ільченко Г. О., Клименко С. В. Предмет та об'єкт як істотні умови договору страхування. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 1. С. 53–56. URL: http://zt.knute.edu.ua/files/2012/01/1_12_09.pdf

81. Медвідь Я. Ф. Страхування в Україні: поняття і види класифікації. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 4(27). С. 77–82. URL: https://journals.maup.com.ua/journal/27_2010/6.pdf

82. Менделя О.О. Лікарська помилка як складова страхового випадку. *Юридична Україна*. 2022. № 8. С. 43–49.

83. Плавайко М. В. Особливості обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (досвід України та країн Європи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2013. № 6-3. Том 2. С. 50–52.

84. Alexis Louaas, Pierre Picard. Optimal nuclear liability insurance. 2019. HAL Id: hal-01996648 <https://hal.science/hal-01996648v1>

85. Tom Baker, Peter Siegelman. The law and economics of liability insurance: A theoretical and empirical review. Chapters in: Jennifer H. Arlen (ed.) *Research Handbook on the Economics of Torts*. 2013. Chapter 7. Pages 169-196. Edward Elgar Publishing.
https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1349&context=faculty_scholarship

86. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#n717>

87. Коваленко І. Умови цивільно-правової відповідальності: загальнотеоретичний підхід. *Слово національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 53–63. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/18416/1/20210903_303.pdf

88. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: монографія / Н. М. Оніщенко та інші. Донецьк: Кальміус. 2013. 424 с.
<https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/19349>

89. Майданик Р. А. Модернізація цивільно-правової відповідальності в Україні: тенденції і напрями. *Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 18 жовтня 2019 р. 352 с.

90. Сенюта І. Я. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів. Харків: Фактор, 2018. 64. с.
URL:

https://unba.org.ua/assets/uploads/files/2018_08_civ_pr_vidp_med_dopomoga.pdf

91. Шкварко В. Шкода, завдана внаслідок ДТП: практичні аспекти страхового відшкодування. 2024. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/skoda-zavdana-vnaslidok-dtp-prakticni-aspekti-straxovogo-vidskoduvannia-valeriia-skvarko?utm_source=chatgpt.com

92. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2022 року у справі № 477/874/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264704>

93. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 грудня 2022 року у справі № 304/936/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107994356>

94. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 жовтня 2022 року у справі № 906/1318/19 (295/16026/18) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510193>

95. Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 24 с.

96. Erik S Knutsen. Fortuity Clauses in Liability Insurance: Solving Coverage Dilemmas for Intentional and Criminal Conduct. *Queen's Law Journal*. Vol. 37. 2011. P. 73–115.

<https://journal.queenslaw.ca/sites/qljwww/files/Issues/Vol%2037/3.%20Knutsen.pdf>

97. Про перевезення небезпечних вантажів: Закон України від 06 квітня 2000 року № 1644-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#n173>

98. Кодекс торгівельного мореплавства: Закон України від 23 травня 1995 року № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#n328>

99. Повітряний кодекс України: Закон України від 19 травня 2011 року № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#n1076>

100. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n268>

101. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 року № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

102. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#n173>

103. Задоя І. І. Страхування професійної відповідальності адвокатів: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 273–277.

104. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.

105. Заборовський В. В. Щодо доцільності запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 74. Ч. 2. 2022. С. 130–136. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53708>

106. Чекмарьова Л. Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката: дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2021. 210 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14597>

107. Martsenko N. Influence of artificial intelligence on the legal system. *Studia Prawnoustrojowe*. 2021. 54. <https://doi.org/10.31648/sp.7101>

108. Варава І. Інновації у професійній діяльності юристів: використання потужностей штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2020. № 1(32). С. 47–54. <http://il.ippi.org.ua/article/view/200306>
109. Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 143–145. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf
110. Mata v. Avianca Inc. United States District Court, S.D. New York. 2023. <https://caselaw.findlaw.com/court/us-dis-crt-sd-new-yor/2335142.html>
111. Park v. Kim. United States Court of Appeals, Second Circuit. 2024. <https://caselaw.findlaw.com/court/us-2nd-circuit/115760381.html>
112. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 8 лютого 2024 року у справі № 925/200/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>
113. Renzo Esteban Munita Marambio. La responsabilité civile liée aux activités scientifiques et technologiques : Approche de droit comparé. Droit. Université Grenoble Alpes, 2017. Français. 671 p.
114. Anat Lior. Insuring AI: the role of insurance in Artificial Intelligence regulation. *Harvard Journal of Law & Technology*. Volume 35, Number 2. Spring 2022. P. 468–530. <https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v35/2.-Lior-Insuring-AI.pdf>;
115. Stern, Ariel Dora, Avi Goldfarb, Timo Minssen and W. Nicholson Price II. AI Insurance: How Liability Insurance Can Drive the Responsible Adoption of Artificial Intelligence in Health Care. *New England Journal of Medicine Catalyst* 3, no. 4 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1056/CAT.21.0242>
116. Жорнокуй Ю. М. Штучний інтелект: питання відповідальності на сучасному етапі розвитку доктрини. *Форум права*. 2024. № 79 (2). С. 118–127. http://forumprava.pp.ua/files/118-127-2024-2-FP-Zhornokui_13.pdf;
117. Марценко Н. С. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, спричинену штучним інтелектом. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С. 34–39. <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/105/89>

118. European Union Artificial Intelligence Act: a guide. 7 April 2025.
<https://www.twobirds.com/-/media/new-website-content/pdfs/capabilities/artificial-intelligence/european-union-artificial-intelligence-act-guide.pdf>
119. Beatriz Botero Arcila. AI liability in Europe: How does it complement risk regulation and deal with the problem of human oversight? *Computer Law & Security Review*. 2024. Volume 54.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364924000797>
120. Asress Adimi Gikay, Risks, innovation, and adaptability in the UK's incrementalism versus the European Union's comprehensive artificial intelligence regulation, *International Journal of Law and Information Technology*. 2024. Volume 32,
<https://doi.org/10.1093/ijlit/eaee013>
121. Francesco Paolo Patti. The european road to autonomous vehicles. *fordham international law journal*. 2019. № 43:1. P. 126–162.
<https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2766&context=ilj>
122. Білецька Ю. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 4 (20). С. 259–264.
123. Пацурін Н. Б., Заклівенець М. О. До питання страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2021. С. 103–107. URL:
http://lsej.org.ua/9_2021/26.pdf
124. Faure, M., Fiore, K. The Coverage of the Nuclear Risk in Europe: Which Alternative? *Geneva Pap Risk Insur Issues Pract* 33, 288–322 (2008).
<https://doi.org/10.1057/gpp.2008.7>. <https://link.springer.com/article/10.1057/gpp.2008.7>
125. Постанова Великої Палати ВС від 22 лютого 2022 року у справі № 201/16373/16-ц (провадження № 14-27цс21). URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104827809>
126. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг:

Постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2023 року № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>

127. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0138>

128. Ткаченко Н. Державне регулювання страхової діяльності: новації в сучасному вимірі. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3 (31). С. 139–149. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3\(31\)-139-149](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-3(31)-139-149)

129. Julien Vedani, Fabien Ramaharobandro. Continuous compliance: a proxy-based monitoring framework. 2013. URL: <https://arxiv.org/pdf/1309.7222>

130. Літвінова О. В. Відповідальність сторін за договором страхування. *Форум права*. 2012. № 3. С. 379–384. <https://dspace.univd.edu.ua/items/8d6a89fa-dd9a-4ac2-a872-f0c45675db80>

131. Міловська Н. В. Права та обов'язки страхувальника в договірних зобов'язаннях зі страхування. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 114–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_30

132. Соловійов О. В. Правовий статус страхувальника у загальнообов'язковому держаному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 9. С. 43–50. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/26>

133. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 916/4613/15 від 28 березня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73003038>

134. Постанова КІС ВС від 10 березня 2021 року у справі № 753/731/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95502347> (дата звернення : 18. 08. 2025).

135. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2019 року у справі № 465/4621/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82703512>

136. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 жовтня 2018 року у справі № 760/15471/15-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77197537>

137. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. 2016. URL: https://protocol.ua/ua/sudova_praktika_rozglyadu_tsivilnih_sprav_shcho_vinikayut_z_dogovoriv_strahuvannya/?utm_source=chatgpt.com

138. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81263995> (дата звернення: 18. 08. 2025).

139. Солдатенко М. Д. Особливості укладання договору страхування в Україні. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21-22 травня 2020 р.). Суми: СумДУ, 2020. Ч.1. С. 263–267. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/79024>

140. Directive (EU) 2016/97 of the European Parliament and of the Council of 20 January 2016 on insurance distribution (recast). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/97/oj/eng>

141. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 08 червня 2022 у справі № 756/11809/18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_08_06_2022_roku_u_spravi_756_11809_18_1/?utm_source=chatgpt.com

142. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

143. Про затвердження Положення про особливості укладення договорів страхування зі споживачами: Постанова Національного банку України від 20 грудня 2023 року № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0175500-23#Text>

144. Зубкова Л. А. Щодо процедури укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. Випуск 35. Частина II. Том 2. С. 123–126. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33384/1/%D0%A9%D0%9E%D0%94%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%94%D0%A3%D0%A0%D0%98%20%D0%A3%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%9D.pdf>

145. Постанова Київського апеляційного суду від 18.01.2024 у справі № 757/220/23-ц. URL: https://opendatabot.ua/court/114354422-1ce7a389b33851022df4d18e86dd3d1e?utm_source=chatgpt.com

146. Постанова Касаційного цивільного суду від 11 липня 2018 року у справі № 521/6723/15-ц. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75345531?utm_source=chatgpt.com

147. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20 серпня 2024 року у справі № 712/9328/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121471256>

148. Додонова Д. М. Тлумачення спірних умов договору: використання принципу *contra proferentem*. *Шерешевські читання. Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 85-річчю академіка В. В. Луця (Одеса, 7 грудня 2018 року) / за заг. ред. д. ю. н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2018. С. 173–176. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d81e0a58-11f2-476a-a006-a8552b3bea61/content>;*

149. Гаргат І. М. Несправедливі умови в договорах за участю споживачів. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2023. Т.1. Вип. 76. С. 147–152. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54153/1/281298-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-648400-1-10-20230607.pdf>;

150. Вовк М.З., Юркевич Ю. М. Проблеми тлумачення договорів в Україні в умовах гармонізації з правом Європейського Союзу. *Актуальні питання у*

сучасній науці. 2024. № 2. С. 394–405. URL:
<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7446/1/9152-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-9201-1-10-20240224.pdf>

151. Постанова Касаційного цивільного суду від 03 квітня 2019 року у справі № 463/3605/16-ц. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80980391?utm_source=chatgpt.com

152. Kathleen M. Defever. Comparative Analysis of European Union and United States Insurance Law Systems – With Emphasis on Consumer Protection Law. *European Journal of Commercial Contract Law*. 2018. Volume 10. Number 2/3. URL: https://www.researchgate.net/publication/331737917_Comparative_Analysis_of_European_Union_and_United_States_Insurance_Law_Systems_-_With_Emphasis_on_Consumer_Protection_Law

153. Mariusz Fras. Contemporary European Normative Tendencies Regarding the Essence and Typology of Insurance Contracts. *Liverpool Law Review*. 2019. 40. P. 131–148. URL: <https://doi.org/10.1007/s10991-019-09232-0>

154. Gesetz über den Versicherungsvertrag. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/vvg_2008/

155. Kodeks cywilny. Kancelaria Sejmu. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf>

156. Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO). https://www.buzer.de/51_BRAO.htm

157. Sozialgesetzbuch. https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_5/_95e.html

158. Gesetz über die Architektenkammer Nordrhein-Westfalen und die Ingenieurkammer-Bau Nordrhein-Westfalen (Baukammerngesetz - BauKaG NRW). https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_bes_text?anw_nr=2&gld_nr=2&ugl_nr=2331&bes_id=47590&aufgehoben=N&menu=1&sg=

159. Gesetz über die Pflichtversicherung für Kraftfahrzeughalter. <https://www.gesetze-im-internet.de/pflvg/index.html#BJNR102130965BJNE000602123>

160. Білецька Ю. Страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Випуск 1 (41). С. 240-246.

161. Code des assurances. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006073984/LEGISCTA000006157248/?anchor=LEGIARTI000006792606#LEGIARTI000006792606

162. French Civil Code. URL: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/

163. Robert Patry. Responsabilité civile et assurances. *Revue internationale de droit comparé*. Année 1997 49-2. pp. 371–381. URL: https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1997_num_49_2_5437

164. Nicolas Gombault. Le contrat d'assurance de responsabilité civile professionnelle. *Revue Juridique de l'Ouest*. Année 1999 1. pp. 81–93. URL: https://www.persee.fr/doc/juro_0990-1027_1999_hos_12_1_2503

165. Rodolphe Bigot. L'indemnisation par l'assurance de responsabilité civile professionnelle: L'exemple des professions du droit et du chiffre. Defrénois (Lextenso éditions). *Doctorat & Notariat*. 53. 2014. 810 p. URL: <https://theses.fr/2012TOUR1006>

166. Thor Falkanger. Direct action against liability insurer - jurisdiction and choice of law issues. *MarLus*. No. 551. SIMPLY 2020. URL: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/92692/1/Marius_551_Simply_Falkanger_web.pdf;

167. Thomas R. Third Party Direct Rights of Action against Insurers under UK Law and International Maritime Liability Conventions. In *Regulation of Risk*. Leiden, The Netherlands: Brill. Nijhoff. 2020. URL: https://doi.org/10.1163/9789004518681_024

168. *Cass. Ire civ., 18 déc. 2024, n21-23.252*. URL: https://www.labase-lextenso.fr/jurisprudence/CC-19122024-22_17119 (дата звернення : 18. 08. 2025).

169. Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг: навчальний посібник / М. В. Плотнікова, Л. Д. Руденко, О. А. Швагер. Суми: Сумський державний університет, 2023. 332 с.

170. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

171. Case C-384/93 – Alpine Investments v Minister van Financiën. Judgment of the Court of 10 May 1995. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-384/93>

172. Case C-518/06 – Commission v Italy. URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0518

173. Tomášek M, Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага : Wolters Kluwer CR, 2024. 1780 с.

174. Directive (EU) 2021/2118 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2021 amending Directive 2009/103/EC relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and the enforcement of the obligation to insure against such liability (Text with EEA relevance). URL : [Directive - 2021/2118 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/eur-lex/dir/2021/2118)

175. Verordnung über die Teilnahme von Elektrokleinstfahrzeugen am Straßenverkehr (Elektrokleinstfahrzeuge-Verordnung - eKfV) vom 6. Juni 2019 (BGBl. I S. 756). URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/ekfv/BJNR075610019.html>

176. Панова С. В. Міжнародний досвід правового регулювання персонального легкого електротранспорту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 474–478. URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/278282/273027>

177. Interventi in materia di sicurezza stradale e delega al Governo per la revisione del codice della strada, di cui al decreto legislativo 30 aprile 1992, n. 285: LEGGE 25 novembre 2024, n. 177 . GAZZETTA UFFICIALE DELLA REPUBBLICA ITALIANA. URL : <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2024/11/29/280/sg/pdf>

178. Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/36/oj/eng>

179. Directive (EU) 2016/97 of the European Parliament and of the Council of 20 January 2016 on insurance distribution (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/97/oj/eng>

180. Directive 2009/103/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and the enforcement of the obligation to insure against such liability (Codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/103/oj/eng>

181. REPORT on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council establishing a framework for the recovery and resolution of insurance and reinsurance undertakings and amending Directives 2002/47/EC, 2004/25/EC, 2009/138/EC, (EU) 2017/1132 and Regulations (EU) No 1094/2010 and (EU) No 648/2012. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0251_EN.html

182. Білецька Ю. Правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Європейському Союзі. *Інноваційні підходи до розвитку технологій та економіки*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Свалява, 6 червня 2025 р.). С. 56-59.

183. Білецька Ю. Договір страхування цивільно-правової відповідальності, його значення у системі страхування. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 лютого 2020 р.). Т. 2. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 126-128.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. Білецька Ю. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 4 (20). С. 259-264.
2. Білецька Ю. Функції страхування цивільно-правової відповідальності. *Право.ua*. 2025. № 1. С. 372-377.
3. Білецька Ю. Страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Випуск 1 (41). С. 240-246.
4. Білецька Ю. Становлення та розвиток правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності в сучасній Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 9 (50). С. 62-74.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Білецька Ю. Договір страхування цивільно-правової відповідальності, його значення у системі страхування. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 лютого 2020 р.). Т. 2. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 126-128.
6. Білецька Ю. Поняття договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 3-4 квітня 2025 року). м. Тернопіль, 2025. С. 116-118.
7. Білецька Ю. Правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Європейському Союзі. *Інноваційні підходи до розвитку технологій та економіки*: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Свалява, 6 червня 2025 р.). С. 56-59.

8. Білецька Ю. Правовий режим таємниці страхування в Україні. *Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts*: proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (August 11-13, 2025 Naples, Italy). P. 75-78.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

№ 126-01/2025

03 грудня 2025

Проректор з науково-педагогічної
роботи Західноукраїнського
національного університету
Віктор ОСТРОВЕРХОВ

АКТ

**про впровадження в освітній процес результатів дисертаційного
дослідження Білецької Юлії Юріївни на тему «Договір страхування
цивільно-правової відповідальності»**

Комісія у складі: завідувача кафедри цивільного права і процесу, д.ю.н., професора Лукасевич-Крутник І.С., доцента кафедри цивільного права і процесу, к.ю.н, доцента Труфанової Ю.В., доцента кафедри цивільного права і процесу, к.ю.н. Паращук Л.Г. засвідчує, що основні положення та результати дисертаційного дослідження Білецької Юлії Юріївни на тему «Договір страхування цивільно-правової відповідальності», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право, впроваджені в освітній процес при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право (Загальна частина)», «Цивільне право (Особлива частина)», «Актуальні питання цивільного права та процесу».

Наукові публікації Білецької Юлії Юріївни закріплені як джерела у науково-методичних матеріалах дисциплін. Серед них:

1. Білецька Ю. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 4. С. 259-264.

2. Білецька Ю. Функції страхування цивільно-правової відповідальності. *Право* ua. 2025. № 1. С. 372-377.

3. Білецька Ю. Страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. Випуск 1 (41). С. 240-246.

4. Білецька Ю. Становлення та розвиток правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності в сучасній Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 9 (50). С. 62-74.

5. Білецька Ю. Договір страхування цивільно-правової відповідальності, його значення у системі страхування. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 лютого 2020 р.). Т. 2. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 126-128.

6. Білецька Ю. Поняття договору страхування цивільно-правової відповідальності. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 3-4 квітня 2025 року). м. Тернопіль, 2025. С. 116-118.

7. Білецька Ю. Правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Європейському Союзі. *Інноваційні підходи до розвитку технологій та економіки*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Свалява, 6 червня 2025 р.). С. 56-59.

8. Білецька Ю. Правовий режим таємниці страхування в Україні. *Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts*: proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (August 11-13, 2025 Naples, Italy). P. 75-78.

Завідувач кафедри цивільного
права і процесу
д.ю.н., професор

Ірина ЛУКАСЕВИЧ-КРУТНИК

Доцент кафедри цивільного
права і процесу
к.ю.н., доцент

Юлія ТРУФАНОВА

Доцент кафедри цивільного
права і процесу
к.ю.н.

Лілія ПАРАЩУК

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи Білецької Юлії
Юріївни «Договір страхування цивільно-правової відповідальності»**

Дисертаційна робота Білецької Юлії Юріївни «Договір страхування цивільно-правової відповідальності» є актуальною, що зумовлено зростанням кількості ризиків у певних сферах діяльності. Дослідження має необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також практичну значущість та використовується у правозастосовній діяльності адвоката Процька Ігоря Ярославовича (свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю №000081 видане 19.11.2015 року), зокрема під час підготовки процесуальних документів.

Практичний інтерес мають напрацювання автора щодо доцільності впровадження страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в умовах стрімкої цифровізації правничої діяльності та активного використання цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту (ШІ), що надасть можливість для застосування ефективних механізмів захисту прав як адвокатів, так і клієнтів.

Результати дисертаційного дослідження сприяли актуалізації знань у сфері страхування цивільно-правової відповідальності, забезпеченню комплексного підходу до захисту прав та інтересів клієнтів.

Адвокат Процько Ігор Ярославович

22 жовтня 2025 року

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувачки
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
Білецької Юлії Юріївни

Дисертаційне дослідження Білецької Юлії Юріївни «Договір страхування цивільно-правової відповідальності» виконане на актуальну тему, а отримані пропозиції та рекомендації мають прикладне значення.

Результати дисертаційного використовуються у діяльності страхової компанії ПАТ «СК «УСГ» при укладенні договорів страхування, внесенні змін та припиненні договірних правовідносин. На окрему увагу в умовах сьогодення заслуговує пропозиція авторки щодо необхідності переорієнтації договірного регулювання страхування цивільно-правової відповідальності в умовах воєнного стану на включення воєнних ризиків, адаптивність до форс-мажорних обставин та максимальну клієнтоорієнтованість.

Авторкою охарактеризовано особливості правового статусу страховика як комплексної системи, яка включає сувору регламентацію умов допуску до страхової діяльності, обсяг прав та обов'язків, спеціальні гарантії та обмеження.

Результати дослідження сприяють підвищенню правової обізнаності страховиків та більш ефективному застосуванню законодавства у страховій діяльності.

Директор АРП ПАТ «СК «УСГ»

Козловська А.А.